

II - 1028 / 1

2559

177

19 ==



~~Proj 13~~ ~~Par. 6. Impact~~

70

~~Page 1 of 1~~

~~Eq. #~~

70e

2558



11 76

11.0

259 796

821.161.1-31

БИБЛИОТЕКА
ДОБИТНИКА НОБЕЛОВЕ НАГРАДЕ



Иван Бұжин

БИБЛИОТЕКА ДОБИТНИКА НОБЕЛОВЕ НАГРАДЕ

УРЕДНИК МИЛАН БОГДАНОВИЋ

ИВАН БУЊИН

СЕЛО



Превод

Др ПЕТАР ДРАГОВИЋ



ЕДИЦИЈА А. Д. — / БЕОГРАД 1941



Нацрт омоша израдио

МАТЕ ЗЛАМАЛИК

Сигнатура 821.161.1-31
Ичв. бр. 259 796

ИВАН БУЊИН

У Вароњежу, на тихом Дону, родио се 1870 године Иван Алексејевич Буњин, као син старе, имовински посрнуле племићске породице.

Средина и традиције у којима се песник родио и васпитавао, ставиле су на читав његов стваралачки рад дубок жиг, одредиле му правац и повукле строге и оштре границе. Песник није никада могао тај правац да одбаци или промени, није могао те границе да прекорачи . . .

Ако је биће песниковог оца „било прожето свешћу о његовом госпарском пореклу“ — о сину би се могло рећи да је то порекло подсвесно, често можда и против његове воље, господарило његовим мислима и његовим укусом. Буњин се од детињства сматра слободним мислиоцем и говори о својој потпуној равнодушности према својој „плавој крви“. Његов песнички и грађански живот не потврђује то. Па ипак, и ако је та „плава крв“ у Буњину јача од његове воље, — Буњин је, срећом, велики песник и Рус — дакле човек од савести — те ни та „плава крв“ ни наслаге једне одживеле класне културе нису могле загушити у песнику његову песничку савест!

Како је Буњинова породица, као и многе после 1862 („Ослобођење сељака“) материјално посрнула, Буњин је био приморан да печалбари по руској провинцији, где је, поред службе, сарађивао и по разним издавачким предузећима.

Песме је почео да пише већ у раној младости, тако да му је прва песма била објављена у часопису *Родина* — кад је песнику било осамнаест година.

Средином деведесетих година Буџинови радови почињу да излазе и у *Руском богатству* и *Новом слову*. Његов књижевни углед стално расте, он ступа у везе с књижевним првацима свога доба и ускоро почиње да активно сарађује са Горким, Андрејевим и Куприном у кружоку „Средà”.

Поред оригиналних дела, Буџин даје одличне преводе лирских и драмских дела с енглеског језика (Бајрон, Лонгфело, Тенисон) и добија од Академије наука Пушкинову награду, а године 1909, исте кад је објављен роман *Село* — изабран је за почасног члана „Друштва љубитеља руске књижевности“ и за почасног академика.

Како у својим песмама, тако и у прози, Буџин је првенствено субјективни и индивидуалистички лиричар. Од првих својих песничких покушаја, он се угледа „највише на Љермонтова, а делом и на Пушкина“, па се ни кроз каснији стваралачки рад никада не удаљава од добрих традиција руске књижевне класике. Од руских писаца најсроднији је Тургеневу, а затим донекле и Чехову.

Буџинов стил је филигрански израђен до најфинијих танчина, сажет, живописан, свеж, а језик необично богат и чист. Осећање мере је у свима његовим делима манифестовано строго и савршено. У песмама омиљени су му размери јамб и хореј — и ту остаје веран традицијама Пушкинове школе. Он добро влада и „белим“ стихом, али се клони свих облика модерног верзификаторског артизма.

Путујући много по Европи, Азији и Африци, Буџин је обогатио своју палету пејзажисте, и својим мајсторским сликама руске степе и шуме додао још и лепоте пустиње и океана.

Поезија Буџинова — поезија је туге, размишљања, настројења спахијских салаша, венења племства и умирања госпарске културе. Ту своју тугу он иживљује у филозофским размишљањима о трошности и

пролазности свега земнога и у посматрању смењивања епоха и покољења. Уморан од „усамљеничких потуцања“, избачен превратима судбине из свог оронолог госпарског дома, он тугује над старим гробљима и русевинама и мирно приповеда о превртљивости људске судбине и о запуштености, чамотињи и безнадној тами рускога села. У настројењима јесењег умирања он везе болове своје госпарске душе на вечно сивој позадини сеоских падина, излоканих друмова, наерених колиба, снежних сметова, исушених рибњака и запуштених спахијских салаша и паркова.

Буњин је веран сликар и песник рускога села, у коме је видео претежно мрачне и језиве тонове. Он слика Русију („Сва Русија је село“) дајући ужасне слике њене беде, запуштености, очаја, али никада не тражи дубље узроке и везе, не предвиђа, не осуђује и не поучава. Сву беду старог руског села он приказује скоро као неки неотклоњив удес, неку казну судбине за коју не видимо кривца (сем можда самог сељака)... У избеглиштву, Буњин у предговору једне своје књиге одбија ранија пребацивања, која су му неправично чињена због „црних, сурових и неистинитих боја“ којима је оцртавао руско село — „а данас, каже, — авај, немам потребе да се од ичега више оправдавам! Сви виде и сви знају...“

Буњин не понире у дубину својих људи и збивања. Он слика поштено, верно, али површно, пролазећи отмено поред проблема који управо вичу са његових каткада крвавих слика... За сву беду Русије имао је пијетет човека који воли и пати, али — ништа више. А има часова кад у очајању проклиње своју рођену земљу... Ми — не верујемо у те Буњинове клетве.

Село, које је песниково најјаче дело, Буњин назива „поемом“. Та „поема“ је један од најдрагоценијих културно-историјских и друштвено-историјских докумената старе Русије. Драгоцен је баш због одсуства „проблематике“ и сваког „мудрствованија лукаваго“. Али је Село, баш том објективном мирноћом којом је прожето, изванредном верношћу психолошких тумачења и до танчина тачним и потпуним описима, својим

мирним, „хладним реализмом”, најчистији израз изванредне уметности Ивана Буњина, у којој су савршено усклађени његов високи артизам и савршена, недостиживо реалистичка опсервација. Те особине су му и донеле Нобелову награду 1933 године.

Буњин је негативно реаговао на октобарски препород. У Одеси је једно време уређивао једне контра-револуционе новине, а затим је напустио отаџбину и у избеглиштву, у ком и данас живи, дао се од свог класног осећања завести, тако да је објавио низ публицистичких написа против нове Русије којој није могао да опрости победу...

Међутим, Буњин би могао да види истину не само површно, већ и да зарони до њенога дна. То се лако наслућује нарочито у *Селу* и у *Господину из Сан-Франциска*. Али, за то је потребно много фантазије, видovitости и — смелости... Буњин је велик писац, али се ми не можемо ослободити утиска да је у њему, можда, пропао један још много, много већи и значајнији писац...

Буњин је осећао несумњиво где је истина, морао је осетити, па се ипак одлучио за онај свет ком он исти довикује апокалиптичке речи: Јаох! јаох! граде велики Вавилоне, граде тврди!...

Др ПЕТАР Ж. ДРАГОВИЋ

СЕЛО

ПРВИ ДЕО





Прадеду Красових, коме су кметови на салашу дали надимак Цига, пустио је ротмистер Дурново да га растргну хртови. Цига је њему, своје спахији, био преотео љувавницу. Дурново је наредио да се Цига изведе у поље иза Дурновке и да се остави на брежуљку. Сам је изјахао са чопором својих хртова и викнуо: „Држи га!” Цига, који је седео, нагне, згранут, да бежи. А испред хртова не ваља трчати.

Деду Красових ослободили су из непознатих побуда. Онда се он с породицом одселио у град — и убрзо се прочуо: постао је познат лопов. У Црној Мали унајмио је избицу за своју жену и сместио је ту, да плете чипке за продају, а сам се упустио с једним панчанином, неким Бјелокопитовим, по губернији да пљачка цркве. Две године касније био је ухваћен. Али и пред судом се држао тако, да су се дуго још препричавали његови одговори судијама: стоји, кажу, тако у плишаном кафтану, са сребрним часовником, у чизмицама од јареће коже, дрско поиграва вилицама и очима и најуљудније признаје сва своја недела, све до оних најситнијих:

— Тако је. Сасвим тако.

Отац Красових био је ситан посредник. Путовао је по срезу, неко време је живео у Дурновки, — отво-

рио крчмицу и дућанче, — али је пропао, пропио се, вратио се у град и ускоро после тога умро. Синови његови, Тихон и Кузма, скоро истих година, такође су неко време служили по дућанима, а затим путовали за трговином. Потегну, рецимо, тако у таљигама, украшеним резбаријом на предњем делу, а са покривеним полицама за робу по средини, и урлају жалостивно:

— Же-ене, ро-обе! Же-ене, ево ро-обе!

Роба — огледалца, сапуни, прстење, конач, мараме, игле, перце — на полицама. А у таљигама све што је сакупљено: крепале мачке, јаја, платно, крпе...

Али, пошто су тако крстарили неколико година, браћа се једном умало не поклаше ножевима, — по причању, око добити, — и растадоше се, да се не би десио какав већи грех. Кузма ступи као момак неком кванташу, а Тихон најми мали хан на друму, близу станице Воргол, неких пет километара од Дурновке, и отвори крчму и дућанчић, „трговину ситне робе, чаја, шећера, дувана, цигара и осталог“.

Кад му је било око четрдесет година, Тихону је брада личила на сребро, прогрушано гдегде црним влакнима. Али је, као и пре, био леп, висок, стасит: строга, препланула лица, сасвим овлаш рохав, широк у раменима, коштуњав, у разговору оштар и самовољан, у покретима хитар и спретан. Само што су му се почеле чешће мрштити обрве и севати очи него раније: тако је захтевао посао!

Неуморно је јурио за пореским приставима — у оне туробне јесенске дане кад се утерује пореза и по селима се нижу једна за другом продаје на добош. Неуморно је закупљивао од спахија зелено жито, узимао од спахија и сељака земљу у најам — на делове, ако већ није ишло на наполицу. Дуго је живео с немом куварицом, — „нема неће ништа да избрбља!“ — имао

је с њом и дете, које је она задавила у сну, а затим се оженио једном већ постаријом собарицом старице-кнегиње Шахове. Пошто се оженио и уз жену добио мираз, он је „докусурио“ потомка посрнулих Дурново, пуначког, умиљатог господичића, ћелавог у двадесет петој години, али с дивном кестењастом брадицом, — „прогресиста“, како су га у шали називали спахије, мислећи тиме на прогресивну парализу. А како ли су тек сељаци гракнули од гордости кад је он купио Дурновољево имање: није ни чудо — скоро читава Дурновка састоји се од самих Красових!

Ишчуђавали су се још и како је он све то вешто извео, а да не попусти: и да тргује, и да закупљује, и да долази скоро свакога дана на имање и да као јастреб пази на сваки педаљ земље... Ишчуђавали су се и говорили:

— Оно, с нама ђаволима на леп начин и не може да се изађе на крај! Зато је и газда! Нема правичнијега!

А у то их је уверавао и сам Тихон Иљич. Кад би бивао расположен, говорио је поучно:

— Живи се — не траћи се, падне ли штогод шака — нема попуштања. Само правично. Ја сам, браћо, наш човек, Рус.

А у љутњи, севајући очима, одсецао је:

— Свињо! Нема од мене правичнијега човека!

„Свиња јесте неко, али нисам ја“, — мислио би на то сељак, одвраћајући очи од његова погледа.

Па би онда покорно промрмљао:

— Господе! Зар ми то да не знамо?

— Знаш, али си заборавио. Не треба мени цабе ништа твоје, али памти добро: не дам ни теби ни мрвице од свога! Ето, брата имам: душманин ми је, пијандура, а и њему бих помогао, да дође и да ми се покло-ни. Ето, тако ми Бог помогао, помогао бих му! Али

мазити нећу, — нема тога, пази добро, нећу мазити никога. Нисам ја, бато, хохол¹ блесави.

А Настасја Петровна, која се гегала као пловка са прстима окренутима унутра, — од сталних трудноћа, које су се све завршавале мртворођеним девојчицама, — жута, надувена, с ретком беличастом косом, стења-ла је и припомагала му:

— Ох, баш си прост, кад овако погледам на тебе! Што се мучиш с њиме, с будалом? Зар ти је он раван? Хоћеш да га опаметиш, а њега никаква невоља не би опаметила. Погледај само како је ноге раскречио, — какав емирски бухар!²

Била је „страшна љубитељица“ свиња и живине, па је Тихон Иљич почео да гаји свиње, ћурке, кокошке, гуске: иза станице налазио се ерарски рибњак. А нарочито се беше дао на куповину жита. У јесен, код његовог дворишта, које је једном страном излазило на друм, а другом ка станици, чула се непрекидна шкрипа и цика точкова: каравани кола пристизали су с обе стране друма. А у дворишту су коначили џамбаси, посредници, живинари, пекари, косари, богомољке. Сваког часа су цвилеле шарке час на вратима крчме, где је служила Настасја Петровна, час на вратима дућана, — тамног, прљавог, по коме се ширио оштар задах сапуна, харинге, простога дувана, медањака с метвицом, штављене коже и петролеја. Из крчме су се сваки час чули усклици као:

— У — ух! Ала ти је жестока ова вотка, Настасја Петровна, у саму челенку ме чвокнула, бестрага јој глава!

— Медена су ти уста, рођени!

¹ Хохол — шаљиво-подругљив назив за Украјинце.

² „Емирски бухар“, уместо: бухарски емир.

— Или је бурмут у њој?

— Ето, сад те намагарчи!

А у дућану било је још више света:

— Иљичу! дед измери ми фунтицу шунке.

— Шунком сам се, брате, ове године обезбедио, хвала Богу, баш добро обезбедио!

— А пошто је?

— Јевтиноћа!

— Газда! Имаш ли доброга катрана?

— Таквога катрана, драги мој, није ти ни деда на свадби имао!

— Пошто ти је?

Изгледало је да код Красових никад и није вођено другог разговора до ли о ценама: пошто је шунка, пошто даске, пошто грис, пошто катран... Губитак сваке наде на пород и затварање крчми били су крупни догађаји. Тихон Иљич је очигледно постарео, пошто је без сваке сумње увидео да неће постати отац. Испочетка се шалио:

— Таман посла, постићи ћу ја већ што желим, — говорио је познаницама. — Човек без деце — није човек. Као мућак неки...

Касније га је почео хватати чак и страх: шта ли му је то — једна пригушила дете, а друга рађа мртву децу! И време последње трудноће Настасје Петровне беше мучно време. Тихон Иљич се мучио, љутио; Настасја Петровна се кришом молила, кришом је плакала и изгледала је бедно кад би тако ноћу полако силазила с кревета и уз светлост кандила, мислећи да муж спава, напорно падала на колена, уз шапат метанисала, тужно зурила у иконе, па опет устајала с пода, старачки, с тешком муком. Раније би она пред спавање обувала папуче, блузу, расејано би се помолила, а после молитве би радо прорешетала познанике,

уз прикладне грдње. Сад је пред иконом стојала проста сељанка, у краткој памучној сукњи, у белим вуненим чарапама и у кошуљи која јој није покривала врат ни старачки пуне руке. Тихон Иљич не би то ни пред самим собом признао, али никад, од детињства, он није волео кандила и њихову дрхтаву, црквену светлост: за цео живот му се урезала у памет она новембарска ноћ кад је у мајушној, нахереној колиби у Црној Мали такође горело кандило, — тако тихо и пуно неке нежне туге, — на зиду се једва приметно њихале сенке од његових ланчића, и у тој мртвачкој тишини, на тезги испод иконе, лежао непомично његов отац, са затвореним очима, ушиљеним носом, који је стршио увис, скрштеним на прсима крупним, љубичасто-воштаним рукама, а мимо њега, испред прозора застртог црвеном крпом, пролазили су регрути уз распојасану, тужну песму, подврискивање и нескладну цику хармоника... Сад је кандило стално горело. И Тихон Иљич је имао осећање као да Настасја Петровна води некакав тајанствен посао с непознатим силама.

Поред хана су трговци торбари из Владимирске губерније хранили коње — и у кући се појавио „Нови потпуни оракул и чаробњак, који предсказује будућност на сва постављена питања, са додатком како се најлакше врача картама, пасуљом и кавом.“ И Настасја Петровна би с вечера натицала наочаре, правила би кутилицу од воска и бацала је на кругове књиге за гатање. А Тихон Иљич би је од времена на време погледнуо испод ока. Али одговори су испадали све груби, кобни или бесмислени.

— Воли ли ме мој муж? — питала је Настасја Петровна.

--- Воли као псето мотку.

— Колико ћу деце имати?

— Усуд ти је одредио да умреш, коров се треби са њиве.

Онда би Тихон Иљич рекао:

— Дед да ја бацим...

Питао би:

— Да ли да подижем парницу против извесног лица?

Али је и он добијао бесмислен одговор:

— Пребројавај зубе у устима.

Тако је на место оракула дошао Чугунок.

Чугунок је био сељак из Дурновке, — омален, зде-наст, необично висока и чврста груднога коша, живах-них кестењастих очију на широком препланулом лицу, — вредан и кућеван сељак, али настран: певао је песме у високом гласу и то најчешће са сељанкама и на жен-ски начин, био је велик лакрдијаш и сплеткаш, лечио је бајањем и водицама, био је у стању да за дан стигне до вароши — „није за тројком заостајао!“ — дружио се с врачарима, којих је од памтивека било много у Басовки, сеоцету удаљеном која три километра од Дурновке. Тога Чугунка затицао би Тихон Иљич у не-каквим тајанственим разговорима с Настасјом Петров-ном, који су се одмах прекидали чим би се он појавио. Затицао их је тако и сместа би изигравао човека који није ништа приметио, претварао се да нема појма о бочицама са забајаном водом, које је Чугунок стално доносио Настасји Петровној. А у дубини душе се и он надао да ће Чугунок помоћи.

Међутим, и од Чугунка је било мало вајде. Кад је једном завирио у празну кухињу, Тихон Иљич виде жену поред колевке куваричиног детета. Једно шарено пиле је цијучући трчкало тамо-амо по прозорском пра-гу и ловећи мухе ударало кљуном у стакла, а она је

седела на ногарима, љуљала колевку и јадним, дрхта-
вим гласом певала старинску успаванку:

Где ми лежи детенце?
Где ли му је креветић?
У високој собици,
У колевци богатој.
Не идите овамо,
Не лупајте по соби!
Дете спава, почива,
Покривено мрежицом,
И њебетом шареним...

Ту се лице Тихона Иљича толико преобрази, да се Настасја Петровна, кад га је погледала, нити збуни, нити уплаши, него само заплака и, пошто се усекнула, тихо проговори:

— Заклињем те Богом, одвези ме неком Божјем угоднику...

И Тихон Иљич отпутова с њоме у Задонск. Али је успут мислио да га Бог ипак мора казнити зато што живи као какав Татарин и, закупљен хитним пословима, стигне до цркве само уочи Ускрса. А по глави су му се врзле све некакве богохулне мисли: поређивао је себе са родитељима неких светаца, који исто тако дуго нису имали деце. То није било паметно, али он беше већ поодавно опазио да у њему има још неко — глупљи од њега. Пред полазак добио је писмо из Свете Горе: „Најблаговернији благодетељу, Тихоне Иљичу! Мир вам и спасеније, благословеније Господње и чесни Покров Преславне Богоматере од земног удела Њеног, од Свете Горе Атонске! Пала ми је у део срећа да чујем о вашим добрим делима и о томе како ви с љубављу прилажете лепте за подизање и украшавање храмова Божјих и ћелија испосничких. А баш сад је моја ко-

либа дотрајала и дошла у тако трошно стање...“ И Тихон Иљич је за оправку те колибе послао црвену новчаницу од десет рубаља. Давно беше прошло време кад је он с пристодушним поносом веровао да му се име прочуло и до самог Атона, знао је сад врло добро да је много дотрајалих колиба у Светој Гори — па је ипак послао. Али није ни то помогло; трудноћа се завршила правом патњом: пре него што ће да роди последње мртво дете, Настасја Петровна је почела у заспивању да се трза, да стење, да вришти и добија наступе јецања и плача. Како је сама казивала, њу би у сну одједном обузимало неко дивље весеље, помешано с неизрецивом стравом: види она тако, рецимо, како к њој иде преко њива, сва у сјају златних риза, Царица Небеска и чује однекуда неко складно певање, које бива све јаче; а за час би испод кревета искочио мали ђаво, ког она у тами није могла да види, али га је јасно осећала унутрашњим својим видом, па би почео да свира на усној хармоници неку поскочицу тако звонко, тако живо, са смелим преливима, да јој се срце кидало и летело некуда у бездан, у провалију... Лакше би јој било да не спава у загушљивој соби, у перју, већ на чистом ваздуху, под амбарском стрехом, али се Настасја Петровна плашила:

— Могу да дођу пси и да нањуше главу...

Монополка¹ му је била као со на рану. Кад је напустио наду на пород, Тихон Иљич је све чешће премишљао: „Па за кога онда ја диринцим као робијаш, бестрага му глава?“ И од беса би му почеле дрхтати руке и болно би се мрштио и подизао обрве и криво горњу усну — нарочито кад би изговарао узречицу која му није никако силазила с језика: „упамтите до-

¹ Ракија — „вотка“ у производњи државног монопола.



бро“. Он се још увек држао, носио је кицошке чизме од телеће коже и везену руску кошуљу испод капута са два реда дугмади. Али брада му је белела, почела да се проређује и да се мрси...

А лето се као за инат десило вруће, сушно. Раж сасвим пропала. И као да је уживао вајкајући се купцима:

— Затварамо, затварамо! — са задовољством је говорио Тихон Иљич о својој крчми, одвајајући сваки слог. — Дабогме! Хоће министар трговином да се бави!

— Ох, кад погледам овако на тебе! — стењала је Настасја Петровна. — Дослудићеш зло! Отераће те где ти ни врана кости наћи неће!

— Нећете ме застрашити! — одреже Тихон Иљич уздижући обрве. — Аја! Свака уста не можеш марамом везати!

А онда би се обраћао опет муштерији, изговарајући још оштрије сваку реч:

— А и раж ме задовољила! Упамтите добро: свакога је задовољила! Ноћу, — хоћете ли ми веровати: ноћу! — и ноћу се види. Станем на праг и погледам по месечини преко њива: сија се као ћела! Изађеш, погледаш: просто се блиста!

— А ти се тужи суду! — викне једном један сељак из Дурновке, неки Трифон, који се нашао ту приликом једног таквог разговора. То беше старац познат са своје дрскости, набуситости и стога што се читавог живота неуморно парничио с ким било и зашто било, — веома мршав и висок, живих зелених очију, ретке седе брадице, у дугој руској кошуљи и великим опанцима од лика на танким ногама обавијеним у обојке и изукрштаним опутама.

То би речено тако неочекивано, да се Тихон Иљич мало ошамути.

— На кога да се тужим? — упита, уздигавши обрве.

— На напаснике! — викну Трифон опет и лупне штапом о земљу. — На зликовце! На сељаке!

Тихон Иљич поче да клима главом.

— Ох, мало су те још тукли, врага окорелог! — рече са жаљењем.

— Лажеш! — викну Трифон. — Много сам батина поднео! Доста би било за десеторицу! Али се ја не дам! Тераћу до самог цара! Па нека само дирну у моје...

О петровском посту провео је Тихон Иљич четири дана у вароши на вашару и још више се онерасположио — од мисли, од жеге, од несанице. Иначе је увек врло радо одлазио на вашар. Пред вече би подмазивали таљиге, пунили их сеном; за таљиге у којима се возио староста везали би коње или краве, одређене за продају; у друге, у којима се возио сам газда са старцем-радником, стављали су јастук и кабаницу. Полазили су касно и путовали уз шкрипу таљига полако све до зоре. С почетка су пријатељски разговарали, пушили, приповедали један другоме старе језиве приче о трговцима побијенима у путу и на конацима; затим би Тихон Иљич легао да спава — и уживао чујући кроз сан гласове путника са којима би се сусретали на друму, осећајући како се пријатно љуљушкају таљиге и као да се стално спуштају низбрдо, како шушти образ на јастуку, како му спада капа и главу хлади ноћна свежина; пријатно је било и пробудити се пре изласка сунца, у ружичасто росно јутро, усред нежно зеленог жита и спазити у даљини, у плавичастој равни, како се весело беласа варош и блистају цркве, добро зевнути, прекрстити се уз звон далеких звоника и узети узде из руку напола успаваног старца, који се размазио као дете на јутарњој свежини, онако бео као креда на светлости

ране зоре... А сад је Тихон Иљич послао таљиге са старостом, а сам се одвезао лаким, брзим колима. Ноћ је била топла, светла, обасјана ружичастом месечином; терао је брзо и јако се заморио; светлости на вашару, у тамници и у болници, која се налази пред сам улазак у варош, виделе су се преко степе на десет километара и изгледало је да се никад неће до њих стићи, до тих далекних, дремљивих пламичака. А у хану на Дрварској пијаци била је таква оморина, тако су уједале бухе, тако су се често чули гласови код капије, тако су тандркале по каменом дворишту таљиге које су пристизале, и тако су рано закукурекали петлови и загугутали голуби и разданило се иза отворених прозора, да он није могао ни ока склопити. Мало је спавао и друге ноћи, коју је покушао да проспава на вашару у таљигама: коњи су рзали, у шатрама су гореле светлости, око њега су се чули кораци и разговор, а у зору, док су му се капци на очима тако лепили, забрујаше звона са цркава и са тамнице — а над самом главом поче ужасно да риче једна крава...

— Ово је робија! — помишљао би сваког часа за тих дана и ноћи. — Мајем се, мучим, давим се у ситницама, у збрци!

Вашар, разбацан по испаши за читав километар, био је као и увек пун вреве и нереди. На гомиле су биле побациане метле, косе, каце, лопате и точкови. Непрекидно се чуо нескладан жагор, рзање коња, трилери дечијих свирајки, маршеви и полке оркестриона који су трештали на „рингишпилима“. Докона, бучна гомила сељака и сељанки куљала је од јутра до вечера по прашњавим, нађубреним сокацима између таљига и шатри, коња и крава, панорама и кавана из којих се ширио смрдљиви гар масних роштиља. Као и увек, било је много спекуланата, који су свим споровима и по-

годбама давали страшно коцкарски карактер; у бескрајним поворкама са уњкавим напевима вукли су се слепци и сиромаси, просјаци и богаљи, на штакама и у колицима; лагано се кретала кроз гомилу тројка полицијског пристава са звекетавим прапорцима, којом је управљао кочијаш у плишаном прслуку с капом са пауновим перјем... Тихон Иљич је имао много купаца. Али се све завршавало голим речима. Прилазили су му гарави цигани, Јевреји из југо-западних области — сивих лица, риђи, прашњави, у капутима од грубог платна и искривљеним чизмама, — преплануле ситне спахије у капутима у струк и фурашкама, срески начелник с полицијским приставом, трговац-богаташ Сафонов, — старац у домаћој хаљини, гојазан, избријан, са цигаром; прилазио му је хусар, лепотан кнез Бахтин са женом у енглеском костиму и прастари севастопољски јунак Хвостов — висок и коштуњав, с крупним цртама на тамном избораном лицу, у дугој војничкој блузи и похабаним панталонама, у чизмама с широким врховима, с великом фурашком с жутиим ободом, испод кога је била ка слепоочницама зачешљана фарбана коса мртве мрке боје... Сви су се правили стручњаци: расправљали о разним бојама и склоповима коња, приповедали о својим коњима. Ситне спахије хвалисале су се и лагале; Бахтин се није спуштао на разговор с Тихоном Иљичем, ма да је овај с поштовањем устајао пред њим и говорио: „овај би коњић био нешто за вашу светлост“. Бахтин би се само малко затурио уназад посматрајући коња, смешкао би се уздржано испод дугих бркова, који су се према доле настављали у прстенове и пребацивао се примедбама са женом, цупкајући ногом у јахаћим панталонама вишњине боје. А Хвостов, пошто је догегуцао до коња, који је на њега бацао искоса ватрене погледе, застајао би, тако

да је изгледало као да пада, дизао би штаку и по десети пут питао муклим, безбојним гласом:

— Шта тражиш за њега?

И свима је требало одговарати. Од силне досаде, Тихон Иљич је купио и књижицу „Ој, Шамика и Ребека, зборник најновијих сцена, каламбура и прича о доживљајима наших Јеврејчића“ — и седећи на таљигама, лаћао се више пута да је чита. Али, чим би почео: „Свакоме је, драга гошпода, познато, да ми ситни чивучићи много волимо да терамо гешефту...“, кад би га тек неко позвао. И Тихон Иљич би подизао поглед и одазивао се, али преко воље, стежући зубе.

Беше јако преплануо, омршавео и побледео, спопала га прашина и осећање самртне туге и малаксалости по читавом телу. Покварио је стомак и то тако, да су га почели хватати грчеви. Морао је да оде до болнице. Али, тамо је морао два сата чекати на ред, седећи у бучном ходнику, удишући одвратан смрад карбола, а осећао се тако као да и није био Тихон Иљич, него неко из предсобља каквог газде или начелника. А кад му је лекар, налик на ђакона, румен, плавоок, у црном кратком капуту од кога се осећао задах бакра, шиштећи прислонио на прса хладно ухо, он брже-боље изјави да му је „трбух скоро прошао“ и само из бојажљивости не одби рицинус. А пошто се вратио на вашар, испи на душак чашу вотке са бибсром и сољу, поче опет да једе кобасицу и погачу, да пије чај и свежу воду, киселу чорбу с купусом — али никако није могао да угаси жеђ. Познаници су га звали да се „освежи пивом“ — и он је ишао. Хроми продавац кваса дерао се:

— Ево квасић, удара у носић! Копејка бокалче, не тражи боље лимунaде!

Заустављао је и њега.

— Е-ево сладоледа! — викао је у тенору ћелави, ознојени сладолеџија, трбушат старац у црвеној руској кошуљи.

А он — као деран! — јео је коштаном кашичицом сладолед, скоро снег, од кога је осећао жестоке пробаде у слепоочницама.

Већ се празнила испаша, прашњава, угажена ногама, точковима и копитама, прекривена смећем и ђубретом, — вашар се разилазио. Али је Тихон Иљич, као да некоме пркоси, и даље стално држао на жези и у прабини своје непродате коње и седео на таљи-гама. Као да га и није тиштила бољка, већ слика големе сиромаштине и голотиње, који су од памтивека владали и овим градом и читавим срезом. Господе Боже, а какав је само то крај! Аршин и по дубока црница, и још каква! А не прође никад пет година узастопце без глади. Град чувен по целој Русији са своје житне трговине, — а од тога жита се не засити ни сто људи у читавом том граду. А на вашару? Просјака, слабоумних, слепаца и богаља, — наказних да човека ухвати и страва и мука гледајући их, — сва војска!

Тихон Иљич се враћао кући у сунчано, врело јутро по старом великом друму. Прво се возио кроз град, преко пијаце, поред саборне цркве, преко плитке речице, која је кисело заударала од кожних фабрика, а пошто је прешао речицу — ударио је узбрдо, преко Црне Мале. На пијаци је некада служио заједно с братом у дућану Маторина. Сад су му се сви на пијаци клањали. У Мали је прошло његово детињство: ту, на падини, међу колибама ураслим у земљу, са иструлелим и поцрнелим крововима, усред балеге, која се на сунцу сушила за гориво, усред смећа, пепела и дроњака, он је с великим задовољством, уз цику и звиждање, јурио за једним просјаком, учитељем среске школе кога

беху одавно отерали из службе, неким пакосним старчићем-онанистом, који је и лети и зими ишао у чизмама од ваљаног сукна, у гаћама и кратком капуту с олињалим дабровим оковратником и целом граду био познат под чудним надимком „Псећи Пиштољ“. Сад не беше ни трага од колибе у којој се родио и растао Тихон Иљич. На њеном месту стајала је нова дрвена кућица са зарђалом фирмом над улазом: „Собољев, кројач за свештенство“. Све остало у Мали било је као и пре: свиње и кокошке по сокачићима; поред капија високе мотке, а на њима — овнујски рогови; крупна бела лица чипкачица, које су провиривале из мајушних прозорчића, иза саксија са цвећем; боси дечаци са нарамницама преко голих груди, који пуштају змаја од хартије са репом од ликовине; тихе девојчице с белим трепавицама, које се поред хумчица забављају својом омиљеном игром — сахраном лутака... А на брежуљку, у пољу, он се прекрстио према гробљу, иза чије је ограде, између старог дрвећа, био некад страшни гроб маторога богаташа и тврдице Зикова, који се амбисао чим су га засули. Он се мало замисли, па окрете коња ка гробљанској капији.

Пред том великом, белом капијом стално је седео и звецкао звонцем с дршком и кесицом један разроки калуђер у црној мантији и риђим чизмама, — веома снажан, чулав и сурова изгледа, пијаница, који је не-обично мајсторски умео да псује мајку и да смишља сличне псовке. Сад не беше тога калуђера: на његовом месту је седела и плела чарапу једна старица, слична бакама из бајки, — с наочарима, повијена као кљун носа, безуба, упалих уста, — једна од удовица које су живе­ле у склоништу на гробљу.

— Здраво бако! — љубазно је поздрави Тихон Иљич, везујући коња за стуб поред капије. — Хоћеш

да ми мало причуваш коња?

Старица устаде, дубоко се поклони и проговори уњакајући:

— Хоћу рођени.

Тихон Иљич скиде фурашку, још једном се, дижући у вис, прекрсти према икони Успенија Богородичиног, која је висила над капијом, и настави:

— Колико вас је сада ту?

— Ништа мање од дванаест баба, рођени!

— А је ли, сваћате ли се често?

— Често, рођени...

И Тихон Иљич пође полако између дрвећа и крстова, по алеји која је водила ка старој дрвеној цркви, обојеној некад жутом земљаном бојом. На вашару се беше потшишао, поткратио и дотерао браду — и веома се подмладио. Још је млађи изгледао услед мршавости и препланулости, — белила му се само нежна кожа у троуглима на слепоочницама, који тек што беху потшишани. А младило га је и сећање на детињство и младост и нова фурашка од крутога платна. Лице му је било замишљено. С тугом се обазирао око себе... Како је овај живот кратак и бесмислен! А како је мирно и спокојно свуда наоколо у овом сунчаном затишју у оградџи старога гробља. Топао ветар дувао је преко врхова светлог дрвећа, које се оцртавало на ведром небу и са ког беше лишће поотпадало пре времена, од жеге, и лелујао му по камењу и надгробним споменицима прозрачне, лаке сенке. А кад би се стишао, сунце је јаче пригревало цвеће и траву, птице су у цбуњу умилно певале, а на усијаним стазицама замирили су у слатком замору раскошно ишарани лептири... На једном крсту Тихон Иљич прочита:

Колико страшног данка само
Од људи скупља хладна смрт!

Међутим, нигде унаоколо није било ничега страшнога. Он је пролазио даље и чак као с неким задовољством запажао да гробље расте, да су се појавили многи нови споменици међу оним старинским каменим, који су изгледали као мртвачки сандуци на ножицама, међу тешким тучаним плочама и гломазним, грубим и већ натрулим крстачама, којих је гробље било пуно. „Преминула 1819 године 7 новембра у 5 часова ујутру“ — језиво је било читати такве натписе, не ваља смрт у праскозорје натуштеног јесењег дана у старом среском граду! Али одмах поред тога светлео се између дрвећа својом белином мраморни анђеол, с очима упереним у плаво небо, а на изглачаном црном граниту испод њега била су исклесана златна слова: „Блажени мртви, који умиру у Господу!“ На гвозденом споменику, који се од старости и невремена преливао у свим дугиним бојама, над гробом некаквог вишег државног чиновника, могли су се прочитати стихови:

У служби цару веран би
И љубави ка ближњем пун —
Те ценише га људи сви

И ови се стихови учинише Тихону Иљичу лажни. Али — овде је и лаж била дирљива. Јер — где је истина? Ено тамо у цбуњу лежи човечија вилица, као да је начињена од прљавога воска, — све што је остало од човека... Да ли све? Труне цвеће, траке, крстови, сандуци и кости у земљи, — све је смрт и трулеж! Али је Тихон Иљич ишао даље и читао: „Тако ће бити кад дође васкрсење мртвих: што је сејано у трошности, устаће у нетелесности“... „Мили сине наш, твоја успомена неће умрети у срцима нашим док траје века!..“

Све строжије мрштећи обрве, он је скидао фурашку и крстио се. Био је блед и још слаб од болести,

сећао се свога детињства, младости, Кузме... Упутио се у онај удаљени угао гробља, где су били сахрањени сви његови блиски: отац, мати, сестра, која је умрла још као девојчица... Натписи су дирљиво и тихо говорили о миру и одмору, о нежности према очевима, матерама, мужевима и женама, о љубави, које као да није било и неће више никад бити на свету, о оној узајамној оданости и покорности Богу, о оним топлим надама у загробни живот и поновно виђење у другом, блаженом свету, у које човек верује само овде, и о оној једнакости, коју даје само смрт, — у оном часу кад мртвога просјака љубе у уста последњим целованијем, као брата, изједначују га с царевима и владарима, говоре над њим најмудрије, најкрупније и најсвечаније речи... А тамо, у удаљеном углу ограде, у зовином цбуњу, које је дремало на припечи, тамо где су некад били гробови, а сад су само хумке и јаркови зарасли травом и белим цвећем, Тихон Иљич је угледао свежу дечју хумчицу, крст, а на крсту стих:

Немој, лишће, да ми шумиш,
Да ми Костју не пробудиш!

И сетивши се свог детета, које је у сну угушила нема куварица, он затрепта од наврелих суза...

По друму, који је водио поред гробља и затим се спуштао у валовите њиве, није се нико никад возио. По том друму би само корачао какав хитроноги скитница у олињалој ружичастој руској кошуљи и панталонама од разнобојних закрпа. А путује се обично прашњавим летњим путем, који иде уз друм. Тихон Иљич такође потера по летњем путу. Најпре му изби у сусрет отрцани најамни гиг, — жестоко терају паланачки кочијаша! — а у њему — ловац, неки банкарски чиновник:

поред ногу му пегав ловачки пас, преко крила пушка у навлаци, на ногама — високе чизме за блато, и ако у том срезу није никада било никаквих мочвара. Затим је по прашњавим увалама проронио млади поштар, који се беше високо испентрао на старински велосипед са два точка, једним огромним и другим, оним стражњим, мајушним. Он уплаши коње и Тихон Иљич љутито стеже зубе: на рад би требало отерати ту дангубу! Пекло је подневно сунце, ветар је био усијан, ведро небо било је сиве боје. Премишљајући о краткоћи и бесмислености живота, Тихон Иљич се све раздраженије одвраћао од прашине која је летела по друму, све забринуте бацао преке погледе на закржљало жито, које се пре времена сушило.

Одмереним кораком, с дугим штакама у рукама, ишле су гомиле богомољки измучених од замора и жеге. Оне су се дубоко и смирено клањале Тихону Иљичу, али су њему ти поклони изгледали мангупски.

— Смирене душе! А овамо се на конацима, зацело, гризу као пси! — гунђао је он.

Дичући облаке прашине, терали су своју кљусад пијани сељаци, враћајући се са вашара, — потрпали се скоро по десеторица њих у свака кола, — риђи, сиви, црномањасте, жутокоси, али сви једнако ружни, мршави и чупави. Престижући њихове бучне таљиге, Тихон Иљич је махао главом:

— Ех, жгадијо просјачка, траг вам се сатро!

Један, у цицаној руској кошуљи, од које су висили с њега дроњци, спавао је и клатио се као да је мртав, лежећи наузнак, забачене натраг главе, а у вис су му штрчали крвава брада и отечен нос, сав у усиреној крви. Други је трчао да стигне капу коју му беше однео ветар, па се спотакао — а Тихон Иљич га с пакосним уживањем ошину бичем. Наишле су једне

таљиге пуне ситâ ,лопата и сељанки; седећи леђима окренутим коњима, оне су се труцкале и поскакивале; једна беше ставила на главу нову дечију фурашку и окренула штит наопако, друга је певала док су јој уста била пуна погаче, трећа је размахивала рукама и уз грохотан смех громко добацила Тихону Иљичу:

— Чико! Испала ти чивија!

Он притегну коња, пусти да га сељанка сустигне, па ошине и њу бичем...

За ђермом, где се друм одвајао у страну, где су заостале трештаве таљиге и завладала тишина, ширина и степска јара, осети он опет да је ипак најважнији на свету — „посао“. С великим презиром сети се спахија, који су се на сајму шепурили својим бедним тројчицама... Ех, беда кудгод погледаш! Сељаци спали на просјачки штап, а од пропалих спахијских салаша разбацаних по срезу није остало ништа... Домаћин би ту требао, јак домаћин!

— А да ти, бато, ниси нешто тај домаћин! — пакосно се он наруга самоме себи. — И сам си просјак, фукара шашава!

На половини пута налазило се велико спахијско село Ровноје. Сух ветар ђарлијао је низ пуне сокаке по шибљу, спарушеном од жеге. Поред кућних прагова кострешиле су се кокоши и заривале у пепео. Грубо је штрчала на голој испаши црква, неке настране боје. Иза цркве блистао је на сунцу плитак рибњак пун иловаче, испод насипа од ђубрета, — густа, жута вода, у којој је стојало крдо крава, које су сваког часа вршиле своје нужде, а један гд сељак сапунио је главу... Он је такође до појаса био у води, а на прсима му се блистао бакарни крстић, врат и лице бежу му црни од сунца, а остало тело зграњавало је својом бледоћом и белином.

— Испрегни коња, — рече Тихон Иљич, натерујући кола у рибњак, који је заударао на марву.

Сељак баци мраморно-сиви остатак сапуна на обалу, која се црнела од крављих балега, и онако насапуњене главе, стидљиво се заклањајући, похита да изврши наредбу. Коњ халапљиво саже главу к води, али је вода била тако топла и одвратна, да је коњ дигао њушку и окренуо се у страну. Тихон Иљич му је звиждукао, па онда махну капом:

— Али што вам је вода! Зар можете ово да пијете?

— Што, да није код вас шећерна? — срдачно и весело одврати сељак. — Пијемо је већ хиљаду година! Него шта је вода — да нам је хлеба само...

Морало се оћутати: ни у Дурновки вода није била ништа боља, а и хлеба исто тако нема... И неће га ни бити... Иза Ровнога друм је опет водио кроз раж, али какву! Кржљаво, слабо жито, скоро без класја, пуно различака... А код Виселака, под Дурновком, на шупљем, чворноватом врбовом деблу седели су гавранови с отвореним сребрнастим кљуновима: од Виселака је тога дана остало само име — само црни костури сељачких колиба у гомилама смећа и паљевине! Из тих томила извијао се млечно-плавичасти дим и киссо задах гаражи... Помисао на пожар проби као муња Тихона Иљича. „Страхота!“ — помисли он бледећи. Та њему ништа није било осигурано, за један час може све да му ватра слисти...

Од тога петровског поста, од тога незаборавног путовања на вашар, Тихон Иљич је почео да пије — и то доста често, опијао се није, али би добро натеривао крв у лице. Ипак то није нимало сметало пословима, а, како је тврдио, није сметало ни здрављу. „Вотка политира крв“, — говорио је он; и збиља, на

изглед је постао још чвршћи него што је био. И сада је почешће називао свој живот робијом, омчом, златним кавезом. Али је и даље корачао својим путем све поузданије, не осврћући се ни на друм ни на непогоду. Истоветни радни дани завладали су у његовој кући и неколико година је прошло тако једнолико, да се све слило у један једини радни дан. А као нови крупни догађаји дођоше сасвим неочекивано — рат с Јапаном и револуција.

Први гласови о рату били су, разуме се, пуни разметања. „Козак ће, бато, брзо да огули жуту кожу!“ Али то није дуго тињало, а и било је тек као нека слаба слика ранијих хвалисања. Ускоро су се могли чути друкчији разговори.

— Не знамо шта ћемо ни са својом земљом! — говорио је Тихон строгим, домаћинским тоном, размисљајући ваљда први пут у животу не о дурновској већ о читавој руској земљи. — Никакав рат, просто бесмислица!

Ту се изражавало и оно друго, исконско — пристајање уз јачу страну. И изазивале су усхићење вести о страшним поразима руске војске:

— Аха, жестоко! Тако им и треба, мајку им њихову!

Одушевљавале су их и победе револуције, заносила их и убиства:

— А кад му тутнуше, ономе министру, под темеље, — говорио би Тихон Иљич у ватри заноса: — кад му тутнуше — ни перушке од њега није остало!

Међутим, расла је и узнемиреност. Чим се почело говорити о земљи, поче се будити бес. „Све то чивутираде! Чивути и још ти чупави студенти!“ Тихона Иљича је највише љутило што се социјал-демократом звао син Ђакона из Уљановке, семинариста, који је дан-

губио код оца не радећи ништа. А затим, несхватљиво је било: сви кажу — револуција, револуција, а наоколо — све старо, свакодневно: сунце сија, раж цвати на њивама, таљиге се вуку ка станици... Несхватљив је био народ у свом ћутању, несхватљив у свом опрезном говору.

— Закопчан је тај народ, притајен! Просто је живео колико је притајен! — говорио је Тихон Иљич.

И заборављајући на „чивуте“, додао би:

— Оно, ако хоћемо право, ствар је прилично проста. Сменити владу и правично поделити земљу — то може да разуме и мало дете. Елем, јасно је за кога он навија — тај исти народ. Али, наравно, ћути. Треба, дакле, пазити и гледати да се тако удеси да и даље ћути. Не пуштати му маха! Јер иначе држ' се: осети ли да му се попушта, осети ли ам под репом — оде све у парампарчад!

Кад би негде прочитао или чуо да ће се земља одузимати само онима који имају преко пет стотина десетина,¹ он је и сам постајао „бунџија“. Чак је ступао у препирку с Дурновцима. Дешавало се — стоји тако поред његова дућана какав сељак: купио код станице вотке, купио у дућану сухе рибе и переца, скинуо капу, па све одуговлачи и с уживањем говори:

— Немој ти тако, Тихоне Иљичу. По правичној процени — то још може, то јест да се узме. А онако — не, не ваља то...

Миришу борове даске, истоварене поред амбара преко пута од дворишта. Раздражљиво заудара сушена риба и кудеља на којој су нанизани переци. Чује се како иза дрвећа и станичних зграда шишти и брекће загрејана локомотива теретнога воза. Пред дућаном

¹ Десјатина — 109,25 а.

стоји Тихон Иљич, гологлав, жмирка и смеје се лукаво. Смеша се и одговара:

— Будало! А ако он није газда већ скитница?

— Ко? Зар спахија?

— Не, него — стражњица!

— Е, то је онда друга ствар. Није грех од таквог отети, дићи му све и с целом утробом!

— Ето, видиш, тако ти је!

Али су се проносили и други гласови, да ће одузмати и од оних што имају мање од пет стотина! — и ту би му душом одмах завладала расејаност, неповерење и заједљивост. Све штогод се радило по кући, све му је одједном почело изгледати одвратно.

Надничар Јегорка износи из дућана вреће од брашна и почиње да их тресе. Глава му је подсећала на главу варошке будале ког су звали „Мотја Пачија Главница“. Теме шиљато, коса чврста и густа — „како то да будале имају увек густу косу?“ — чело упало, лице — као искривљено јаје, а преко буљавих очију као да су били натегнути капци с белим, телећим трепавицама: изгледало је као да недостаје коже и да ће деран, ако зажмури, морати да зине, а ако затвори уста — да широко отвори капке. И Тихон Иљич је љутито викао:

— Звекане! Клипане! Зар не видиш да тресеш на мене?

Куварица је изнела некакав сандучић, отворила га, изврнула тумбе и лупала песницом по његовом дну. Кад је разумео шта се ради, Тихон Иљич је стао лагано да клима главом:

— То су ми домаћице, мајку ли им њихову! Буба швабе истресаш, је ли?

— Има их — сијасет! — одговорила је куварица ведро. — Кад завирисмо, а онамо да Бог сачува!

Тихон Иљич шкрипну зубима и изађе на друм, па дуго посматраше таласасте њиве према Дурновки.

Његове собе за становање, дућан и амбар, где се раније налазила крчма, — све је то представљало једно здање под истим гвозденим кровом. Са три стране, на главно здање су наслоњене стрехе обора за стоку, покривене сламом — тако да се добијао један згодан квадрат. Трем и сви прозори били су окренути према југу. Али су видик затварале житнице, које су се налазиле преко пута од прозора, с ону страну улице. Десно је била станица, лево друм. Иза друма — брезова шумица. И кад је Тихону Иљичу бивало тешко, он би излазио на друм. Као бела вијугава трака губио се друм преко брежуљака према југу, спуштајући се све ниже заједно с њивама, а затим се опет пео ка видуку, тек од удаљене стражарнице, где се с њиме укрштала железница, која је долазила од југоистока. Кад би случајно наилазио, на путу за Уљановку, когод од дурновских сељака, — наравно неки озбиљнији, разборитији, на пример Јаков, ког су сви звали Јаковом Микитичем, јер је циција, чува по две године стожић жита: и има три добра коња — Тихон Иљич би га заустављао:

— Зар баш ни капу да не купиш! — добацивао би му с осмехом.

Јаков, с капом на глави, у кошуљи од кудеље, у кратким панталонама, босоног, седео је на пречки у тањигама. Притегао би узде и зауставио би своју ситу кобилу.

— Здраво, Тихоне Иљичу, — поздрављао га је озбиљним тоном.

— Здраво! Ја као велим, време би било да ту капу даш вранама за гнездо!

Јаков је климао главом и лукаво се смешио, гледајући у земљу.

— То... како да кажем? ... и не би било с горега. Али ето, да видиш, капитал ми не допушта!

— Остави те приче! Знамо ми вас, казанске сиротане!¹ Девојку си удомио, момка оженио, пара имаш... Шта још да тражиш од Бога?

То је Јакову ласкало, али га је чинило још уздржанијим.

— О, Господе! — уздисао је и мрмљао дрхтавим гласом, који је лично на пригушен грлен смех. — Паре... Нисам ја њих, да видиш, никада ни имао... А син... шта да ти о њему кажем? Није ме задовољио... Право да ти кажем — син ме није задовољио! Од младих нема данас више никаквог задовољства!

Јаков је, као и многи сељаци, био веома раздражљив, а нарочито ако се ствар тицала његове породице или домазлука. Био је врло затворен човек, али ту су му живци попуштали, ма да их је одавао само одсећан, дрхтав говор. И да га већ до краја раздражи, Тихон Иљич га с учешћем упита:

— Не задовољава? Ма шта кажеш! И све због женске?

Јаков је, базирујући се, чешао ноктима прса.

— Због женске, кап је убила...

— Љубоморан је?

— Љубоморан... Прогласили су ме за напасника своје рођене снајке.

— Хм! — одврати Тихон Иљич са жаљењем, и ако је врло добро знао да ни ту нема дима без ватре.

А Јаков је већ почео да врда погледом:

— Жали се мужу данас, жали сутра! Али нека то — хтела је и да ме отрује! Човек понекад, рецимо,

¹ Просјак-варалица, који се прави спромашнији него што јесте. Казански ваљда, јер се за такве варалице каже да су из Казана — далеко је и не може се проверити.

озебе... па узме и да повуче који дим, да му олакша у грудима... А она опазила... и подметнула ми под јастук цигару... Да нисам добро погледао — однесе ме враг!

— Каква је то цигара?

— Истуцала мртвачких костију и насула место дувана...

— Баш је будала тај твој деран. Ја бих њу, проклетину, научио памети, онако — по руски!

— Море, како научио! Он је и на мене, да видиш, кидисао! Ухватио се у коштац, а сам се извија као змија... Ухватим га за главу — глава ошишана! Шчепам га за прса... али ми жао кошуљу да му цепам!

Тихон Иљич је климао главом, поћутао неко време, па се онда решио:

— Добро, а како је иначе тамо код вас? Све чекате буну?

Али ту се Јаков одмах наново повлачио у себе. Смешкао се и одмахивао руком.

— Ну! — мрмљао је брзо. — Каква буна — какве трице! Свет је код нас миран... Миран свет...

И затезао је узде, као да коњ неће да стоји.

— А зашто је у недељу био збор? — убаци заједљиво Тихон Иљич.

— Је л' збор? А враг ће их знати! Галамили су, на прилику...

— Знам ја и о чему су галамили! Знам!

— Па шта, немам ја шта да кријем... Галамили су на прилику да је изишла наредба... као да је изишла наредба — да се не ради никако за исту цену као до сада...

Тешко је и помислити да због некакве Дурновке руке скоро опадају од посла. А онамо, цела та Дурновка броји свега тридесетак домова. И лежи у вражијој

рупи: у једној широкој ували, над којом су се с једне стране наднеле сељачке колибе, а с друге мајушни салаш. И тако зуре салаш у те колибе и из дана у дан све ишчекује некакву „наредбу“... Ех, да доведе човек неколико козака с бичевима!

Међутим, „наредба“ је ипак пала. Једне недеље пуце глас да је у Дурновки — збор, на ком се кује план напада на салаш. Са кивним задовољством у очима, с осећањем необичне снаге и неустрашивости, спреман „да и самом ђаволу поломи рогове“, Тихон Иљич викну да се „упрегне ждрепчић у гиг“ и десет минута касније терао га је друмом ка Дурновки. После кишовитог дана, сунце је тонуло у сивкасто-црвене облачине, стабла у брезовој шумици била су пурпурна, а тешки, излокани сеоски пут издвајао се својим тамнољубичастим блатом на позадини свежег зеленила. Ружичаста пена цурила је ждрепцу по сапима и са попруга које су се трле о њих. Али њему није било стало до ждрепчића. Пљескајући по њему оштро уздама, Тихон Иљич скрену у страну од железничке пруге, удари десно летњим путем, а кад је угледао Дурновку, он на тренутак посумња у истинитост вести о побуни. Наоколо је владала потпуна тишина, шеве су мирно певале своје вечерње песмице, просто и спокојно се ширио мирис влажне земље и опојног пољског цвећа... Али му поглед одједном паде на ледину поред салаша, густо ишарану жутом детелином: на ледини је пасло сељачко стадо! Почело се, дакле! Тихон Иљич трже узде и пројуре поред стада, поред амбара зараслих у лопух и коприву, поред снискога вишњевог воћњака пуног врабаца, поред штале и вајата за послугу и упаде у двориште салаша...

Затим су се догађале шашаве ствари. У сумрак, замирући од срцбе, осећања понижености и страха, Ти-

хон Иљич је седео на гигу усред поља. Срце му је лупало, руке су му дрхтале, лице пламтело, а слух му је био оштар као у зверке. Седео је тако и ослушкивао звуке који су долазили од Дурновке, па се сећао како је гомила, која је изгледала огромна, кад га је сагледала, јурнула преко увале ка салашу, испунила двориште галамом и псовкама, збила се код трема и притисла га уз врата. Он је у рукама имао само бич. И махао је њиме час одступајући, час очајнички јуришајући у гомилу. Али је још шире и храбрије витлао тољагом седлар, који је ишао напред, — љут, мршав, упала трбуха, оштра носа, у чизмама и љубичастај цицаној руској кошуљи. Викао је у име целе гомиле — чудно беше видети у њој Николку Сивога, најсиромашнијег сељака у читавој Дурновки, Чугунка, чак и Јакова! — дерао се да је изишла наредба да се „цела ствар доконча“ — да се доконча једног истог дана и часа широм целе губерније: да се са свих имања отерају надничари дошљаци, а на њихова места да се запосле мештани, — уз надницу од једне рубље! — а газде отерати ногом у тур, нек се торњају куд знају. Тихон Иљич се драо још бешње, старајући се да надвече седлара:

— А-а! То ли је! Је ли те то ђаконов син научио, скитница ниједна? Јеси ли изоштрио језичину?

Седлар је спретно хватало у лету његове речи:

— Сам си скитница! — викао је до промуклости, сав зајапурен. — Ти, будало матора! Ваљда нисам живео и без ђаконовог сина? Ваљда не знам колико земље имаш? Колико, стрводеру? Две стотине? А ја — до ђавола! — читава моја земља би стала у твој трему! А зашто? Ко си ти? Ко си ти, питам ја тебе? Од ког си ти то теста?

— 'ајд-де, упамтићеш то Митјка! — викну најзад Тихон Иљич беспомоћно, па, осећајући да му се мутит

у глави, стушти се кроз гомилу ка својим колима. — Упамтићеш то добро!

Али се нико није бојао његових претњи — и сло-жан смех, врисак и звиждање осуше се за њим... Крстарио је затим око салаша, замирао, послушкивао.. Одвезао би се до друма, до раскрснице и окренуо ли-цем ка западу, ка станици, спреман да сваког часа ошине коња. Било је веома тихо, топло, влажно и та-мно. Земља, уздижући се ка видику, на коме је још ти-њала слаба црвена светлост, црнила се као провалија..

— Чекај, стрвино! — цедио је кроз зубе Тихон. Иљич узнемиреном коњу. — Сто-ој!

А из даљине допирали су час усклици, час песме.. Међу свима гласовима, истицао се глас Вањке Црвено-га, који већ два пута робијао у Донецким рудници-ма... А затим се над салашем одједном дигао таман пламени стуб: сељаци су уништили у башти све што је тамо остало, па су онда запалили вајат, а из ватре је почео да пуца пиштољ који беше заборавио у вајату баштован, неки маловарошанин, који је пожурио да побегне...

Накнадно се сазнало да се збиља догодило чудо: истога дана су се побунили сељаци скоро у читавом срезу. И варошке гостионице биле су дуго препуне спахија, који су тражили од власти заштите. Касније се Тихон Иљич са великим стидом сећао да је и он тра-жио заштиту: а стидео се зато, јер се читава буна свр-шила тиме што су се дурновци малко извикали, избес-нили, па су најзад ућутали. Седлар се ускоро, као да није ништа било, почео појављивати у дућану на Ворг-ли и на прагу је с поштовањем скидао капу, као да и не опажа како се Тихону Иљичу натушти лице чим се он појави. Ипак се зуцкало да се дурновци спремају да убију Тихона Иљича. И он се побојавао да се касно-

враћа из Дурновке, опипавао је у цепу револвер, који му је сметао, јер му је стално вукао цеп широких панталона, заклињао се самоме себи да ће једне лепе ноћи спалити сву Дурновку до темеља... да ће отровати воду у дурновским рибњацима... Затим су и ти гласови престали. Али се Тихон Иљич почео озбиљно бавити мишљу да прекине са Дурновком. „Новац није што баба чува, већ што носиш иза пазува!“ А и сељаци се беху ослободили у опхођењу, показивали су неку чудновату обавештеност...

— Јеси ли ти то у новинама читао, је ли? — упита једном Тихон Иљич мутавца Кобилаша, који се беше прочуо пошто су га некако „ухватили на делу“ у ергели.

— У н... новинама? — зачудио се Кобилаш. — А к... ко да нам д... да новине?

Заиста: нико им није новине давао. Али су Дурновци били упућени збиља у сваку ситницу, и већ само стога беше глупо поверавати надзор и руковођење пословима на имању дурновским радницима... А и староста им је био Рођка.

Те године, — најбурније од свих последњих година, — Тихон Иљич је навршио педесету. Али мисао да постане отац још га није напуштала. Баш та мисао га је и довела у додир с Рођком.

Рођка, натуштен дугајлија из Уљановке, ступио је на рад у кућу Јаковљевог брата Федота; оженио се, сахранио Федота, који беше умро од претераног пића на свадби и отишао да служи војску. А млада, — ста-сита, беле нежне коже с финим руменилом, вечно спуштених трепавица, поче да ради на имању као надничарка. Тихона Иљича су те трепавице страшно узрујавале. Дурновске сељанке носе на глави „рогове“: чим се удаду, оне подижу кике на врх главе, покривају се

марамом, те направе од себе неко чудо, нешто налик на краву. Носе старинске тамно-љубичасте сукње с порубом, белу кецељу попут сарафана и ликове опанке. Али Млада, — тај надимак јој је тако и остао, — беше и у тој ношњи лепа. Једне вечери, на тамном гумну, где је Млада сама мела сламу, пошто се обазрео око себе, Тихон Иљич јој хитро приђе и брзо рече:

— У ципелицама ћеш да ми шеташ, са свиленим марамама... Шта је за мене двадесет пет рубаља!

Али Млада је ћутала као стена.

— Чујеш ли што ти кажем? — шану јој снажно Тихон Иљич.

Али Млада као да се скаменила, само погнула главу и баца грабљама.

Тако он није ништа постигао. У толико дође Рођка из војске пре рока — пошто је изгубио једно око. Било је то ускоро после побуне Дурноваца и Тихон Иљич је сместа запослио Рођку, заједно са женом, на дурновском салашу, објашњавајући да се „у данашње време не може без војника“. Уочи Илиндана, Рођка беше отишао у варош, а Млада је прала у кући под. Газећи преко барица, Тихон Иљич је ушао у собу, погледао на Младу, повијену над послом, на њене беле листове упрскане прљавом водом, на читаво јој бујно и пуначко тело... Онда одједном окрену кључ у брави и некако парочито спретно владајући својом снагом и жељом пође према Младој. Она се хитро исправи, подиже узрујано, зајапурено лице и држећи у руци мокру крпу викну чудним гласом:

— Пази се, бато, лупићу те!

Осећао се задах врућих помија, угрејаног тела и зноја... Тихон Иљич шчепа Младу за руку, зверски је стегну и стресе, те јој изби крпу, обухвати је десном руком око струка, притисну је к себи, тако да су јој ко-

сти запуцале, — па је однесе у другу собу, где се налазио кревет. Затурене натраг главе, широко отворених очију, Млада се није више отимала, није се одупирала...

После тога беше за њега патња гледати своју жену, гледати Рођку, бити свестан да он с њоме спава, да је дивљачки туче свакога дана и сваке ноћи. А ускоро му постаде и језиво. Недокучиви су путеви којима љубоморан човек сазнаје истину. И Рођка је сазнао. Мршав, ћорав, дугорук и снажан као мајмун, с малом кратко ошишаном црном главом, коју је увек нагињао к земљи, гледајући подмукло дубоко упалим блиставим оком, беше постао страشان. У војсци је похватио разне хохлацке речи и нагласке. А ако се Млада усуђивала да му одврати на његове кратке, осорне речи, он би мирно дохватио кожни бич, пришао би јој и са заједљивим подругивањем питао би је кроз зубе, мирно, наглашавајући на „во“:

— Што ви говорите?

И тако би је изударао, да би јој се смркло пред очима.

Једном је наишао на такво разрачунавање и сам Тихон Иљич, и није могао да се свлада већ викну:

— Шта то радиш, ниткове један?

Али Рођка је само мирно сео на клупу и погледао га:

— Што ви говорите? — упитао је и њега.

И Тихон Иљич хитро залупи врата...

Стадоше се код њега појављивати настране мисли: да отрује жену, — рецимо ћумуром, — да удеси некако да Рођка пригњечи кров или да се на њега обруши земља... Али, прође месец, прођоше два, — а нада, она нада која га је и наводила на те лудачке мисли, свирепо га је преварила: Млада није занела! У

Дурновки су сви били уверени да је Рођка крив за њену неплодност. То је веровао и Тихон Иљич и чврсто се надао. Али једном, средином септембра, Тихон Иљич дође изненада на салаш, док је Рођка био на станици, и хукну кад угледа женствено — дивно Младино лице, искривљено од страве.

— Шта, опет ништа? — викну он и устрча на трем.

Младој су побелеле усне, нос пожутео као да је од воска, грчевито се разрогачиле црне очи: ето, опет се показало да није трудна. Она је очекивала смртоносан ударац у главу и нагонски је измакла. Али Тихон Иљич се свладао — само је јекнуо од бола и беса.

Одмах се вратио натраг — и од тога дана Рођка није више имао разлога да буде љубоморан. Пошто је то осетио, Рођка се чак стао побојавати Тихона Иљича. А у Тихоњу се сада крила само жеља да га се што пре отараси... Али кога да узме на његово место?

С Дурновцима је Тихон Иљич још увек био на опрези. Зивкао је у госте полицијског писара и надзорника, частио их пићем. Међутим, каква му је од њих била вајда? Надзорник Орлов, кадгод би навратио, само је пио, — „у здравље дубоко уважене Анастасије Петровне!“ — мезетио, разметао се својим слободумљем, критикујући врло слободно „примјер-министра“ и није давао домаћину могућности да каже ни реч о његовим пословима. А кад би законачио, спавао је до десет сати, покривао се домаћиновом кабаницом, испод које су му вириле прљаве ноге с дугим ноктима, као у пса...

Помогао му је пуки случај. Сасвим неочекивано Тихон се измирио са братом и наговорио га да се прими да управља Дурновком.

Од једног познаника у граду беше дознао да се Кузма оканио пића и да већ поодавно служи као чи-

новник у канцеларији спахије Касаткина, а највише се згрануо кад је чуо да је постао и — „књижевник“. Да, рекоше да је чак оштампана читава књига његових песама, а на последњој страни књиге стављена напомена: „може се добити код писца“.

— Гле-е-е! — отегнуто је проговорио Тихон Иљич кад је то чуо. — Баш Кузма главом, па оваква ствар! Али, дозволите ми само да упитам, је л' баш тако и стоји: саставио Кузма Красов?

— Сасвим како треба, — одговори познаник, који је иначе, — као и многи други у граду, — тврдо веровао да Кузма своје песме „диже“ из разних књига и часописа.

Тада је Тихон Иљич, онако како је седео за столом у крчми Дајева, сместа написао брату једно кратко и одлучно писамце: време је већ да се старци измире и покају. У истој крчми је извршено и мирење — брзо и скоро без речи. Сутрадан су већ водили и пословни разговор.

Било је јутро, у крчми још никога. Сунце је сјало у прашњаве прозоре, падало по столовима, покривеним лако влажним црвеним застирачима, по тамноме поду, који тек што беху опрали мекињама и који је заударео на шталу, по келнере у белим кошуљама и белим панталонама. У кавезу је један канаринац неуморно изводио своју песму на све могуће начине, као да није жива птица, већ навијена справа. Звона на оближњој цркви Арханђела Михаила позивала су на литургију и величанствени, густе звук потресао је прозорска стакла и зујао над главама. Тихон Иљич, нервозна и озбиљна лица, сео је за сто и наручио најпре само чај, али није издржао дуго, па се лати ценовника, — који беше новост, на подсмех свих Дајевљевих гостију. На картону беше наштампано: „Бочица вотке са

закусом — 25 коп. Са бољом закуском — 40 коп.” Тихон Иљич наручи бочицу за четрдесет копејки; халапљиво је испио две чашице и баш хтеде да испије и трећу, кад над самим ухом зачу давно познати глас:

— И опет здраво!

Кузма се облачио исто као и брат му. Био је нешто нижи од њега, коштуњавији, мршавији, мало шири у раменима. Имао је крупно, мршава лице, са нешто истуреним јабучним костима, лице разборитог старијег дућанције сељачког порекла, са сивим, намрштеним обрвама и малим зеленкастим очима. Започео је око-лишећи:

— Најпре ћу лепо да ти објасним, Тихоне Иљичу, — проговорио је чим му је Тихон Иљич налио чај, — да ти објасним ко сам ја, да знаш... — Насмешио се: — да знаш с ким имаш посла...

И он је имао обичај да одваја и наглашава сваки слог, да диже обрве, да у разговору откопчава и закопчава горње дугме на капуту. Пошто је закопчао дугме, настави:

— Ја сам, знаш, — анархиста...

Тихон Иљич подиже обрве.

— Немој да се плашиш. Не бавим се ја политиком. А не можеш никоме забранити да мисли шта хоће. Штете ту нема за тебе — никакве. Водићу домазлук уредно, али, морам ти рећи право, — кожу нећу никоме да гулим.

— Оно, нису сад ни времена таква, — уздахну Тихон Иљич.

— Море, времена су увек иста. Може се још — гулити. Али нема смисла. Пазићу домазлук, а слободно време ћу посветити самообразовању... то јест читању.

— Ох, упамти добро: док је глава пуна књига — с празним џепом триста брига! — рече Тихон Иљич,

климну главом и згрчи уста у страну. — А затим, да видиш, и није то за нас.

— Е, ја тако не мислим, — успротиви се Кузма. — Ја сам ти, брате, — како да ти то кажем? — чудан руски тип!

— Па и ја сам Рус, упамти добро, — упаде Тихон Иљич.

— Јеси, али друге врсте. Нећу да кажем да сам бољи од тебе, али — ти си друкчији. Ти се, ето, како видим, поносиш што си Рус, а ја ти, брате, ох, нисам нимало славнофил! Нема смисла много причати, али ћу ти рећи једно: не хвалите се, забога, тиме што сте — Руси! Чудан смо ми народ, размецкан. Не ваљамо ни Богу за свећу, ни ђаволу за ватраљ... Уосталом, о томе ћемо имати још времена да поразговарамо.

Тихон Иљич, мрштећи се, почео је да добује прсти-ма по столу.

— То ти је, да видиш, истина, — проговори он и нали полако чашицу. — Чудан народ. Шашав.

— А шта ти ја кажем! Могу ти рећи да сам доста света обишао, — и хоћеш ли ми веровати? — нигде нисам видео досаднијих и лењих типова. А и они што нису лењи, — погледа Кузма попреко на брата, — ни они нису ни за шта. Грамжљиво слаже, свија себи гнездо, а каква вајда?

— Како то — нема вајде? — упита Тихон Иљич.

— Ето тако. Треба да се свија такође, то гнездо, са смислом. Свићу га, на прилику, па ћу да живим као човек. Овим и овим.

И Кузма упре прстом у прса и у главу.

Тихон Иљич је налио себи другу чашу чаја. Кузма, пошто је најпре ставио на нос сребрн цвикер, сркао је са тањирача врућ чај ћилибарске боје, а брат га је

пажљиво загледао својим блиставим очима, па је онда, премишљајући нешто, рекао:

— Није нама, брате, сигурно до тога. Ти остани ту на селу, док се свикнеш нашем јелу и опанцима од лика!

— Опанцима! — одврати Кузма с горчином. — Та носимо их ево већ другу хиљаду година — нека су три пут проклети! Другу хиљаду година живимо разваљених уста. Ђаволу воду вучемо. А ко је крив? Ту ти морам једно рећи: срамота је већ што увек бацамо кривицу на суседа, те на суседа! Нас су, знаш, Татари загушили! Ми смо млад народ, брате! Оно, истина, и тамо су, у Европи, доста гушили — Монголи којекакви. Па ни Немци нису старији... Али, тај разговор обашка!

— Право кажеш! — рече Тихон Иљич. — Биће боље да се мало о послу поразговарамо.

Кузма стави окренуту празну чашу на тањирић, запали цигарету и настави даље:

— У цркву не идем...

— Молокан си, дакле? — упита Тихон Иљич и помисли: „Пропао сам! Јасно је — треба да кидам са Дурновком!“

— Нешто налик на молокана, — насмеши се Кузма. — А ти, као, идеш? Да није страха и невоље, — не би знао ни где је црква.

— Па нисам, ваљда, ни први ни последњи, — успротиви се Тихон Иљич, поново се мрштећи. — Сви су грешни. Али је речено: за један уздах све ће ти се опростити.

Кузма заклина главом.

— Говориш по навици! — рече он строго. — Стани мало и размисли: како то? Живео си, живео, целог живота као свиња, а онда један уздах — и као да је

неко све руком скинуо? Има ли ту каква смисла или нема?

Разговор је постао тежак. „Тачно је и то“, — помисли Тихон Иљич зурећи у сто ујагреним очима. Али је, као увек, хтео да избегне размишљања и разговоре о Богу, о животу, па проговори што му прво дође на језик:

— И хтео бих прићи рају, ал' ми грехови не дају...

— Е, то, то! — прихвати Кузма, ударајући ноктом о сто. — То ти је оно најмилије наше, најкобнија наша црта: на речима — једно, а на делу — друго! Руска музика, бато: не ваља живети као свиња, а ето живим као свиња и живећу!.. Тип си ти, брате! Тип!.. Али, хајд', причај сада о послу...

Звона су умукла, канаринац се ућутао. У крчми се купио свет и за столовима се развијао разговор. Келнер је отворио један прозор, — зачу се разговор и са пијаци. Негде у дућану пућпурикала је препелица — ванредно јасно и звонко. И док је текао пословни разговор, Кузма је стално ослушкивао и од времена на време полугласно одобравао: „Фино!“ А кад су завршили с разговорима, он је ударио дланом по столу и енергично проговорио:

— Тако, дакле, — није сад време да претачемо! — завукао руку у џеп од капута, извадио из њега читаву гомилу хартија и цедуљица, пронашао међу њима једну књижицу у мраморно-сивим корицама и ставио је пред брата.

— Ево! — рече. — Попуштам твојој молби и својој слабости. Књижица не ваља, песме су већ старе, недовољно смишљене... Али, шта да радим. Узми, стрпај у џеп.

Тихона Иљича, који се беше већ добро зајапурио од вотке, наново је узбудила свест да му је брат —

писац, да на мраморно-сивим корицама стоји наштампано: „Песме К. И. Красова“. Окретао је и прелиставао књижицу, по онда бојажљиво проговори:

— Како би било да ми нешто прочиташ... А? Дед', буди добар, прочитај ми макар три-четири песмице!

Погнуте главе, малко узбуђен, одмичући књижицу подаље од очију и гледајући у њу строго кроз цвикер, Кузма поче да чита ствари које обично читају самоуци: имитације Кољцову, Никитину, јадиковке на судбину, на немаштину, песме олујним облацима који залазе... Истина, он је и сам осећао да је све то старо и лажно. Али иза те туђе, лажне форме била је истина, — крило се оно што се некада снажно и оштро преживљавало, — и на мршавим образима појављивало се руменило, а глас му је повремено подрхтавао. Сјале су се очи и Тихону Иљичу. Није било важно јесу ли стихови добри или лоши, — важно је било да их је саставио његов рођени брат, сиротан, прост човек, који је заударео на прост дуван и старе чизме...

— А ми, Кузмо Иљичу, — проговори он пошто је Кузма ућутао, скинуо цвикер и оборио главу: — ми гудимо увек једну исту песму...

И непријатно, горко искриви уста:

— Увек исту песму: пошто је чекиња?

Али пошто је наместио брата у Дурновци, он се ипак латио те песме са још више воље него пре. Пре него што ће поверити Дурновку брату, он се намерно закачио с Рођком због некаквих нових ужади која су поцепали пси и отказао му. Рођка се на то безочно осмехнуо и мирно отишао у избу, да купи ствари. Млада је примила вест о отказу такође тобоже мирно, — она је, пошто је прекинула с Тихоном Иљичем, опет по старом обичају почела да ћути и да одвраћа поглед од њега. Али већ пола сата касније, пошто се већ спре-

мио за одлазак, Рођка дође заједно са женом, да моли за опроштење. Млада је стојала на прагу, бледа, подбулих капака од плача, и ћутала; Рођка је погнуо главу, гњечичо капу и покушавао такође да заплаче, — одвратно се кривно у лицу, а Тихон Иљич је седео за столом, мрштио обрве и машући главом лупкао куглицама на рачунаљки. Нико од њих троје није могао да погледа осталима у очи, — нарочито Млада, која беше свесна да је највише крива, — и све молбе биле су узалудне: само у једном је Тихон Иљич попустио — није одрачунао оштету за ужад.

Сад он беше одлучан. Кидајући с Рођком и предајући посао брату, осећао се бодар и задовољан. „Брат ми није, изгледа, много поуздан човек, лакомислен је, али ће засад моћи да поднесе!“ Кад се вратио на Воргол, радио је неуморно цео октобар. Настасја Петровна је стално побољевала — отицале су јој и жутеле ноге, руке и лице, — и Тихон Иљич је помишљао каткад и на могућност њене скоре смрти и све снисходљивије се понашао према њеној слабости и неупотребљивости за рад у кући и дућану. И баш у складу с његовим расположењем, време је целог октобра било дивно. Али се одједном поквари, — настадоше олује, пљускови, а у Дурновки се догоди нешто потпуно неочекивано.

Рођка је у октобру радио на пружи, а Млада је живела без посла код куће, подносила материне преко-ре, тек би по каткад зарадила 15—20 копејки радећи у башти спахијског салаша. Понашала се чудно: код куће је ћутала, плакала, а у башти је била обесно весела, смејала се грохотом, певала песме заједно с Доњком-Козом, врло глумом и лепом сељанком са египатским лицем. Коза је живела с једним малограђанином, који беше најмио башту под закуп, а Млада, која се беше

некако с њоме спријатељила, бацала је дрске погледе на њеног брата, безобразног дерана, и гледајући га уздисала је кроз песму како за неким вене. Да ли је она имала штогод с њиме, није познато, али се цела та ствар завршила великом неприликом: уочи дана Казанске Богородице, пред полазак у град, маловарошани су у својој колиби приредили „посело“, — позвали су Козу и Младу, целу ноћ свирали на хармоникама, певали песме, частили другарице колачима, чајем и вотком, а у зору, пошто су већ упрегли коње у таљиге, одједном су, уз буран смех, оборили пијану Младу на земљу, везали јој руке, и задигли сукње, да их једним ужетом вежу у чвор над главом. Коза удари да бежи и од страха се сакри у мокру траву, а пошто су таљиге с маловарошанима хитро одјуриле из баште, — она повири и угледа Младу, која је — гола до појаса — висила на дрвету. Било је тужно, магловито свитање, у башти је шуштала ситна кишица, а Коза је ронећи горке сузе и цвокоћући зубима одвезивала Младу и заклињала се оцем и мајком да ће је пре гром ошинути него што дозволи да се у селу сазна што се у башти догодило... Међутим, није прошла ни недеља дана, а по Дурновки се поче говорити о Младиној срамоти.

Наравно, те гласине није било могуће проверити: „да је неко видео — није, а Коза хоће и да слаже“. Сама Млада, која се за ту недељу дана направила за пет година старија, одговарала је на њих таквим безобразним псовкама, да је у тим часовима од њенога лица хватао страх и рођену мајку. Ипак разговори, изазвани тим гласовима, нису престајали и сви су с великим нестрпљењем ишчекивали како ће се Рођка обрачунати с женом кад се врати. Узбуђен, — избачен на ново из колотечине, — ишчекивао је тај обрачун и Тихон Иљич, који беше сазнао од својих радника о дога-

ђају у башти: ствар се, најзад, могла свршити и убиством! Међутим, свршило се тако, да човек не би могао погодити шта би више згрануло Дурновку — убиство или такав крај: уочи Михољдана дошао је Рођка увече кући да „пресвуче кошуљу“ и одједном „умро од трбуха“, а да није Младу ни прстом дирнуо! На Воргли се то чуло касно увече, али Тихон Иљич нареди одмах да се преже и одјури брату по киши и помрчини. Онако узбуђен, пошто је уз чај попио боцу вишњеваче, лутајући погледом на све стране, исповеди се брату страсним речима:

— Мој је грех, брате, мој грех!

Кузма је ћутао, а пошто га је саслушао, дуго је шетао по соби играјући прстима и ломећи их уз крцкање зглобова. Најзад рече:

— Ето, сад ти процени: има ли свирепијег народа од овога нашега? У граду се читава пијаца пусти у потеру за ситним лоповом, који је дигао симит од пет пара, а кад га ухвате — зверски га муче. На пожар или на тучу слегне се цела варош, и како им је само после жао што се пожар или туча брзо свршила! Немој ништа да климаш главом: жао им је, жао! Или како уживају кад неко туче жену на мртво име или бије дерана као вола у купусу или га из пакосног задовољства извргава руглу? Нема ти на свету веселије теме од те.

Тихон Иљич упита:

— Па какве то има везе?

— Свилене! — одврати љутито Кузма па настави: — Има ту нека шашава Фјоша, што се скита по Дурновки. Ето види — момци вуку последње крпице из куће, — ставе њу на ледину и зврцкају је по ошишаној глави: за сваких десет зврчки, дају јој по неки дроњак! Да ли то раде из пакости? Јест, јест из пакости, али

из неке блесаве пакости, нек је проклета!.. Па тако и са Младом.

— Упамти добро, — прекиде га ватрено Тихон Иљич: — мангупа и будала било је увек и свуда.

— Лепо. А зар ниси и ти сам доводио у кућу онога... дед сад, како му беше?..

— Мислиш, ваљда, Мотју — пачију главицу? — упита Тихон Иљич.

— Е, е, њега... Зар га ниси довлачио у кућу за забаву?

Тихон Иљич се осмехну: јест, доводио га је. Једном су му Мотју довели чак и железницом — у сандуку од шећера. Варош је ту одмах, има везе с представницима власти — и допремили су га. А на сандуку су написали: „Опрезно! Не трукцај будалу!“

— Па још те бедне идиоте уче онанији, из беса и забаве! — горко је настављао Кузма. — Сиромашним удавачама мажу капију катраном! На просјакe псе пујдају! За шалу убијају каменицама голубове на крововима! А онамо је — знате — велик грех јести те исте голубове. Јер сам Свети Дух узима на себе облик голуба!

Самовар се давно охладио, свећа се истопила, соба је била пуна мутног, плавичастог дима, у зделици за изливање остатака чаја било је мноштво смрдљивих, расквашених пикаваца. Вентилатор, једна лимена цев у горњем углу прозора, — био је отворен и повремено би у њему нешто почињало да цичи, да се окреће и да цвили досадно и жалостиво — „баш као у среском начелству“ — помислио је Тихон Иљич. Али је од пушења било тако надимљено, да ни десет вентилатора не би помогло. По крову је ударала киша, а Кузма је као шеталица на сату ишао из једног угла у други и говорио:

— Сила смо, нема шта! Добри, просто мелем један! Завири човек у историју — коса му се на глави диже: брат на брата, пријатељ на пријатеља, син на оца, вероломство и убиство, убиство и вероломство... Народни епос — просто дивота: „распара му трбух до учкура“, „цријева му по земљи просуо“... Па и сам Иља Муромец је својој рођеној ћерци „на леву јој ногу нагазно, а под десну ногу подметнуо“... Па остале песме? И у њима увек једно те једно: маћеха — „зла и лакома“, свекар — „љут и заједљив“, „седи љутит на кревету као кучак на ужету“, свекрва опет „љута“, „ни са пећи не да мира, као куја са синцира“, заовице обавезно — „кује и смутљивице“, девери — „пакосни подругљивци“, муж — „или будала или пијаница“, он „по наредби свекра мора да женицу своју туче док с ње саму кожу свуче“, а снајка том истом свекру „патос риба у чорбу му сипа, од прашине слатки колач меси“, а мужу овако беседи: „устај, гаде, пробуди се, на помије — опери се, на обојке — убриши се, на ти уже — обеси се“... А наше узречице, Тихоне Иљичу! Је ли могуће измислити ишта прљавије и безобразније! А пословице! „Више ваља један бијен него два небијена“... „Гора је безазленост него крађа“...

— Ти, дакле, велиш да је боље живети као распојасана будала? — упита Тихон Иљич подругљиво.

Кузма се одмах радо ухвати за његове речи:

— Ето, шта ти ја рекох! Нема на свету бедније голотиње него што смо ми, и нигде нису људи тако осигурани према тој голотињи него опет код нас. Чиме да уједе што љуће? Сиротињом! „Гољо, немаш шта ни да поједеш...“ Уосталом, ето ти пример: Дениска... онај, но... син оног Сивога... обућар... каже ми неки дан...

— Стани, — прекиде га Тихон Иљич: — а како живи сам Сиви?

— Дениска каже — „скапава од глади“.

— Море, мрцина је то! — рече Тихон Иљич убеђено. — О њему немој да ми певаш песмице.

— Ја и не певам, — одврати љутито Кузма. — А требало би. Та и он се презива Красов... Али, то је други разговор... Чуј сад, боље, шта ћу ти рећи о Дениски. Дакле прича он мени тако: „Дешавало се гладних година, изађемо ми шегрти на гробље у Црној Мали, а тамо проститутки — сијасет. Изгладнеле, беднице, кост и кожа! Даш јој за целу ствар пола фунте хлеба, а она га одмах прогута ту под тобом... Није да смо се смејали!.. Чујеш ли! — викну строго Кузма, предишући: — „Није да смо се смејали!“

— Чекај мало, забога, — прекиде га опет Тихон Иљич: — дај да проговорим две речи о послу!

Кузма ућута.

— Хајде, говори, — рече. — Али шта да говориш? Како ћеш? Никако! Дај им пара — и то ти је све. Размисли само: без огрева, без хране, нема се чиме ни сачувати! Елем, ништа боље него — да даш коју пару... и, рецимо, тако још по нешто: мало кромпира, кола-двоја сламе... А Младу — запослити. Нека буде код мене као куварица...

Тихону Иљичу одмах као да се свалио камен с душе. Он брже-боље извуче новчаник, извади десетицу и с радошћу приста и на све остало... А онда одједном упита опет убрзаним гласом, пуним патње:

— А што, ако га је отровала?

Али Кузма на то само слеже раменима.

Је ли га отровала или не, о томе је било стравично и мислити. И Тихон Иљич крену кући у само свитање, у хладно магловито јутро, док се још ширио

задах мокрих гумна и дима, док су у замагљеном селу кукурекали сањиви петли, спавали пси у трему, спавала стара жућкаста ћурка крај куће на грани полуголе јабуке, окићене мртвим јесењим лишћем. У пољу се на два корака није ништа видело од густе, сиве магле, коју је носио ветар. Тихон Иљич није био сањив, али се осећао измучен и терао је по обичају брзо своју крупну, алату кобилу с подвезаним репом, која је онако мокра изгледала мршавија, гиздавија и црња. Он се окренуо против ветра, подигао је десну половину хладне и влажне огрлице своје кабанице, посуте свуда сребрнастим ситним кишним бисерјем и гледао кроз хладне капљице на трепавицама како лепљива црница све дебље пријања за точак, како пред њим стално бије висок сноп усковитланих громуљица блата, које му већ беше улепило чизме и колена, бацао је косе погледе на покрете коњских сапи и на полегле, замагљене уши. . . А кад је, с лицем ишараним од блата, најзад стигао кући, прво што је уочио био Јаковљев коњ привезан за дирек. Он хитро привеза узде за предњи део кола, скочи доле, потрча ка отвореним дућанским вратима и — уплашен застаде.

— Звекане! — говорила је Настасја Петровна иза тезге, очигледно подражујући Тихону Иљичу, али болним, нежним гласом, нагињући се све ниже над ковчежић с новцима, чепркајући по ситнишу да у тами нађе потребан кусур. — Звекане! Где ћеш данас јевтиније наћи?

Потребан ситниш није нашла, онда се усправила, погледала на Јакова, који је стојао пред њом с капом на глави и кабаницом, али бос, на његово малко уздигнуто лице и ускошену браду неодређене боје, па је додала:

— А да није она њега отровала?

Јаков хитро промрља:

— Није то наша ствар, Петровна... Враг ће је знати... Далеко било од нас... Далеко, на прилику...

Целога дана су Тихону Иљичу дрхтале руке кад би се сетио тога зуцкања. Сви, сви мисле да га је отровала!

Срећом, тајна се није никад ни разјаснила: Рођка се пред смрт причестио, Млада је, пратећи сандук, тако искрено нарицала, да је већ прешла границе пристојности, — зна се, ваљда, да се то нарицање не чини из осећања већ обичаја ради, — тако се мало помало стишала и узнемиреност Тихона Иљича. Али је још задуго нишао натуштен као облачина.

Послова је било до преко главе, — као увек, — а помоћника — нигде. Од Настасје Петровне била је слаба помоћ. А раднике је узимао Тихон Иљич у најам само за преко лета — до јесењег поста. Они се већ беху разишли по кућама. Остали само стални, најмљени за целу годину, — куварица, стари стражар по надимку Жмих, и седамнаестогодишњи деран Осјка, лењ и пргав, „мазгов господњи“. А колико је требало посла око саме марве! Овце су клали и солили, али их је остављено ипак двадесетак да презими. У свињцу беше шест вепрова, који су изгледали увек некако тужни и као незадовољни. У обору су биле три краве, јунац и црвена јуница. У дворишту — једанаест коња, а у штали — сив пастух, ватрен, тежак, велике гриве и широких груди, — сељачки коњ, али је ваљао бар четири стотине рубаља: отац му је имао писано сведочанство о пореклу, коштао је хиљаду и пб. Све је то требало надгледати пожљиво и непрестано. У слободним часовима гризла га је туга и досада.

Настасја Петровна дражила га је већ самом својом појавом и он ју је стално наговарао да се одвезе до

града у госте к неким познаницима. Она се најзад одлучи и оде. Међутим, после њеног одласка, учини му се као да је постало још досадније. Пошто ју је испратио, Тихон Иљич је одлутао насумце у поље. Друмом је ишао с пушком о рамену начелник поштанског одељења у Уљановки, Сахаров, познат по својој страсти да наручује бесплатне ценовнике — трговина оружја, семења, музичких потреба — и по томе што је са сељацима поступао тако свирепо, да су говорили: „Кад му писмо пружаш — већ ти се руке и ноге тресу!“ Тихон Иљич му дође у сусрет. Подигав обрву, он погледа на поштара и помисли:

„Матора будала! Кога врага цабе гаца по блату?“

А љубазно му довикну:

— А ви малко у лов, Антоне Маркичу, а?

Поштар стаде, а Тихон Иљич му приђе и поздравиле се с њим.

— У лов, рекох, ваљда? — упита он подругљиво.

— Море, какав лов! — мрко одговори поштар, огроман, повијен, густе сиве косе, која му је стршила и из ушију и ноздрва, великих обрва и веома дубоких очију, — прави горила. — Просто тако да се прошетам због хемороида — рече он, нарочито пажљиво изговарајући последњу реч.

— А упамтите добро, — прихвати Тихон Иљич необично ватрено, пружајући руку са раширеним прстима; — упамтите добро: опустели су ови крајеви сасвим! Истребили су све — и птице и зверке!

— Шуме су свуда посекли, — рече поштар.

— Те још како! Како су их посекли! Просто потшишали до корена! — настави Тихон Иљич.

И неочекивано додаде:

— Нестаје! Свега нестаје!

Зашто му је баш та реч слетела с језика, Тихон Иљич то није ни сам знао, али је осећао да је није изговорио узалуд. „Свега нестаје, — мислио је он: — као што нестаје стоке после дуге и тешке зиме!“... И пошто се опростио од поштара, стојао је још дуго на друму и незадовољно посматрао околину. Опет је почело да росика и да дува непријатан, влажан ветар. Над валовитим њивама са озимим житом, над пашњацима, стрништима и мрким шумарцима — спуштао се мрак. Сумрачно небо спуштало се све ближе земљи. Пuteви, заливени кишом, треперили су оловним одблесцима. На станици је свет чекао поштански воз за Москву, који је свакодневно каснио по сат и по. Како је станица била заклоњена зградама, у кући Тихона Иљича се знало за доласке и одласке тога воза само по звоњењу, звиждању, грохоту и задаху угља и самовара. И сад се осећао задах самовара који је будио болну чежњу за удобношћу, за топлом чистом собом, породицом или за одласком на какав пут... Али одједном то осећање уступи место чуђењу: из голе улановске шуме изишао је и упутио се ка друму један човек у полуцилиндру и без горњег капута, — а кад се Тихон Иљич боље загледао, препознао је у њему Жихарјова, сина богатог спахије, који већ одавно беше пропао од пића. Срце му се непријатно стегло. „Најзад свеједно је, — помисли Тихон Иљич сетно: — боље да се с њиме мало поразговарам, чак да му дам и пола рубље... Нема смисла љутити скитницу, неваљалца...“

Међутим, Жихарјов му овога пута приђе доста поносито, и ако је зебао, ипак је држао уздигнуту главу у свом скитничком полуцилиндру и играо стиснутим вилицама — гризући писак већ давно угашене и испушене цигарете. Лице му је било помодрело од хладноће, поднадуло од пића, очи црвене, брци нако-

стрешени. Дигао је оковратник свога закопчаног капутића, врхове прстију увукао у џепове и бодро гацкао по блату у подераним, жутим ципелама, које су вириле испод кратких панталона с истегнутим коленима.

— А-а! — процеди он кроза зубе, жваћући пикавац. — Кога ја то видим! Тихон Иљич главом обилази своје поседе!

И промукло се насмеја.

— Добар дан Лаве Љвовићу, — одврати Тихон Иљич с достојанством. — Чекате ваљда на воз?

— Јесте, чекам па никако да га дочекам! — слегну раменима Жихарјов. — Чекао сам, чекао, — па сам од досаде отшетао до шумарка. Мало сам поразговарао, попушио... Али ћемо, вероватно, морати да чекамо још и читаву вечност! Хоћемо ли се видети на станици? Чини ми се ви волите... да малчице гуцнете?

— Ето, дао ми Бог, — одговори Тихон Иљич истим тоном као и раније. — Што да човек и не попије коју, само свему треба знати време.

— Причајте причу! — рече Жихарјов промуклим гласом, прескочи бару прилично лако и упути се безбрижним кораком ка станици.

Изгледао је бедно и Тихон Иљич је дуго с гађењем гледао на његове панталонице, које су му као каква врећица висиле испод кратког капутића.

Ноћу је опет пљуштала киша, помрчина је била као тесто. Тихон Иљич је спавао лоше и болно шкрипео зубима. Хватала га је језа, — зацело је назебао јуче, док је стојао на друму, — кабаница, којом се био покрио спузла би с њега на под, и он би онда видео сан који га је прогонио од раног детињства увек кад би му ноћу зебла леђа: сумрак, неки тесни сокачићи, светина која некуда јури, ватрогасци на тешким таљи-

гама, које вуку бесни теретни вранци. . . Једном се пренуо, запалио шибицу и погледао на сат, који је куцао, — на њему је било три сата, — дигао је кабаницу с пода и у полусну се опет с тугом сетио Жихарјова. А у сну га поче мучити неодољива помисао: опљачкаће му дућан, одвешће му коње. . .

Понекад би му се причинило да се налази у хану у Данкову, да ноћна киша удара о стреху над капијом, над којом се сваки час дрма и звони звонце, — то су дошли лопови и довели његовога ждрепца у ту густу помрчину, а ако сазнају да је и он ту — убиће га. . . Каткад би му се опет повратила свест о стварности. Али је и стварност била немирна. Старац је ишао испод прозорâ с клепетушом, али му се причињало час да је негде далеко — далеко, час да овчарски пас грцајући некога распарчава, уз бесан лавезж бежи у поље, а затим се опет појављује под прозором и буди, упорно лаје, стојећи на једном месту. Тихон Иљич би се онда скањивао да изађе, да погледа — шта је то, је ли све у реду. Али чим је требало да се реши да устане, све гушће и све чешће би почињала да удара у тамне прозоре крупна коса киша, коју је терао ветар из бескрајних мрачних поља, и сан би му се чинио слађи од оца и од мајке. . .

Најзад су лупнула врата, осетила се влажна хладноћа, — и стражар Жмих је шуштeћи довукао у предсобље нарамак сламе. Тихон Иљич је отворио очи: било је већ шест, пуцала је мутна, водњикава зора, прозорчићи су били ознојени.

— Наложите, наложите, бато, — рече Тихон Иљич гласом промуклим од сна. — Још стоку да нахранимо; а онда хајде и ти спавај.

Старац, који беше преконоћ смршавио, сав мудар од хладноће, влаге и умора, погледа га упалим,

мртвачким очима. У мокрој капи, мокрој краткој кабаници и распалим опанцима од лика, пуним воде, он промриља нешто муклим гласом, једва клече пред пећ и поче да трпа хладну, смрдљиву сламу и да дува у њу, пошто је потпалио сумпорачом.

— Да ти није крава језик одгризла? — викну промукло Тихон Иљич, силазећи с кревета и дижући кабаницу с пода. — Шта то гунђаш под носом?

— Сву ноћ сам се потуцао, а сад — још стоку да храним, — процеди старац не дижући главу, као за себе.

Тихон Иљич погледа попреко на њега:

— Видео сам ја како си се ти потуцао!

Он се осећао сав разбијен, али ипак навуче широку кабаницу и борећи се са ситном дрхтавицом у трбуху, изађе у трем, изгажен од пасџа, на ледену свежину бледог кишовитог дана. На све стране су светлукале оловне барице, сви зидови беху потамнели од кише...

„Красни радници!“ — помисли пакосно.

Тек је ситно ромињало, „али ће до подне опет да пљушти“, мислио је он. И с чуђењем погледа на чувавог Бујана, који је полетео к њему из амбара: шапе су му биле у блату, али он сам — као кључала вода, очи му се блистају, језик свеж и црвен као пламен, а врео псећи дах му одише здрављем... И то после целе ноћи трчања и лајања!

Он ухвати Бујана за оковратник и гацајући по блату обиђе с њиме и прегледа све браве. Затим га привеза на ланац под амбаром, врати се у трем и завири у велику кухињу и у собу за млађе. У тој соби се осећао одвратан топао задах; куварица је спавала на голем миндерлуку под иконама, лице покрила кецељом, натрнула се, привукавши трбуху ноге у старим великим чизмама од ваљаног сукна, чији су по-

плати били добро изгажени по земљаном поду; Осјка је лежао на ногарима, потрбушке, у краткој бунди, опанцима од лика, главе забодене у тежак мастан јастук.

„Обрлатио ђаво дете! — помисли Тихон Иљич с гађењем. — Ето, целу ноћ је терала разврат, а пред зору — на миндерлук”.

Па, пошто је прешао погледом преко црних зидова, малих прозорчића, ведрице с помијама, огромне широке пећи, он гласно и строго викну:

— Хеј, господо уважена! Време би било да се сетите шта је доста!

Док је куварица, чешкајући се и зевајући, положила пећ, кувала кромпир за вепрове и распиривала самовар, Осјка је вукао детелину за коње и краве. Тихон Иљич је сам отворио шкрипаву капију на обору и први је ушао у тај топли и прљави заклон, окружен стрехама, наслонима и вајатима. У обору је било ђубрета преко чланака. Ђубре, мокраћа, киша — све се то слило у једноличну, густу, мрку масу. Коњи, чија се зимска длака већ црнела као баршун, лутали су под стрехама. Овце су се шћућуриле у један угао као немирна, прљаво-сива гомила. Стари алати коњ дремао је усамљен поред празних јасала, намазаних тестом. Из мргодног, натуштеног неба над дворишним квадратом кишица је сипала и сипала, али коњ није ништа онажао. Вепрови су болно и упорно цвилели и роктали у свињцу.

„Да човек скапа од досаде!” — помисли Тихон Иљич и одмах дивљачки дрекну на старца, који је вукао нарамак сламе:

— Куда срљаш у блато, олупино матора?

Старац баци нарамак на земљу, погледа га, па одједном мирно рече:

— Сам си олупина.

Тихон Иљич се хитро обазре, — је ли изишао момак? — па пошто се увери да је изишао, он брзо и као такође мирно приђе старцу, тресну га преко зуба, али тако да му се глава заклатила, зграби га за шију и одгурну свом снагом ка капији.

— Напоље! — викну једва дишући, пребледео као креда. — Да ти овде више ни сенке не видим, љубре ниједно!

Старац је излетео из капије — а пет минута касније је са завежљајем преко рамена и са штапом у руци већ корачао друмом према Уљановки, кући. А Тихон Иљич је уздрхталим рукама напојио пастуха, сам му је насуо свеже зоби, — јучерашњу беше он само испретурао и избалавио, — а онда се, широко газећи по блату и љубрету, упутио изби за служинчад.

— Је ли већ готово? — викну, пошто је малко отшкринуо врата.

— Стићи ћеш! — одврати му оштро куварица.

Изба је била пуна топле, сладуњаве паре, која је куљала из ливеног гвозденог лонца у коме се кувао кромпир. Куварица је заједно с момком бесно тукла кромпир маљевима, посипајући га брашном, па од те лупе Тихон Иљич није чуо њен одговор. Он залупи врата и пође да пије чај.

У малом предсобљу одгурну ногом прљаву, тешку ашу, која је лежала на прагу, и упути се у угао, где је над сточићем с калајисаним легеном био обешен бакарни умиваоник, а на поличници лежао излизани комадић кокосовог сапуна. Лупајући умиваоником, шкиљио је, мрштио обрве, ширио ноздрве, није могао да смири бесан, немиран поглед и говорио је необично разговетно:

— Хм! То ти је, ето, послуга! Не можеш данас ви-

ше с њима на лепе! Ти њему реч — он теби десет! Ти њему десет — он теби сто! Али нема тога више! Није сад лето на врату, па да вас, врагова, нигде нема! Иде зима, требаће, бато, да ждереш, — доћи ћеш ми онда, кучкин сине, доћи ћеш, кла-а-ањаћеш ми се ти још!

Убрус, којим су се служили и домаћини и послуга, висио је поред умиваоника још од Михољдана. Био је тако прљав, да је Тихон Иљич, кад га је погледао, стегао зубе.

— Ох! — рекао је, затварајући очи и тресући главом. — Ох, Богородице, Царице Небеска!

Па одбаци убрус на под и убриса се везеним рубом кошуље, пуштене испод прслука.

У предсобљу су била двоја врата. Једна, лево, водила су у собу за путнике, дугачку, полутамну, с прозорима који су гледали на обор; у њој су стојала два велика дивана, тврда као камен, превучена црном мушемом, препуна живих и згњечених, исушених стеница, а на зиду између прозора висила је слика некаквог генерала с јуначким бакенбартима, који као да су били од дабровине; око те слике били су у кругу повешани ликови јунака из руско-турског рата, а испод њих је било написано: „Дуго ће се деца наша и славенска браћа млађа — славних дела сећати, кад наш отац, јунак храбри, Сулејман-пашу разби и душмане неверне, па полете с децом својом у планинске врлети, где-но само магла лута и цареви пернати“. Друга врата водила су у домаћинску собу. У њој су се, десно, поред врата, блистала стакла једне витрине, а лево се белела велика пећ с лежајем; пећ беше у своје време напукла, па су је, онако белу, залепили иловачом — и тако случајно направили шару, налик на искривљеног, мршаваог човека, који беше Тихону Иљичу већ грдно додијао. Иза пећи се уздизао дупли кревет; над креве-

том био је обешен ћилим, изаткан мутно-зеленом и црвенкастом вуницом; на њему беше израђен тигар, бркат, са усправљеним, мачијим ушима. Према вратима, уза зид, стојао је широки орман, покривен плетеним покривачем, а на покривачу — свадбени ковчежић Настасје Петровне; у ковчежићу су били уговори с најамним радницима, бочица с лековима, који су се већ одавно покварили, шибице...

— У дућан! — довикну куварица, пошто је отшкринула врата.

— Нико нам неће умаћи! — одврати Тихон Иљич љутито — и ужурбано изађе.

Даљину беше прекрила влажна измаглица, опет је личило на сумрак, сипала је киша, али се ветар окрепуо, почео је да дува са севера — и ваздух се охладио. Веселије и звучније него икад за последњих дана чуо се од станице звиждук теретног воза, који је одлазио.

— Здраво, Иљичу, — рече, климајући мокром манџурском шубаром, један сељак са зечијом усном, који је поред трема држао мокрог, пегавог коња.

— Здраво, — климну главом Тихон Иљич и погледа попреко на чврст бео зуб, који се блистао иза усечене сељакове усне. — Шта желиш?

Дао му је на брзину тражену сђ и петролеј, а онда се лагано вратио у собу.

— Не дају човеку ни да се прекрсти, псине једне! — гунђао је идући.

Самовар, који је стојао на столу између прозора, кључао је и крљао и огледалце, обешено над столом, замаглило се од беле паре. Ознојили су се прозори и слика у боји, прикуцана испод огледала, — неки горостас у жутом кафтану и црвеним сафијановим чизмама, с руском заставом у рукама, иза ког су се виделе куле и куполе Московског Кремља. Око те слике биле су по-

вешане фотографије у оквирима од шкољки. На најпочаснијем месту висео је лик неког јереја у мантији од моаре-а, с ретком брадицом, поднадулим образима и ситним, продорним очицама. Тихон Иљич погледа најпре ту слику, а онда се побожно прекрсти према икони у углу. Затим скиде са самовара задимљени чајник, нали чашу чаја, који је мирисао на брезову метлицу, и седе.

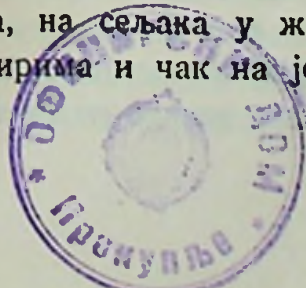
„Не даду човеку ни да се прекрсти, — мислио је, мрштећи се мученички. — Упропастише ме, проклети били!“

Њему се чинило као да треба нечега да се присети, да нешто смисли, или просто да легне и да се испава као човек. Жудео је за топлином, миром, јасноћом, поузданом мисли. Устао је, пришао витрини у којој су зазвонила стакла и посуђе, дохватио с полице боцу смрековаче и чашу у облику пехара, на којој је било исписано: „јегоже и монаси пријемљут“...

— Ау, не ваља? — рече на глас.

Али није имао одлучности. У глави му и против његове воље блесну узречица: „умро ко пио — умро ко не пио“. И он нали и испи, па онда опет нали и опет испи. Затим се заложи дебелом перецом, па наново седе за сто.

Осећао је како га пријатно пали испијена смрековача, халапљиво је сркао са тањираћа врео чај и сисао комадић шећера, који је држао на језику. Осети да му је телу боље. Али му је душа и даље живела својим посебним животом, суморним и тужним. Мисли су се ређале једна за другом, али без везе и смисла. Срчући чај, он испод ока погледа расејано и с неком сумњом на простор између прозора, на сељака у жутом кафтану, на фотографије у оквирима и чак на јереја у моаре-мантији.



„За нас, свиње, и није леригија! — помисли, па као да хоће пред неким да се оправда, грубо додаде: — Ти остани ту на селу, док се свикнеш нашем јелу!“

Гледајући попреко на јереја, он је осећао да је све сумњиво... чак, изгледа, и његово побожно поштовање према том јереју... и оно је било сумњиво и недовољно промишљено. Ако човек дубље размисли... Али, ту он пожури да пренесе поглед на Московски Кремаљ.

— Зазорно је и рећи! — промрмља он. — Никад у животу нисам био у Москви!

„Да, нисам био. А зашто то? Вепрови ми не допуштају! Те не да ми пуста трговина, те хан, те крчма, те Дурновка... А сад ето не да паству, не дају вепрови. Али, шта велим — Москва! Море има десет година откако се све узалуд спремам да се отшетам до брезове шумице одмах ту преко друма. Све сам се надао да ћу некако уграбити слободно вече, понети собом ћилим, самовар, поседети на трави, у хладовини, у зеленилу, — па ето никако да стигнем... Умичу дани као вода кроз прсте, нисам још ни к себи дошао — а ту је већ и педесета, још мало па је свему крај, а шта има откако сам јурцао без гаћица? Тако рећи — јуче!“

Укочено су гледала лица из оквира од шкољака. Ту је и једна сцена, које нити је кад било нити је могло бити: на земљи, у густој ражи, седе два човека — сам Тихон Иљич и млади трговац Ростовцев — и држе у рукама чаше, тачно до половине напуњене црним пивом. Како ли се беше Тихон Иљич спријатељио с тим Ростовцевим! Како му се урезао у памети онај сиви покладни дан кад су се снимали! Али које је то године било? Куд ли се изгубио Ростовцев? Је ли умро у Вороњежу — сад није био уверен чак ни да ли је уопште икада и живео на свету...? А ту су ето и три малова-

рошанина, стали у ред па се скаменили, зачешљани глатко без раздељка, у везеним руским кошуљама и дугим капутима, у изглачаним чизмама — Бучњев, Виставкин и Богомоллов. Виставкин, онај средњи, држи пред прсима хлеб и сô на дрвеном тањиру, преко ког је пребачен пешкир са везеним петловима, а Бучњев и Богомоллов сваки по једну икону. Снимљени су онога ветровитога дана, пуног прашине, кад је било освећење велике дизалице, — кад беху дошли владика и губернатор и кад се Тихон Иљич толико поносио што је и он доспео међу публику која дочекује представнике власти. Међутим, шта је још остало од тога дана у сећању? Само, да су неких пет сати на новим мрким шинама ишчекивали губернаторов долазак, да је ветар витлао облаке прашине, која беше прекрила и вагоне и дрвеће, да је покојни губернатор, висок, чист, у белим панталонама са златним лампасима, у мундиру извезеном златом и са троугластим шеширом, корачао необично лагано, идући у сусрет депутацији... да је било врло страшно кад је, узимајући хлеб и сô, почео да говори, да су сви били згранути кад су му угледали необично мршаве и беле руке, чија је кожа била фина и сјајна као змијска кошуљица, и на којима је блистало излизано прстење на тананим мршавим прстима с прозачним дугим ноктима... Сад већ нису у животу ни губернатор ни Виставкин... А за којих пет или десет година говориће исто тако и о Тихону Иљичу:

— Покојни Тихон Иљич...

Соба се загрејала и од загрејане пећи се човек у њој осећао некако пријатније, огледалце се разбистрило, али се кроз прозоре није могло ништа видети, стакла су била захукнута белом паром, — напољу је, дакле, стезао мраз. Све јасније се чуло жалостиво мумлање гладних вепрова, — док се одједном то му-

млање не претвори у сложну и снажну рику: вепрови су зацело чули гласове куварице и Осјке, који су им вукли тежак чабар с кашом. Тихон Иљич није ни завршио своја размишљања о смрти, већ баци цигарету у чанак за испирање чаша, огрну кабаницу и похита у обор. Широко корачајући по дубоком, гњецавом ђубрету, сам је отворио врата на обору — и дуго је нетремице, грамжљиво и тужно посматрао вепрове који беху навалили на корито у ком се пушила изручена каша.

Размишљања о смрти била су потиснута другим размишљањем: покојник је, најзад, покојник, али ће тога покојника, можда, једнога дана истицати као пример другима. Шта је он био некада? Сиromашак, просјак, у детињству му се дешавало да по два дана не поједе ни залогаја хлеба... А сад?

— Биографију твога живота би вредело описати, — рекао је једном Кузма у шали.

Међутим, да видиш, нема ту шале. Јер мора бити да је имао на раменима добру главу, ако је успео да од једва писменог бедног дерана буде Тихон Иљич, а не просто какав Тишка...

Док одједном куварица, која је такође зурила у вепрове, како се гурају и упадају предњим ногама у корито, штуцну, па проговори:

— Ох, Господе! Само да се овога пута не деси каква несрећа! Сањам ноћас — дотерали однекуда у наше двориште неку стоку, дотерали оваца, крава, свиња којекаквих... Па све црне, све црне!..

Ту га опет зазебе у срцу. Ето, та марва на прилику! Од саме ње човек да се упропасти. Не прође ни три сата, — опет дај кључеве, опет вуци храну читавом дворишту. У заједничком обору — три краве музаре, а у засебним — смеђа јуница, бик Бизмарк; хајд' сад

њима вуци сено. Коњима и овцама, зна се, у подне дe-телина, а пастуву — ни сам ђаво не би смислио шта све њему треба! Размазио се потпуно. Протури њушку кроз решетку на горњем делу врата и све нешто њуши, све се крeвeљи: дигне горњу жвалу и искези ружичасте десни и беле зубе, надме ноздрве. . . И Тихон Иљич дрекну на њега с таквим бесом, да се и сам изненадио:

— Мази се само, проклетињо, гром те убио!

Опет је проквасио ноге, озебао, — напољу је падао град, — и он опет потегну мало смрековаче. Ручао је кромпира с уљем од сунцокрета и сланих краставаца, чорбу од печурки са запршком и кашу од проса. . . Лице му се зајапурило, глава отежала.

— „Осамдесет шест пачићи”, — прочита он на прозорској дасци, на којој је Настасја Петровна оловком бележила разне забелешке о домазлуку, па се горко насмеши. Право каже Кузма: не знамо ни свог рођеног језика: „Осамдесет шест пачићи” — на ком је то језику, да се човек упита? Ту се с пакосним задовољством сети како је једном Настасја Петровна изнела лонце са цвећем на трем, под кишу, а из дворишта је истрчао вепар Фомка и — навалио да мљеска фикус. Радници пошли к њему, али он отргнуо цвет, извукао га с кореном из лонца и ухватио маглу. . . Људи, да сте чули какву је ларму надала Настасја Петровна!

— Пикус је пождерао! Пикус је пождерао!

— Ето ти сад твој пикус! — добацио јој је Тихон Иљич, ширећи ноздрве.

Које од вотке и јела, које од несређених мисли — њему се задремало. Легао је на кревет не свлачећи се, — само је свукао ногом о ногу прљаве чизме. Узнемиравала га је само помисао да ће за час морати опет да устаје: коњима, кравама и овцама треба пред вече дати овсене сламе, исто тако и — пастуву. . . али не,

боље да је измеша са сеном, прелије и добро посоли. . . Ако ли човек пусти себи на вољу, зацело ће преспавати. И Тихон Иљич се нагну ка орману, дохвати будилник и поче га навијати. Будилник оживе, закуца — и од његовог жустрог, ритмичног куцања као да се испуни соба неким миром и задовољством. Мисли почеше да се мрсе. . .

Али чим су се смириле, заори се изненада грубо и гласно црквено певање. Уплашен, Тихон Иљич отвори очи и у први мах схвати само да два сељака урлају кроз нос и да из предсобља улази хладан ваздух и задах мокрих кабаница. Он ђипи, седе и кад је препознао сељаке, осети одједном како поче да му лупа срце: један је био слепац, крупан, рохав, малена носа, дуге горње усне и велике округле лобање, а онај други — главом Макар Иванович!

Макар Иванович био је некада просто Макарка — тако су га и звали сви: „Макарка-хаџија“ — и свратио једном у крчму Тихона Иљича. Тумарао тако друмом у опанцима од лика, скуфији и масној мантији, — па свратио. У руци је носио — дугу мотку, обојену минијом, с крстом на горњем и шиљком на доњем крају, на раменима телећак и војничку чутурицу; коса дуга, жута; лице — широко, сиво као иловача, ноздрве као двоцевка, нос повијен као лук од самара, а очи, како се то често виђа код људи с таквим носевима, — светле, са оштрим сјајем. Безочан, бистар, пушећи халапљиво једну цигарету за другом и пуштајући дим кроз нос, говорио је грубо и одсечно, гласом који је потпуно искључивао свако неслагање, и много се допао Тихону Иљичу и то баш због тога гласа, — зато што се по њему одмах видело да је „овејани мангуп“.

Тихон Иљич га задржа код себе — да му се нађе у кућним пословима. Свукао је с њега скитничко оде-

ло и задржао га. Међутим, Макарка се показао такав лопов, да га је морао душмански истући и отерати. Годину дана касније, Макарка је постао већ по читавом срезу чувен са својих прорицања, која су била тако злокобна, да се свет почео плашити његових посета као живе ватре. Стане тако под чији год прозор, па развуче жалостиво „со свјатими упокој” или дâ некоме од укућана комадић тамјана или мало прашине — у тој кући је морао неко да умре.

Сад је Макарка у свом старом оделу и с мотком у руци стојао на прагу и певао. Слепац га је пратио, преврћући увис своје млечне очи, и по несразмери његових црта, Тихон Иљич је сместа закључио да то мора бити неки одбегли робијаш, нека страшна и свирепа звер. Али је још страшније било оно што су те скитнице певале. Слепац, мргодно мичући уздигнутим обрвама, певао је слободно и гласно својим одвратним, уњкавим тенором. Макарка је оштро севао непомичним очима и брујао дивљачким басом. То се сливало у нешто претерано громогласно, сирово-хармонично, стародревно-црковно, заповедничко и претеће:

Заплакаће мајка-земљица, и зајецати!

изводио је слепац.

За-пла-ка-ће, и за-је-ца-ти!

пратио га је оштро и уверено Макарка.

И пред спасом и пред иконом, —

вапио је слепац.

Грешни свет ће се покајати!

претио је Макарка, безочно надимајући ноздрве. Па, сливајући свој бас са слепчевим тенором, изговарао је одсечно:

Божјем суду неће измаћи!
Ни од вечног огња побећи!

Онда је нагло прекинуо, — као да се договорио са слепцем, — накашљао се и оним својим обичним, безочним гласом наредио:

— Послужите нас, трговче, да се мало загрејемо.

И не чекајући одговора, он прекорачи преко прага, приђе кревету и утрапи Тихону Иљичу у руке некакву слику.

То је био прост исечак из илустрованог часописа, али Тихон Иљич, кад га виде, осети одједном неку зиму под ожичицом. Слика је представљала дрвеће које се повија на олуји, белу муњу преко облака и некаквог човека који пада, а испод слике је било написано: „Жан-Пол Рихтер гине од муње“.

Тихон Иљич је био ошамућен.

Али се зачас прибра. „Ах, ниткове!“ — помисли он и лагано исцепка сличицу на ситне комадиће. Затим сиђе с кревета и, облачећи чизме, рече:

— Нађи ти већу будалу да плашиш. А ја тебе, брајко, добро познајем! Узми што ти се даје, па — пут под ноге.

Затим је отишао у дућан, изнео Макарки, који је стојао са слепцем код трема, две фунте переча и две харинге и још строже поновио:

— Хајд, збогом!

— А дувана? — упита безобразно Макарка.

— Ту травицу чувам за своју главицу.

Макарка се насмеши.

— Тако! — рече он. — Дуван, дакле, ваш, још папир да даш — па да се сити напушимо!

— У вароши пред каваном куја части свет дуваном, — одврати Тихон Иљич сместа. — Мене, брајко, нећеш надлајати!

Па пошто је малко поћутао, додаде:

— Тебе би, Макарка, требало загушити због твојих недела — и то би још мало било!

Макарка се осврну према слепцу, који је стојао право, чврсто, с високо уздигнутим обрвама, па га упита:

— Како мислиш, ти, Божији човече? Загушити или стрељати?

— Стрељање је сигурније, — одговори слепац озбиљно. — Тако си бар брзо готов!

Спуштао се мрак, густо збијени низови чивитних облака зрачили су хладноћу, одисали зимом. Блато је чврснуло. Пошто је испратио Макарку, Тихон Иљич потопка озеблим ногама по трему, па се упути у собу. Није се свлачио, већ седе на једну столицу поред прозора, запали цигарету и даде се опет на размишљање. Мислио је на прошло лето, на побуну, на Младу, на брата, на жену... и на то како још увек није исплатио наднице преколетњим радницима. Имао је он такав обичај да отеже са исплатом. Девојке и момци који су код њега радили на надницу, морали су у јесен по читаве дане да му обијају праг, јадиковали су и жалили се на своје најљуће незоље, падали у ватру и понекад говорили и врло оштре речи. Али он се није дао поколебати. Викао је, призивао Бога за сведока да „у читавој кући нема ни паре, па ма је целу преметнули!“ — извртао џепове и новчаник, и у намештенем бесу пљувао, зграњавајући се над толиким неповерењем молилаца, „који немају образа ни савести“... Сада је увиђао колико је ружан био тај његов обичај. Према жени био је тако немилосрдно — строг и хладан, био јој је толико туђ, да је каткада сасвим заборављао да постоји. Онда се одједном задиви: Боже мој, та он ни појма није имао о њеном стварном бићу! Да нешто сада умре — не би

умео ни две речи да каже зашто је живела, шта је мислила, шта је осећала у току дугог низа година које је с њим провела, у току свих тих година које се беху слиле у једну једину и промакле у непрестаном раду и бригама. . . Међутим — чему су све те бриге имале да служе?

Бацио је цигарету и запалио другу. . . Ух, баш је паметан онај скот, Макарка! А кад је толико паметан, зар не би могао да погоди шта ће се коме десити и када? Њега, Тихона Иљича, чека зацело нешто лоше. Оно, и године су! Колико је његових вршњака већ на оном свету! А од смрти и од старости — нема спаса. Не би ту ни деца помогла. Ни децу он не би знао, и њима би био туђ, као што је туђ свима својим блиским — и живима и мртвима. На свету има људи — као звезда на небу; а живот је тако кратак, ти људи тако брзо расту, стасавају и умиру, тако се мало узајамно познају и тако брзо заборављају све своје доживљаје, просто да полуди човек кад добро промисли! Ето, малочас је сам о себи рекао:

— Мој живот би требало описати. . .

Међутим, шта ту да се описује? Нема шта. Или нема шта или не вреди. Та ни он сам не памти скоро ништа из тога живота. Сасвим је, на пример, заборавио детињство: по каткад му само затитра у сећању какав летњи дан, какав догађај, какав вршњак. . . Једном беше опрљио нечију мачку — извукао је за то батина. Добио је на поклон мали бич с пиштаљком — и то га је неизрециво обрадовало. Пијани отац га једном зовнуо к себи, — нежно, тужним гласом:

— Дођи к мени, Тишо, дођи, рођени!

Па га је онда изненада ухватио за косу. . .

Да је ситни посредник Иљија Миронов данас још жив, Тихон Иљич би хранио старца из милости, не би га познавао, једва би га и запажао. Тако је било и с мај-

ком; да га неко сад упита: сећаш ли се мајке? — он би одговорио: сећам се једне погрбљене старице... сушила је ђубре, ложила пећ, кришом пила и гунђала... То је све. Скоро десет година служио је код Маторина, али су се тих десет година слиле у цигла два-три дана: априлска кишица пада у ретким капљицама и шара плоче гвозденог лима које уз ломљаву и звекет товаре на таљиге пред суседним дућаном... сиво, мрачно јутро, шумно јато голубова пада на снег пред дућаном другог суседа, који тргује брашном, прекрупом и мекнијама, — гучу, преврћу, лепршају крилима, — а он и брат му терају говеђом жилом чигру која зуји пред вратима... Маторин је онда био још млад, јак, плавичасто-румен, са чисто избријаном брадом и риђим, напола подрезаним залисцима. Сад је осиромашео, гегуца старачким кораком у избледелој од сунца кабиници и дубокој фурашки, од дућана до дућана, од познаника до познаника, игра дамá, седи у Дајевљевој крчми, пијуцка, и кроз пијани мамурлук муца:

— Ми смо — ситан свет: пијуцнемо, мезнемо, платимо — па кући!

А кад се сретне са Тихоном Иљичем, он га не може одмах препознати, а онда се бедно смешка:

— Ти ли си, Тишо?

Оно, није ни Тихон Иљич јесенас препознао — брата рођенога, кад се први пут с њиме срео: „зар је то онај Кузма, што се са мном скитао толике године по пољима, селима и сеоским путевима?“

— Остарео си, брацо!

— Па и јесам нешто.

— Пожурио си се малчице!

— Рус сам — то ти је. Код нас је то — зачас.

И, Боже мој, како се све изменило од онога времена кад су заједно крстарили за трговином! Колика

је страшна разлика између садашњег Тихона Иљича и пустог, веселог полуциганина Тишке, гаравог као гундељ!

Палећи и трећу цигарету, Тихон Иљич је још увек оштро и замишљено гледао кроз прозор:

„Је ли могућно да је овако и по другим земљама?“

Не, то није могућно. Путовали су неки познаници по иностранству, — узмимо макар Рукавишњикова, трговца, — па причају... Уосталом, то се види и без Рукавишњикова. Рецимо код Немаца у граду или код Јевреја: сви се понашају озбиљно, уредно, сви се међусобно знају, сви су пријатељи и то не само при пићу, — и сви се узајамно помажу; ако оду на разне стране, дописују се кроз цео живот; слике отаца, мајки, познаника предају из породице у породицу; децу уче, воле, изводе у шетњу, разговарају с њима као са себи равнима, — па дете има после чега и да се сећа. А код нас су сви један другом непријатељи, завидљивци, сплеткари, похађају се једном годишње, седи сваки у својој колибици, мотају се као суманути, а кад изненада наврати неки гост, стуште се да намештају собе... А онамо! Жао им дати госту и кашику слатка! А без наваљивања гост неће ни чашицу више да попије... Ух, Киргизи косооки! Мордвинчине жутокосе!

Испред прозора промаче нечија тројка. Тихон Иљич је пажљиво загледао. Коњи сувоњави, али се види да су чили. Кола у реду. По кога ли су дошли? У околини нико нема такве тројке. Оближњи спахије су такве гоље, да по три дана без хлеба седе, последње окове с икона су продали, немају ни толико да наместе ново стакло на прозору или оправе кров; разбијена окна затварају јастуцима, а чим почне киша, намештају по поду карлице и ведрице — јер кроз таванице цури као кроз решето... Затим је прошао Дениска — обу-

ћар. Куда ли ће? Шта ли носи? Канда неки кофер? Ох, али је то будала, опрости ми, Боже, грех!

Тихон Иљич огрну и несвесно кожух поврх кабанице, увуче ноге у каљаче и изађе у трем. Пошто је изишао и дубоко удахнуо свеж ваздух плавичастог предзимског сумрака, он застаде и седе на клупу... Ето, и то ми је красна породица — онај Сиви са синчићем! Тихон Иљич је у мислима превалио исти пут који беше савладао Дениска по блату, с кофером у руци. Видео је Дурновку, свој салаш, јаругу, колибе, сумрак, ватрицу у братовој кући, ватрице по сеоским двориштима... Кузма зацело седи и чита. Млада стоји у тамном и хладном предсобљу поред једва млаке пећи, греје руке и леђа, чека кад ће неко рећи — „на вечеру!“ и, увукавши остареле, увенуле усне, мисли... О чему? Можда о Рођки? А што брбља свет да га је отровала, све су то приче! Ако ли га је збиља отровала...

Господе Боже! Ако га је отровала, — што ли тек она мора осећати? Какав тежак надгробни камен лежи на њеној повученој, чудној души! И како ли се догодило, на што се одлучила она, избезумљена од мржње према Рођки, од свирепих злостављања, — можда и од увређених осећања према њему, Тихону Иљичу, — и од своје срамоте, од страха да ће Рођка најзад сазнати за ту срамоту? О, како ли је само тукао! Уосталом, красан је и Тихон Иљич... Мораће једном и њега стићи Божја казна...

У мислима погледа он из трема своје дурновске куће на Дурновку, — и она се нашла да се буну! — на црне колибе по падини иза јаруге, на амбаре и живице иза дворишта. Иза њива лево, на видику, — железничка кућица. У сумрак, поред ње пролази воз — јури низ огњених очију. А затим се пале такве очице и по

колибама. Спушта се мрак, некако је човеку лакше на души — само се непријатно осећање пробуди сваки пут кад поглед падне на колибе Младе и Сивога, које стоје скоро насред Дурновке, на раздаљини од три дворишта: ни у једној нема светлости. И тако готово читаве зиме. Дечица Сивога, као кртице, губе вид, а кад се понеке вечери деси срећан случај да се у колиби упали светлост, онда пошашаве од радости и чуђења...

— Грехота, нема шта! — рече уверено Тихон Иљич и устаде с места. — Управо безбожно! Мора се макар мало помоћи, — закључи он и упути се станици.

Стезао је мраз и од станице се осећао мирис самовара још јаче него јуче. Јасније су блистале светиљке код капије иза свеже промрзлог дрвећа, скоро го-лог, окићеног ретким лишћем. Звучније су звецкали прапорци на тројки. А тројка — просто дивота! Док је жалосно и погледати на кљусад сељачких кочијаша и њихова мајушна колица на расклиматаним искривљеним точковима, облепљеним блатом! Иза оgrade шкрипе и мукло лупају врата на станици. Тихон Иљич је обишао око станице и попео се на високу зидану покривену терасу, на којој је зујао бакарни самовар од два ведра, чије су се решетке црвенеле као неки огњени зуби, — и ту набаса баш на ког је и требало — на Дениску.

Дениска је стојао на тераси замишљено, оборене главе, и у десној руци држао јевтин сив коферчић, издашно посејан лименим главицама од клинаца и превезан конопцем. Имао је на себи кабаницу с обешеним раменима и врло ниским струком, нову фурашку и изгажене чизме. Раста је био омалена, ноге су му, према трупу, биле сувише кратке. „Сав сам отишао у трупину“, — говорио је он каткад у шали о себи. Сада, у кабаници ниска струка и изгажених чизама, ноге су му изгледале још краће.

— Денис! — викну га Тихон Иљич. — Шта ћеш ти овде, адраповче?

Дениска, који се никад и ничему није чудило, тужно се осмехну, мирно подиже на њега своје тамне, сетне очи с дугим трепавицама и свуче капу с косе. Коса му је била мишије боје и необично густа, лице земљано, као натопљено уљем, али очи му беху лепе.

— Здраво, Тихоне Иљичу, — одговори он распеваним варошким тенорчињем и малко срамежљиво, као увек. — Путујем... ето тамо... у Тулу.

— А којим послом, ако смем да упитам?

— Може да се триви посао какав да нађем...

Тихон Иљич га одмери. У руци — кофер, из џепа од кабанице вире му некакве зелене и црвене књижице, умотане у ваљак. Кабаница, по свој прилици, туђа...

— А не личиш, да видиш, на тулског кицоша!

Дениска и сам погледа по себи.

— Је л' због кабанице? — упита скромно. — Шта да радим, ако спечалим у Тули коју пару, купићу бољу. Лето сам некако изгурао! Продавао сам новине.

Тихон Иљич показа главом на кофер:

— А што ти је то ту?

Дениска обори очи:

— Купио сам кофер.

— Оно јест, уз нов капут мора да буде и кофер, свакако! — рече Тихон Иљич подругљиво. — А што ти је то у џепу?

— Тако, трице којекакве...

— Дед покажи.

Дениска спусти кофер поред себе, па извуче из џепа књижице. Тихон Иљич их узе и пажљиво прегледа. Песмарица „Марусја“. „Жена-развратница“. „Невина девојка у оковима насиља“. „Честитке у стихо-

вима за честитање родитељима, наставницима и добротворима”. „Улога. . .”

Ту Тихон Иљич запе, али Дениска, који је заједно с њиме прегледао наслове, прискочи му у помоћ одлучно и скромно:

— Улога пролетаријата у Русији.

Тихон Иљич климну главом.

— Гле ти њега што је измислио! Нема шта да ждере, а овамо купује кофере и књиге. Не зову те цабе бунцијом. Кажу, стално цара грдиш? Припази се ти, брајко!

— Нисам, ваљда, салаш купио, — одговори Дениска уз тужан осмех. — То су добре књиге. А цара нисам дирао. Набеђују ми свашта, као да сам већ умро. А мени тако шта није ни на крај памети долазило. Нисам месечар.

Зацвилеше шарке на вратима, и појави се чувар станице, — седи, ислужени, сипљиви војник, који је дицао уз шиштање и звиждање, — са дебелом бифецијом масне косе и очица ураслих у сало.

— Склоните се, господо трговци, дозволите да узмемо то самоварче. . .

Дениска се уклони и опет се маши дршке свога кофера.

— Сигурно си га негде здипио? — упита га Тихон Иљич, показујући главом на кофер и мислећи на посао кога ради и беше дошао на станицу.

Дениска је стојао погнуте главе и није ништа одговарао.

— И празан је, разуме се?

Дениска се насмеши:

— Празан. . .

— Јесу ли те отерали с посла?

— Сâм сам отишао.

Тихон Иљич уздахну.

— Пљунити отац! — рече он. — И тај би увек тако: избаце га главачке, а он — „сам сам отишао“.

— Не лажем, очију ми.

— Хајд', хајд', лепо... А јеси ли био код куће?

— Био сам једно две недеље.

— Је ли отац опет без посла?

— Сад нема посла.

— Сад! — понови Тихон Иљич подругљиво. — Репоња сељачки! А још хоће револуционер да се зове. Навалио у курјаке, а репина му псећа.

„А ти си ми, ваљда, од неке друге сорте“, — помисли Дениска с подсмехом, не дижући главе.

— Сиви, дакле, седи и пуши?

— Није он ни за шта! — одврати Дениска уверено. Тихон Иљич му покуца прстом по глави.

— Бар да умеш да кријеш своју глупост! Ко још тако о оцу говори?

— И цукац је стар, па га ипак не зовем ћаћа, — одговори Дениска мирно. — Ако је отац — ваља и да ме храни. А да се није овај мој претргао старајући се о мени?

Али Тихон Иљич га није до краја саслушао. Он је вребао згодан тренутак да заподене послован разговор. Не слушајући, он га прекиде:

— Оно и одранио је звекана... Је ли Јаков продао кббилу?

Дениска изненада удари у груб и громогласан смех. Али одговори у истом распеваном тенорчићу:

— Зар Јаков Микитич да прода? Таман посла! Тај се стално богати и сваким даном је све лакомији. Ала смо се јуче насмејали!

— Чему то?

— Како, чему! Липсало му ждребе, а он — шта ће измислити? Да му не оду у штету ни ноге с копитама. Фалило му неколико кочева за плот, — а он ти лепо узме па уплете те ноге...

— Море, министар је то, а не сељак! — рече Тихон Иљич. — Ви гоље нисте му ни примаћи. А ти тако, кренуо с мукташком картом за Тулу?

— Не треба мени никаква карта! — одговори Дениска. — Како уђем у вагон, ја ћу, с Божјом помоћу, право под клупу. Да ми је само да се провучем до Узловске.

— Какве то — Узловске? До Узловке, ваљда?

— Добро де, до Узловке, један ти је ђаво. До ње да догурам, а отуда нема много ни пешке.

— А где ћеш књижице да читаш? Под клупом ћеш се слабо начитати.

Дениска се замисли.

— Дабогме! — рече он. — Нећу се стално под клупом грчити. Завући ћу се у нужник, — па ти ето читања ако хоћеш и до зоре.

Тихон Иљич намршти обрве.

— Дакле, ево што ћу ти рећи, — поче он. — Пази, дакле: време је већ да се оканиш свих тих лакрдија. Ниси дете, будало. Шибай натраг у Дурновку, — време је да се латиш посла. Човеку се просто смучи, гледајући вас. И пси у мом дворишту живе боље од вас. Помоћи ћу ти, нек ти буде... за прво време. Даћу ти, ето, за робу, за алат... Моћи ћеш и сам да се прехраниш и оцу по нешто да дајеш...

„Куда ли овај сад навија?“ — помисли Дениска.

И Тихон Иљич се одлучи па заврши:

— А време би било и да се жениш.

„То-о-о ли је!“ — помисли Дениска и поче лагано да завија цигарету.

— Па, најзад, — одврати он мирно и малчице тужно, не дижући трепавица. — Нећу да се инатим. Може и да се ожени човек. Боље то него да иде с прости-туткама.

— Тако је, наравно, — прихвати узбуђено Тихон Иљич. — Само, брајко, упамти добро, — женити се ваља паметно. Ко хоће децу да гаји, ваља да скупи мало капитала.

Дениска удари у смех.

— Шта се кезиш?

— Како шта! Децу да гајим! На прилику, као ко-кошке или свиње.

— Траже да једу ништа мање него кокошке или свиње.

— А с којом да се женим? — упита Дениска с туж-ним осмехом.

— С којом?... Па ето... с којом хоћеш.

— Ваљда с Младом?

Тихон Иљич поцрвене до ушију.

— Будало! Шта фали Младој? Мирна жена, рад-ница...

Дениска заћута и поче чачкати ноктом лимену гла-вицу на коферу. А затим стаде да се прави луд:

— Оно има младих доста, — проговори развучено.
— Не знам о којој ви диваните... Да није о оној што сте живели с њом?

Тихон Иљич се беше већ прибрао.

— Живео или не живео, — о томе нећеш ти, свињо, водити бригу, — одврати он тако хитро и заповедно, да је Дениска само покорно промуцао:

— Па мени и јесте свеједно... Дође ми тек она-ко... уз реч...

— Елем, немој да брбљаш којешта... Направићу

људе од вас. Разумеш ли? Даћу и нешто мираза...
Је л' чујеш?

Дениска се замислио.

— Кад се вратим из Туле... — поче он.

— Нашла кока бисер! Ког ће ти врага Тула?

— Изгладнео сам код куће много...

Тихон Иљич отвори кожух, завуче руку у џеп од кабанице, — хтео је да Дениски даде двадесет копејки. Али се предомисли, — глупо је паре бацати, а затим може овај клипан још штогод и да уобрази,— „може помислити да га митим”, — и направи се као да нешто тражи.

— Ето, заборавио сам цигарете! Дај ми да савијем једну.

Дениска му пружи дуванкесу. Над терасом беху већ упалили фењер и уз његову слабу светлост Тихон Иљич гласно прочита речи које су биле крупно извезене белим концем на дуванкеси:

„Оном дар подносим ког у срцу носим, љубим га у срцу тајно, дуванкесу поклањам трајно“.

— Вешто! — рече он, пошто прочита.

Дениска стидљиво обори очи.

— Имаш, дакле, девојку?

— Скита се сијасет таквих куја! — одврати Дениска безбрижно. — А што се женидбе тиче, немам ништа против. Вратићу се о месојеђу па, онда у Божје име...

Иза тарабе затандркаше замазане блатом таљиге и уз грохотан тресак се зауставише пред терасом, — на њима је напред седео један сељак, а по средини, у слами, уљановски ђакон Говоров.

— Је ли отишао? — упита узбуђено ђакон, извлачећи из сламе ногу с новом каљачом.

Свака длака на његовој црвено-риђој, чупавој глави била је замршена и увијена, капа му се беше смакла на затиљак, а лице се зајапурило од ветра и узбуђења.

— Је л' воз? — упита Тихон Иљич. — Није тај још ни стигао. Здраво, оче ђаконе.

— А-ха! Хвала Богу! — одахну задовољно ђакон, па ипак, пошто је сишао с таљига, главачке се стушти ка вратима.

Тихон Иљич климну главом. „Ех, где баш сад да наиђе овај гривоња! Од овога посла за цело неће испасти ништа!“ Па ипак, кад је ухватио кваку на вратима, рече одлучно и уверено:

— Тако, дакле. Како смо рекли — до месојећа.

На станици се осећао задах мокрих кожуха, самовара, простога дувана и петролеја. Било је толико дуванскога дима, да је парао гушу, а лампе су једва шкиљиле кроз дим, полумрак, влагу и хладноћу. Цвилела су и лупала врата, купили су се у гомилице и лармали сељаци с бичевима у рукама — кочијаши из Уљановке, који су каткад по читаву недељу чекали на муштерију. Међу њима је шетао, уздигнутих обрва, један житарски трговац, Јеврејин, у полуцилиндру и кабаници, с капуљачом, с кишобраном о рамену. Поред благајне сељаци су вукли на вагу неке господске кофере и корпе опшивене мушемом. На њих се издирао телеграфиста, вршилац дужности помоћника шефа станице, млађи човек кратких ногу и велике главе, са жутиим, кудравим перчином, који му је вирио испод фурашке с леве стране, као код Козака, — а на прљавом поду седео је и дрхтао један ловачки пас, пегава као жаба, и гледао тужно, као човек.

Тихон Иљич се прогура између сељака и упути се ка вратима прве класе, поред којих је на зиду висно дрвен оквир с писмима, новинама и телеграмима, који

су ту лежали који пут и по читаву годину дана. За њега не беше ниједног писма. У оквиру су била само три броја „Орловског весника“. И Тихон Иљич пође ка тезги — да мало поразговара са бифециком. Али је на округлој столицници поред тезге седео један пијан човек с плавим, устакљеним очима на блиставо-чивитном лицу, у сивој округлој фурашки с дугметом — подрумција из фабрике ракије кнеза Лобанова. Тихон Иљич пође брже-боље натраг. Подрумција му беше — добро познат, знао је: ухвати ли тај човека на нишан, не можеш га се цео дан више отрести... У трему је још увек стојао Дениска.

— Хтео сам нешто да вас замолим, Тихоне Иљичу, — рече он још стидљивије него обично.

— Шта је то опет сад? — упита Тихон Иљич љутито. — Пара? Не дам.

— Не, каквих пара! Само да прочитате моје писмо.

— Писмо? Које?

— Вама. Хтео сам да вам га малочас предам, па се нисам усудио.

— А о чему пишеш?

— Тако... описао сам свој живот...

Тихон Иљич узео из Денискиних руку хартију, стрпа је у џеп и брзим кораком пође кући по густом, смрзнутом блату.

Расположење му сад беше добро и храбро. Имао је жељу да ради и са задовољством помисли да има што да ради — да нахрани стоку. Сад му је било жао што је онако пао у ватру и отерао Жмиха, те ће морати целу ноћ да остане будан. На Осјку не може да се ослони. Тај сигурно већ спава. А ако не спава, онда седи с куварицом и грди газду... Тихон Иљич прође мимо осветљених прозора куће за служинчад, прокраде се у трем, набаса у мраку на хладну сламу тешка за-

даха и прислони ухо на врата. Иза врата се најпре зачуо смех, а онда Осјкин глас:

— А једном се догодила и оваква ствар. Био у неком селу тако један сељак, — пука сиротиња, сиромашнијега није било у читавом селу. Изађе ти он, браћо моја, једнога дана да оре. А за њим се надао некакав шаров. Сељак оре, а пас само њушка по њиви и све нешто рије. Рије он тако, рије, па кад одједном почне да зави-ија! Шта ли му је то сад? Сељак појури к њему, погледа у јаму, а кад онамо — гвозден котао...

— Ко-отао? — упита куварица.

— Море, слушај. Што је котао, то није још ништа, али котао пун — злата! Не можеш га избројити... Сељак, дабоме, постане грдан богаташ...

„Ето, све којешта брбљају!“ — помисли Тихон Иљич, а сав се претвори у ухо, да чује што ће бити даље са сељаком.

— Обогадио се сељак, утовио се као какав трговац...

— Као овај наш Шепа, — добаци куварица.

Тихон Иљич се насмеши: знао је он да га већ одавно зову Шепа... Сваки човек има по некакав надимак!

А Осјка је настављао причу:

— Још богатији... Него шта... Али, не лези враже, шаров запне, па цркне. Шта сад? Жао му пса — нема вајде, ваља га прописно и пристојно сахранити...

Унутра праснуше у смех. Смејао се гласно и сам Осјка, а чуо се и још нечији смех — испрекидан старачким кашљем.

— Гле, па то је Жмих? — трже се, ослушкујући, Тихон Иљич. — Хвала Богу! Кажем ја будали: вратићеш се ти!

— Сељак пође попу, — наставио је Осјка, — таква,

вели, попо, и таква ствар, цркó ми кучак, — треба да се сахрани...

Куварица се опет није могла свладати и раздрагано узвикну:

— Ју, стрела те погодила!

— Пусти ме да завршим! — узвикну и Осјка, па се опет врати на приповедачки тон, представљајући час попа час сељака:

— Таква и таква је ствар, попо, — кучак треба да се сахрани. Кад ли поп подвикне, па почне да удара ногама о патос: „Како да се сахрани? Где да се сахрани? Зар на гробљу? На робију ћу ја тебе отерати, у окове ћу ја тебе везати!“ — „Оче, није то неки прости кучак: кад је цркавао, завештао вам је пет стотина рубаља!“ На то ће поп ћипити с места: „Будало! Зар ја тебе грдим зато што хоћеш да га сахраниш? Или те грдим — где да се сахрани? Њега треба сахранити у црквеној порти!“

Тихон Иљич се гласно накашља и отвори врата. На столу је димила лампица, чије разбијено стакло беше с једне стране залепљено поцрнелом хартијицом, а поред лампице седела је погнуте главе куварица. Читаво лице било јој је заклоњено мокром косом, коју је чешљала дрвеним чешљом. Од времена на време је, кроз спуштену косу, посматрала чешаљ према светлости. Осјка је држао у зубима цигарету и заваљен натраг гласно се смејао и ландарао опанцима. Поред пећи, у полутами, светлуцала је једна ватрица — лула. Кад је Тихон Иљич одгурнуо врата и појавио се на прагу, смех је нагло замро, а пушач с лулом је бојажљиво устао с места, извадио лулу из уста и стрпао је у џеп... Он је, Жмих! Међутим, као да се јутрос није ништа догодило, Тихон Иљич викну бодро и љубазно:

— Дед, момци! Дајте стоци...

Мували су се с фењером по обору, осветљавајући смрзло ђубре, разасуту сламу, јасле, диреке, бацајући огромне сенке и будећи кокошке, које су спавале на моткама испод стреха. Кокошке су слетале, падале и нагнуте напред јуриле насумце, усправљајући се у трку. Крупне љубичасте очи коња, који су окретали главе према светлости, блистале су се и гледале тако чудно и дивно. Од дисања се стварала пара, — као да су сви пушили. А кад је Тихон Иљич спустио фењер и погледао навише, са задовољством је видео над двориштанским квадратом, на дубоком чистом небу, сјајне, разнобојне звезде. Чуло се како северни ветар сухо шушти преко кровова и у све пукотине уноси свој свежи, студени дах... Хвала ти, добри Боже, — ево зиме!

Пошто је све посвршавао и наручио самовар, Тихон Иљич пође с фењером у хладни дућан, пун разних задаха, и изабра једну побољу маринирану харингу: — знаш како је, није лоше пре чаја мезнути нешто слано! — поједе је уз чај, испи неколико чашица горко-слатке, наранџасте смрековаче, нали опет чашу чаја — до врха и привуче к себи стару велику рачунаљку. Али се предомисли, нађе Денискино писмо и поче да одгонета његово шкрабање.

„Дења је добијо 40 рубаља уготово ондак је купијо ствари...”

— Четрдесет! — помисли Тихон Иљич. — Види ти гоље!

„Пошо Дења на стацију у Тулу и ту ти њега опљачкају извуклиму све до копејке нема кудни камо и Почне дага гризе туга...”

Било је тешко и досадно распетљавати ту збрку речи, али вече је дуго, па шта да човек ради... Самовар је вредно клокотао, лампа је расипала мирну светлост — и у вечерњем миру и тишини осећала се нека

туга. Испод прозора је ритмички ударала чегртаљка, звонко изводећи неку поскочицу на студеном ваздуху...

„а ондак уфати ме стра да идем кући због што је отац здраво бесан...“

— Види зинзова Господњега, Боже ми опрости! — помисли Тихон Иљич. — Сиви, каже, бесан!

„одо у дивљу шуму да изаберам неку повишу јелу и дузнем канапче од шећерне главе идасе сњиме определим завечни живот у новим понталонама али безобуће...“

— Ваљда без обуће? — рече Тихон Иљич, одмичући хартију подаље од уморних очију. — Оно, што јест — јест...

„а ондак ће дуне силан ветар модри облаци и напуштуласе облачина пакад удари крупна кишица сунце оскочи изнад шуме а канапче труне труне пасе одједаред претргне и Дења пане наземљу а мрави помиле поњему почну дараде и јеж пузи и змијурина и рак зелени...“

Тихон Иљич баци писмо у зделицу за прање чаша, сркну гутљај чаја и налакти се на сто, гледајући у лампу... Чудан смо ми народ! Шарена душа! Наш човек ти је који пут правцато псето, а други пут опет тугује, јадикује, мази се, плаче над самим собом... попут овога Дениске или попут самога њега, Тихона Иљича... Стакла су се ознојила, док је чегртаљка причала неку пријатну причу, разговетно и чило као да је већ права зима... Ех, да је Бог дао деце! Или да је бар каква добра, на прилику, љубавница, уместо ове поднадуле старице, која је већ дозлогрдила својим вечним причама о кнегињици и о некаквој благочестивој калуђе-рици Поликарпији, коју у граду зову Полукарпија!... Али, касно је већ, касно.

Тихон Иљич раскопча везени оковратник своје ру-

ске кошуље и с горким осмехом опипа врат и увале по врату, иза ушију... Те увале су први знак старости, — глава почне да личи на коњску главу! Па и остало је већ у реду. Он погну главу и завуче прсте у браду... И брада је седа, сува, замршена. Свршено је, нема шта, Тихоне Иљичу, свршено!

Он је пио, пиће га је све више хватало, све јаче је стезао вилице, све упорније је жмирећи посматрао стењак у лампи, који је горео мирним пламеном... Замислите само: не може човек да пође часком ни до рођенога брата, — вепрови не дају, не дају свиње! А и да дају, — какво би му опет било задовољство? Кузма би му читао буквице. Млада би стојала с увученим уснама и спуштеним трепавицама... Већ саме те спуштене очи да те натерају у бекство!

Срце му је замирало, тиштало, главу је обузимала нека слатка омаглица... Где ли он то беше чуо ту песму:

Спустило се сетно вече
Не знам шта ћу у самоћи.
Где си драги да ме мазиш?
Дуго чекам — кад ћеш доћи?...

Јест, да, у Лебеђану, у хану. Зими седе девојке чипкачице увече и певају... Седе, плету и не дижући трепавица изводе звонким грудним гласовима:

Он ме грли, он ме љуби
Па ми каже: збогом драга...

Глава је тонула у маглу, — час је изгледало као да је све још пред њим — и радост и слобода и безбрижан живот, — час би опет срце почињало да тишти, болно и безнадно. Час би говорио:

— Док је пара — биће свега!

Час би опет љутито зурio у лампу и гунђао, замерајући брату:

— Учитељ! Проповедник! Филарет¹ милостиви... Сотона без гаћа!

Испио је сву смрековачу, надимио је тако, да се смрачило... Онда се упутио непоузданим корацима по зипком поду без кабанице у тамни трем, где је осетио оштрину свежег ваздуха, мирис сламе, псећи задах и угледао две зеленкасте жеравице, које су заблистале на прагу...

— Бујане! — викну он.

И удари Бујана из све снаге чизмом по глави...

Затим се помокрио на степеницама трема, слушајући чегртаљку и лупкајући ногом по њеном ритму, док је у мислима понављао:

Дођи, стани до мене!
Гледај право у мене!

Па пође ка друму и викну:

— Дуни на реп веверици — биће мекши!

Мртва тишина владала је над земљом, која се нежно црнела на звезданој светлости. Блистале су разнобојне шаре звезда. Друм се слабо беласао и губио у сумраку. Негде далеко, као испод земље, чула се нека ломљава, која се примицала све ближе. Одједном постаде сасвим јасна и од ње затутњи читава околина: у даљини је јурио, секући друм, експресни воз, блистајући белим ђерданом прозора осветљених електричним светлошћу и као каква летећа вештица лепршао распуштеним прамењем дима, пурпурно осветљеног одоздо.

¹ Чувени руски богослов.

— То сад пролази поред Дурновке! — рече Тихон Иљич, штуцајући. — Поред Сивога! Ех, зликовци, проклетиње...

Сањива куварица ушла је у полутамну собу, у којој је догоревала лампа и осећао се устојали смрад од дувана, унела масан лончић чорбе од купуса, увијен у прљаве, чађаве крпе. Тихон Иљич је погледа попреко и рече:

— Сместа да се губиш.

Куварица се окренула, гурнула ногом врата и нестала.

Онда он дохвати календар Гацуковог издања, умочи зарђало перо у старо, загађено мастило и стежући вилице и жмирећи поспаним, оловним очима поче без краја и конца да пише по календару уздуж и попреко:

— Гацук Гацук Гацук Гацук...

К

ДРУГИ ДЕО

Кузма је скоро целог свог живота маштао о писању и учењу.

Шта су стихови! Стиховима се он забављао док је још био малолетан. Он је сад желео да исприповеда како је пропадао, да с нечуvenом безобзирношћу опише своју беду и онај ужасни свакодневни живот, који га је сакаптио, који је од њега градио јалову смокву.

Размишљајући о своме животу, он је себе и осуђивао и правдао.

Јест, био је он убоги срески маловарошанин, који је скоро до петнаесте своје године читао сричући. Али, његов живот — то је живот свих руских самоука. Родио се у земљи која има преко сто милиона неписмених. Растао је у Црној Мали, где се још и данас дешава да понеко од песнице плати главом. У детињству се нагледао прљавштине, пијанства, ленчарења и чамотиње... Детињство му је дало један једини поетски утисак: сеновити гробљански шумарак и испаша на брегу изнад Мале, иза ње — степа пукла у бескрај под копреном ужагреног ваздуха, а у даљини, под једном тополом, бели се сељачка кућица. Али су га људи терали да презире чак и ту кућицу: у њој су живели хохли, а већ они су толико глупи, да на питање: — „Хохли, где су вам котли?“ — одговарају: — „Да л' да вам кажемо, да их под кола

слажемо?” Како се пишу слова и бројке научио је и њега и Тихона њихов сусед Бјелкин, крпач каљача; и то само зато што је стално седео без посла, — какве каљаче у Мали! — што је увек пријатно повући некога за косу и што, најзад, човек не може довека седети распас на хумчици, сунчати чураву, погнуту главу и пљуцкати у прашину пред босим ногама. У Маториновом дућану браћа су убрзо научила да пишу и читају, Кузма се почео занимати и за књиге које му је поклањао стари хармуни-каш Балашкин, слободни мислилац и особењак са ва-рошког трга. Али зар је човеку у дућану до читања? Маторин је врло често викао:

— Уши ћу ти ишчупати због тих твојих тричарија, вражји сине!

То је стара прича, али је Кузма хтео да каже неку реч и о наравима и обичајима на тргу. На тргу је стекао мно-ге срамотне навике. Ту су њега и брата му научили да се ругају сиротињи рођене им мајке и пијанству, коме се беше одала пошто су је напустили синови чим су ста-сали. Ту су једном извели овакву шалу: поред дућанских врата пролазио је сваког дана из библиотеке син кро-јача Витебскога, Јеврејин од својих шеснаест година, бледо-плава лица, страшно мршав, великих ушију, с нао-чарима, и у ходу је пажљиво читао, подигав књигу до самих очију, а они посули тротоар шљунком — те ти Је-врејин — „она учена мустра!” — тресне тако згодно, да је угрувао и раскрвавио колена и лактове и зубе... Ту је и Кузма почео да пише, — прво је написао једну при-поветку, како је неки трговац путовао по ноћи и страш-ном невремену по Муромским Шумама, доспео на конак к разбојницима и био заклан. Кузма је са много полета описао његова предсмртна преклињања, размишљања, његово јадиковање за грешним му и „тако прерано пре-

сеченим животом. . ." Али, оцена људи на тргу немилосрдно га је полила хладном водом.

— Баш си чудан, прости Боже! — рекао му је весело и безочно Тихон, у том истом духу. — „Прерано!" Одавно му је било време, ђаволу задригломе! А онда, како ли си ти то дознао шта је он размишљао? Кад су га, велиш, заклали?

Онда је Кузма написао, у стилу песника Кољцова, песму о престарелом витезу, који сину завештава свога верног коња. — „Носио ме док сам млађан био!" — клицао је витез у песми. Али Тихон и ту само одмахну главом.

— Лепо! — рече, — а колико је година било томе коњу? Еј, Кузма, Кузма! Боље да напишеш ти нешто стварно, — рецимо о рату, на прилику. . .

И Кузма, прилагођавајући се укусу трга, поче са заносом да пише о чему је онда говорио читав трг — о руско-турском рату: о томе како —

Седамдесет седмог лета
Објави нам Туре рат,
Подиже се орда клета
Да Русији сломи врат. —

и како се та орда —

У наказним шубарама
Прикрадала Цару-Топу. . .

Касније је с болом увиђао колико је тупости и незнања било у таквим надристиховима и колико је био бедан тај простачки начин изражавања, тај руски презир прима туђим шубарама. С болом се сећао он и многих других ствари. . . на пример Задонска. Беше га једном спопала нека страшна жеља да се каје, страх да му, можда, мати, недавно умрла од глади, није на небу

с огорчењем исприповедала сав свој тужни живот, и он се пешке упути свецу; а тамо је само с пакосним задовољством читао ходочасницима један „летак“, који је на њега оставио био особито јак утисак: како је некаквом сеоском ћати пало на памет да не признаје више власти и цркву, а Бог се на њега тако наљутио, да је „тај аристократа пао у самртничку постељу“, а болест му је била таква, да је „ждерао више него свиња и стално викао да му је још мало, а сасушио се да га није било могуће познати“... И читава Кузмина младост прошла је у таквим догађајима! Мислило се и исповедало једно, а говорило и чинило — друго. Маштајући о књижевном раду и сводећи рачун свога живота, Кузма је тужно климао главом: „Руска посла! Пола цвеће — пола смеће“.

Док је био млад, изгледао је весео, добар, нежан, лако је схватао и био жељан знања. Међутим, да ли је то заиста тако било? Истина, није он исто што и Тихон... Али мати, мати! Та он је јецао сећајући се како му јехвати све грубе особине своје околине? Како то да он, тако добар и нежан, тако свирепо забатали мајку? Зашто је његовим срцем, које се тако ватрено бавило књигом, још тако дуго господарио трг? Зашто, зашто је он — јалова смоква?

Скоро читаву његову зараду узимао је Тихон и стављао у заједничку касицу: беху одлучили да отворе самосталну радњу. Кузма је давао новац на леп, срдчан начин, пун поверења, чега код Тихона никад није било. Али мати, мати! Та он је јецао сећајући се како му је она, пука сиротиња, у знак благослова поклањала једину своју драгоценост, успомену из срећнијих дана, коју је чувала на дну ковчежића — сребрну иконицу. Лепо је било и што је јецао, али је новац ипак ишао Тихону...

Пошто су напустили дућан и продали све што је иза мајке остало, дадоше се на трговину и пођоше међу

хоhle, ка Вороњежу. Навраћали су почешће и у родно место. Кузма је с Балашкином био добар као и раније и књиге које му је давао или препоручивао Балашкин, читао је халапљиво, а не као Тихон. Тихон је, кад није имао другога посла, такође радо читао; могао је и по читаву годину да не узме књиге у руке, али кад би је већ узео, читао је брзо, до последњег ретка, а пошто би је прочитао, сместа је сваку везу с књигом прекидао; тако је једном прочитао преко ноћ целу свеску *Савременика*, многе ствари није разумео, о ономе што је разумео рекао је да је врло занимљиво — и заувек је заборавио на *Савременик*. Кузма такође није разумевао многе ствари — чак ни код Бјелинског, Гогоља и Пушкина. Али, схватање му је расло сваким даном, сваким часом, он је имао управо чудесну способност да пронађе и срцем усвоји суштину ствари... Али кад је већ тако схватао речи Доброљубова, како је ипак могао употребљавати на тргу срамотне речи и говорити „хвакт” место „факт”? Како је, расправљајући с Балашкином о Шилеру, могао у исто време и страсно маштати како ће му измолити на послугу хармонику? Заносећи се Тургењевљевим *Дном*, он је ипак понављао, да „ко је паметан а није учен, у томе је и без науке доста светлости”. Кад је посетио Кољцовљев гроб, с одушевљењем је забележио неписмен надгробни натпис: „Под овим спомеником сарањено лежи тело малограђанина алексија васиљевича Каљцова, сочинитеља и појете вароњешкога одликованог највишом владарском милошћу просвећеног без наука од природе. . .”

Упућивао га је — и извео снажан утисак на његову душу — Балашкин.

Стар, грдосија, мршав, Балашкин је и зими и лети стално носио своју позеленелу кабаницу и топлу фурашку; крупна, избријана лица и искривљених уста, изазивао је скоро страву својим заједљивим речима, својим

дубоким старачким басом, бодљикавим сребрнастим чекињама на сивоме лицу и уснама и зеленим избуљеним левим оком, којим је севао и шкиљио на исту страну на коју му беху искривљена и уста. Како ли је само једном гракнуо пошто је саслушао Кузмину проповед о „просвећености без наука“, како севнуо оним оком и љутито одбацио цигарету, у коју беше насуо простог дувана над једном кутијом од рибље конзерве!

— Баш си магарећа вилица! Шта трућаш? Да ли си размислио ти шта значи та наша „просвећеност без наука“? Смрт Жадовске — то је демонски символ такве просвећености.

— Како то, смрт Жадовске? — упита Кузма.

А Балашкин лудачки викну:

— Зар си заборавио? Песникиња, богаташица, племићско дете, а удавила се у нужнику! Зар си заборавио?

Па опет дохвати цигарету и поче мукло да риче:

— Милостиви Боже! Пушкина су убили, Љермонтова убили, Писарева утопили... Риљејева угушили, Полежајева отерали у војску, Шевченка набили на десет година у затвор... Достојевскога су вукли на стрељање, Гогољ је полудео... А Кољцов, Никитин, Рјешетников, Помјаловски, Левитов? О, зар има игде на свету још такве земље, зар има игде таквог народа, проклет био по сто пута?

Кузма је био збуњен, нервозно је вукао дугмад на свом дугом капуту, час их закопчавао, а час опет откопчавао, мрштио се, смешкао, па најзад одговори:

— Има ли таквог народа! Није то „такав“ народ, то је велик, огроман народ, ако ми дозволите да приметим.

— Окани се раздавања награда! — викну наново Балашкин.

— Нећу, зашто да се оканим! Та сви ти писци су — деца тога истог народа!

— Јесу, проклетињо, али Жорж Санд није била ништа мање од твоје Жадовске, па се није удавила!

— Платон Каратајев¹ — то је признати примерак тога народа!

— А зашто не Јерошка, или Лукашка?² Ако узмем да претресам књижевност, ја ћу ти, бато, за свакога бога наћи обућу по мери! Зашто Каратајев, а не Разувајев и Колупајев,³ зашто не зеленаш-крвопија сељачки, или поп-лихвар, или подмитљиви чтец-црквењак, зашто не каква Салтичина,⁴ или Карамазов и Обломов, или Хљестаков и Ноздрев, или, да не тражимо далеко, зашто не онај нитков — твој брат — Тишка Красов?

— Платон Каратајев...

— Твог Каратајева су вашке појеле! Не видим ја ту никаква идеала!

— А руски мученици, испосници, свеци, блажени лудаци у Христу, расколници?

— Што-о-о? А Колосеуми, крсташки ратови, леригиски ратови, секте безбројне? Па онда Лутер, а? Нема ту, бато, шале! Није лако мени зубе поломити!

— Добро, па шта ви мислите да треба да се ради? — ускликну Кузма. — Везати очи марамом, па бежати на крај света?

Али ту се Балашкин нагло угасио. Затворио је очи и огромно, сиво лице одавало му је дубоку, тужну старост... Дуго је оборене главе нешто мислио, па најзад проговори:

— Шта да се ради? Не знам... Знам само једно: да смо пропали. И последње што се још држало — *Отече-*

¹ Из Толстојевог „Рата и мира“.

² Из Толстојевих „Козака“.

³ Гуликожа и лихвар из једне Салтиковљеве сатире.

⁴ Свирепа спахиница из XVIII века.

ственија записки — и то су притукли! А теби је, будало, потребно ипак једно: да учиш...

Заиста је било потребно једно — да се учи. Али ка-
да, где?

Пуних пет година скитања за трговином — и то у најбољем јеку живота! За њега је била велика срећа већ кад би само и у град дошао. Одмор, познаници, мирис пекарница и лимених кровова, калдрма на Трговачкој улици, чај, земичке и персијски марш у крчми „Карс"... Дућански подови поливени водом из чајника, куцање познате препелице код Рудаковљевих врата, задах рибље пијаци, мирођије и романовскога простог дувана... Доброћудан и страшан осмех с којим га је дочекивао Балашкин... Затим — дрвље и камење на славнофиле, Бјелински¹ и гадне псовке, неповезано и страсно узајамно гађање именима и цитатима... А на крају крајева — најбезнаднији закључци. „Ово је већ збиља крај, — сада свом снагом срљамо натраг у Азију!" — брујао је старац, а затим, нагло спуштајући глас и осврћући се наоколо: „Јеси ли чуо? Салтиков, кажу, умире. Последњи! Прича се да су га отровали..." А ујутру — опет таљиге, степа, жега или блато, напорно, мучно читање уз труцкање неуморних точкова... Дуго посматрање бескрајне степе, слатко-болни ритам стихова у души, испрекидан размишљањима о добити и препиркама с Тихоном... Узбудљиви мирис друма — прашине и катрана... Мирис медањака с метвицом и загушљиви смрад мачијих кожа, млазева блата, чизама натопљених рибљим зејтином... Те године су га стварно изнуриле, — премореност, ношење исте кошуље по две недеље без скидања, суха храна, храмање на раскрвављеним, жуље-

¹ Либерални публициста и критичар 40-тих година прошлог века.

витим петама, коначење међу страним људима, по туђим колибама и тремовима!

Кузма се широко прекрстио и одмахнуо кад се курталисао те робије. Али, било му је већ скоро тридесет година, добио је неку сиву боју, постао трезвенији, озбиљнији, батално је стихове, престао да чита; навикао се на кавану и на пиће. Служио је врло кратко време код неког кванташа из околине Јелца, по његовом послу путовао до Москве — и отишао на своју страну. У Вороњежу беше одавно већ заволео једну удату жену — па га срце повуче к њој. Скоро пуних десет година клатарио се по Вороњежу — бавио се житарским пословима, спекулисао, посредовао и пискарао у новинама чланчиће о житарству, разгаљивао, или тачније, тровао душу Толстојевим чланцима и Щедриновим сатирама. Уз то га је стално мучила неодољива мисао да му живот пропада, управо да је већ пропао.

— Ето, — говорио је, сећајући се тих година: — ето шта значи та просвећеност без наука!

Почетком деветнаестих година Балашкин умре од киле. Кузма се срео с њиме последњи пут пред саму његову смрт. Какав је то само био састанак!

— Треба писати, — јадиковао је Кузма, натуштен и љут. — Венеш као лопух у пољу. . .

— Да, да, — брујао је старац, шкиљећи већ сањиво својим угаслим оком, једва мичући вилицама, узалудно се старајући да наспе дуван у хартију. — Већ сам ти говорио: учи непрекидно, размишљај непрекидно. . . посматрај све наоколо — све наше невоље и сву нашу немаштину. . .

Затим се срамежљиво насмешио, оставио цигарету и завукао руку у недра.

— Ево, — промрља он, чепркајући по гомили похабаних хартијица и новинских исечака. — Ту ти је, дру-

же, читаво благо... Беше велика глад, проклета била. А ја сам ти читао и све бележио... Кад умрем, — ваљаће теби, градиво је то паклено. Све скорбут и тифус, тифус и скорбут. У једном округу помрла су сва деца, у другом — појели су све псе... Види Бог, не лажем! Али, чекај, сад ћу ја то теби наћи...

Тражио је свугде и чепркао — али није нашао, онда поче да тражи наочаре, да узбуђено пресврће по џеповима, да завирује под тезгу, док се најзад није заморио и — дигао руке. Пошто се оканио тражења, он се нагушти и заклима главом:

— Уосталом и не треба, не, — у то засад не смеш да дираш. Још си неук, слаба ти је још глава за то. Сеци стабло према својој снази. Јеси ли писао штогод о оној теми што сам ти онда дао, о Сухоносоме? Још не? Ето, видиш да си магарећа вилица. А каква је то силна тема!

— О селу би требало писати, о народу, — рече Кузма. — Та ви и сами увек говорите: Русија, Русија...

— А Сухоноси зар није народ, није Русија? *Та сва је она — село, утуви то добро заувек!* Погледај само око себе: мислиш, ваљда, да је то град? Свако вече навали стока по улицама — од прашине ни суседа не може човек да види... А ти ми причаш — „град“! Баш си џепаница нека недотупавна, — видим ја, нећеш ти никад ништа написати, па ма ти човек коље на глави тесао...

Ту је Кузма јасно и извесно схватио да му је Балашкин рекао праву истину: од његовог писања никад ништа. Ето, на пример, Сухоноси... Годинама му се врзмао по глави тај гнусни старац из Мале, чија се читава имовина састојала од једног стеничавог душека и женске бунде, изгрижене од мољаца, што му беше остало од покојне жене. Просјачио је, поболевао, гладовао, за пола рубље месечно живео у једном кутку код неке пиљарице, која је уверена била да би он продајом на-

следства могао одлично побољшати своје прилике. Али он је то наследство чувао као очи у глави — наравно не из каквих нежних осећања према покојници, већ што је из постојања тих ствари црпео свест да он, за разлику од толиких других, ипак има неку имовину. Њему се чинило да су те ствари страшно скупоцене: „Нема више данас таквих бунди!” Радо би он њу продао, врло радо. Али је тражио такве луде цене, да су купци скоро падали у несвест. . . И Кузма је врло добро схватао ту трагедију бедне Мале. Међутим, кадгод би почео да размишља како да је опише, почео би и да преживљује сав онај сложени комплекс животних појава и збивања Црне Мале, оживеле би у њему успомене на детињство и младост — и он би се заплитао, губио би Сухоносога лик у мноштву слика које су му опседале фантазију, клонуо би под теретом потребе да изрази своју сопствену душу, да изложи све што му је сакатило властити живот. Најстрашније у том животу беше што је једноставан био, једнолик и што се са несхватљивом брзином претварао у ситниш. . . Сем тога, није он ни умео да пише: није умео чак ни да мисли правилно и дуго; кад би се лаћао пера, мучио се као штене на слами. . . А растрезнило га је и Балашкиново предсмртно пророчанство: није нам сада до приповедака! И ту му је први пут синула мисао да напише „Обрачуне”, један свиреп и оштар епитаф себи и — Русији.

Од тог времена је прошло ипак још дванаест јалових година. Бавио се мешетарским пословима у Вороњежу, а касније, пошто је жена с којом је живео умрла од бабиње грознице, наставио је исти посао у Јелцу, трговао свећама у једној воскарници у Липецку, а затим радио у канцеларији управе Касаткиновог имања. Живот му је текао глатко, у раду и свакидашњим бригама, — све док се његове повремене пијанке некако нагло не

претворише у трајно пијанство. Прво беше постао фанатичан Толстојев следбеник: годину дана није пушио, није окусио ни капи вотке, није јео мяса, стално је вукао собом *Исповест* и *Јеванђеље* и хтео је да се одсели на Кавказ, к духоборцима. . . Али баш у то време добије налог да по послу оде до Кијева. Чим је кренуо на пут, сместа је осетио неку скоро нездраву радост, као да су га после дугог боравка на робији неочекивано пустили у пуну слободу. Били су ведрани дани, крајем септембра — и све је изгледало лако и дивно: и чисти ваздух, и благо сунце, и хитри воз, и отворени прозори и цветне шуме које су промицале поред њих. . . Одједном, док је воз чекао у Њежину, угледа Кузма велику гомилу света код улаза у станицу. Гомила се окупила била око некога и чули су се узбуђени усклици и препирке. Кузми поче срце да лупа и он потрча гомили. Брзо се прогурао и угледао црвену фурашку шефа станице, белу капу кувара, који је личио на каквог хетмана, и сиви шињел стаситог жандарма, који је грдио три сељака-хохла. Покорни, али тврдоглави хохли стојали су пред жандармом у кратким дебелим доламама, неподеривим чизмама и мрким овчим шубарама. Те шубаре су се једва држале на нечем страшном — на округлим главама, које су све биле у завојима већ скорелим од усирене сукрвице, изнад подбулих очију и надувених стакласто-прозрачних лица, са зелено-жутим модрицама и засушеним поцрнелим ранама: хохле је изуједао побеснели курјак, па су били упућени у Кијевску болницу и скоро на свакој већој станици данима седели без хлеба и без пребијене паре. Кад је Кузма сазнао да сељаке не пуштају у овај воз само зато што се зове брзи, он се нагло разбесне, поче да виче на жандарма и да удара ногом о земљу, уз гласно одобравање Јевреја из гомиле. Ту су га задржали, узели

на саслушање и Кузма се тада, чекајући други воз, први пут у животу напио до бесвести.

Хохли беху из Черњиговске губерније. Њу је Кузма увек себи представљао као неки страшно заборављен крај, с натуштеним, мутно-плавим небом над шумама. Ти људи, који су се хватали у коштац с побеснелом звери, подсећали су га на доби кнеза Владимира, на стародревни сељачки живот по боровим шумама. И док се постепено опијао, пунећи чашице рукама које су се још тресле после оног лома, Кузма је одушевљено клицао:

— То су била времена!

Гушио се од беса на жандарме и на ону покорну стоку у доламама. Блесави, дивљаци, проклети били... А то је Русија, стародревна Русија! И Кузмине очи се замаглише сузама од неке пијане радости и снаге, која је смешно изобличавала сваку слику до неприродних размера. „А непротивљење?” — присетио би се по каткад, осмехнуо се и заклимао главом. За заједничким столом, леђима окренут њему, ручао је један млад, негован официр: Кузма је безочно-нежно пиљио у његову белу блузу, која беше тако кратка и имала тако висок струк, да га је копкало да му приђе и повуче за њу. „Баш ћу му прићи! — мислио је Кузма. — А ако скочи и викне — ја ћу њега по њушци! Ето ти непротивљење”... Пошто је стигао у Кијев, пустио је све послове на страну, па је три дана, онако накресан и весело узбуђен, тумарао по граду и по обронцима над Дњепром. А у катедрали Св. Софије, за време службе, многи су са чуђењем мерили мршавог и плећатог касапа,¹ који је стојао пред Јарослављевим саркофагом. Био је уредно обучен, у руци је имао нову фурашку, држао се пристојно, али је изгледао чудновато: служба се свршила, народ је излазио и отва-

¹ Шаљиво, подругљиво име за Великоруса.

рао врата, чувари су гасили свеће, из горњих прозора падали су на плавичасти дим златни снопови врелог подневног сунца, а он је још увек стојао стегнутих вилица, оборно на прси ретку, проседу браду и с изразом патње и среће затворио дубоко упале очи и слушао како милозвучно и пригушено брује звона над катедралом, — стародревна звона, која су некада испраћала на походе против Печењеге. . . А предвече су видели Кузму код Лавре. Седео је преко пута од капије, под полусветлим багреном, поред једног дечака-богаља, и са суморним и сетним осмехом посматрао беле зидове и ограде и китњасте златне куполе према ведрома јесењем небу. Дечак је био гологлав, с платненом торбом о рамену и прљавим ритама на мршавоме телу; у једној руци држао је дрвен чанак, с једном копејком на дну, а другом је сваки час премештао, као нешто туђе, као какву ствар, своју сакату десну ногу, голу до колена, увелу и неприродно танку, сасвим поцрнелу од сунца и обраслу злаћаним маљницама. Око њих није било никога, али је дечак ипак, сањиво и болно, бацаивао уназад ошишану, од сунца и прашине огрубелу главу, истурао танке дечје кључњаче и не осврћући се на мухе, које су му се лепиле на слине, љевморно, отегнуто запевао:

Погледај нас, мамице,
Мученике, патнике,
Не дај ником, Боже мили,
Да се пати као ми!

Кузма му је само повлађивао:

— Тако, тако! Тачно!

А кад се заситио пића, он се уозбиљио и осетио је да је већ старац. Беху прошле три године од његова путовања у Кијев. За то време се, без сумње, у њему догодило нешто веома важно. Како се то догодило, — ни

он сам није покушавао да растумачи. За те три године живот је био исувише необичан — и његов лични и друштвени. Он је, разуме се, још у Кијеву схватио да се код Касаткина неће моћи скрасити на дуже време, и да пред њим стоји — беда, губљење човечијега облика. Тако је и било. Одржао је још два најамна рока, али у врло срамном и јадном стању: увек полупијан, запуштен, промукао, скроз прожет задахом проста дувана, једва прикривајући неспособност за посао... Затим се срзао још ниже: вратио се у родно место и живео од последњих остатака свога новца; целе зиме је ноћивао у заједничкој соби у коначишту неког Ходова, а дане је убијао у Авдејичевој крчми на Женској пијаци. Леп део свог последњег новца страћио је на глуп посао — на издавање књижице песама, тако да је после био присиљен да у Авдејичевој крчми иде од госта до госта и да им у пола цене натура своју књижицу... Нека то, већ га умало не извикаше за лакрдијаша! Једнога хладног, сунчаног јутра стојао је на тргу поред брашнарских трговина и посматрао некаквог бескућника како се бенави пред трговцем Можухином, који беше изишао на праг. Можухин, са сањиво-подругљивим лицем, које је личило на одраз у самовару, занимао се више за мачка, који му је лизао добро извиксану чизму. Али, бескућник је настављао своје. Ударио се шаком у прси и дижући рамена почео шиштећи да декламује:

Ко мамурлук вином тера
Паметна је глава...

А Кузма, севајући подбулим очима, изненада прихвати:

Нек весеље живи наше
Нек је вину слава!

Старица нека, маловарошанка, с лицем као у старе лавице, заустави се у пролазу, погледа га испод ока, диже штаку и одсечно, љутито рече:

— Молитву, зацело, сигурно, ниси тако напамет научио!

Даље се више није имао камо срозавати. Али баш га је то и спасло. Издржао је неколико тешких срчаних напада — и сместа оставио пиће и чврсто је решио да отпочне најобичнији живот и да се лати посла, да узме под најам, рецимо, неке баште и вртове, да купи негде у свом срезу један пчелињак, добро му беше још, срећом, остало око сто педесет рубаља...

Та мисао га је у почетку радовала. „Јест, одлично је то, — мислио је он, с оним тужно-подругљивим осмехом који му тек од пре неког доба беше прешао у навик: — време је већ да се скрасим код куће!” И заиста, и потребан му је био одмор. Тек недавно је почео тај огроман немир у њему и око њега. Па ипак је већ учињено своје. Беше постао други човек. Брадица му сасвим поседела, право зачешљана и на крају коврчава коса се проредила и добила неку гвоздену боју, а лице са широким јабучицама потамнело и дошло још мршавије. Изострио му се дар запажања и скептички ум. Душа му постала танана и нездраво-осетљива, ма да је он то умео да сакрива озбиљним, каткад чак и суровим погледом својих ситних очију испод овлаш косих обрва. Прибрао се, дотерао и почео да размишља мање о себи, а више о — свему што се збива и налази око њега... Али га је ипак вукло „кући”, да одахне; желео је да се освети раду који би га задовољавао.

У пролеће, неколико месеци пре измирења с Тихоном, Кузма беше чуо да се издаје у закуп башта у селу Казакову, у његовом срезу, и он похита тамо: забачен крај, добра црница, близу постојбине Красових.

Био је почетак маја; после жега, удариле хладноће, кише, а над градом се наднели мрачни јесенски облаци. У половној кабаници и старој фурашки, у чизмама од телеће коже, без каљача, Кузма је корачао ка станици, преко Тобџијске Мале, климао главом, кривио лице од дима цигарете коју је држао у зубима, док су му руке биле укрштене натраг, испод кабанице, и смешкао се: поред њега баш протрча бос деран са свежњем новина и у трку отресито викну уобичајену фразу:

— Генерални штрајк!

— Закаснио си, бато, — рече Кузма. — Зар нема ништа новије?

Деран са блиставим очима застаде.

— Одузео ми их нови жандар на станици, — одговори.

— То ти је устав! — рече Кузма заједљиво и пође даље, скачући по блату, покрај трулих, од кише потамнелих тараба, испод мокрих грана баштенског дрвећа и прозора на нахереним кућерцима, који су се спуштали падином у наставку градске улице. „Чудо дивно!“ — мислио је он скачући. Раније су људи по таквом времену зевали по дућанима и крчмама и једва проговарали по неку реч. А сад се по читавом граду прича — о Народној скупштини, о побунама и пожарима, о томе како је „Муронцев¹ одбрусио примјер-министру“... Али, жабин реп није дуга века! У градском парку већ свира оркестар жандара... Послали су нам читаву чету Козака... Ономад је један од њих, пијан, пришао отвореном прозору јавне библиотеке у Трговачкој улици, откопчао панталоне и понудио госпођици библиотекарки да купи „арихметику“. Стари кочијаш, који је стојао у близини,

¹ Председник прве „Думе“, која се састала 1906 и била распуштена два месеца касније.

почео је да га кори, а Козак извади сабљу, расече му раме и псујући мајку јурну улицом за престрављеним пролазницима и путницима, који нагоше у бекство главом без обзира...

— Мачкодеру, мачкодеру, јао, мачкодер је под та-рабу пао! — залармаше за Кузмом пискутљивим гласовима девојчице, које су скакутале по камењу плитког малског потока. — „Кад одеру мацу, даће њему шапу”.

— Марш, гадови једни! — викну на њих и потеже некаквом лименом кутијом кондуктор, који је ишао пред Кузмом у неком страшно тешком шињелу, што се чак и видело. — Кô да вам је вршњак!

Али по самом гласу било је јасно да свладава смех. Кондуктору су старе, дубоке каљаче биле прекривене сасушеним блатом, а пречка на шињелу висила му је на једном дугмету. Дрвени мостић по којему је ишао беше се накривио. Даље, поред јарака излоканих пролећном водом, расле су кржљаве врбе. Кузма баци тужан поглед на њих, на сламене кровове по малској падини, на сивкасто-плаве облаке над њима и на риђе псето, које је у јарку гризло кост. На дну јарка чукао је један мало-варошанин, у прслуку поврх цицане руске кошуље, и с нелагодним, глупим осмехом пиљио увис избуљеним очима, које су се белеле на лицу, зајапуреном од напињања. Кад је Кузма наишао на њега, он рече, снебивајући се, тек да нешто каже:

— То девојчице вама добацују? Гле ти мангупарије, од малих се ногу већ уче безобразлицима!

— Та ви их и сами учите, — одврати Кузма, мрштећи се.

„Да, да, — премишљао је, пењући се узбрдо, — жабин реп није дуга века!...” Пошто се испео и почео да удише влажан пољски ветар, он угледа усред пустих зелених поља црвена станична здања и опет се насмеши.

Парламент, посланици! Синоћ се вратио из парка, где је поводом празника била приређена илуминација, лете-ле су у небо ракетле, жандарми су свирали „Тореадора” и „Поред реке, поред моста”, „Мачиш” и „Тројку”, под-врискивали усред галопа: „Хај-де-е!” — вратио се и по-чео да звони на вратима свога коначишта. Вукао је и вукао за жицу, која је зврнула, — али ни живе душе. Нигде никога у близини, тишина, сумрак, зеленкасто хладно небо на западу, над тргом на крају улице, над главом — облаци... Најзад се иза капије зачуше нечији непоуздани кораци и стењање. Неко звечка кључевима и гунђа:

— Само ми је још то требало да осакатим...

— Како то? — упита Кузма.

— Коњ ме ударио у ногу, — одговори онај што је отварао, а кад је сасвим отворио враташца на капији, додаде: — Тако, сад су остала само још двојица.

— Ваљда неки од суда?

— Од суда.

— А знаш ли зашто је дошао суд?

— Да суди посланику... Кажу, хтео је да отрује реку.

— Посланик? Будало, зар се посланици баве таквим стварима?

— А враг ће их знати...

На самом крају Мале, пред прагом колибнице од бла-та, стојао је висок старац у подераној обући. Старац је у руци држао дугу орахову палицу, а кад је угледао пролазника, он се брже-боље претвори још старији него што је, — ухвати палицу обема рукама, подиже рамена и направи уморно тужно лице. Влажан хладан ветар, који је дувао преко поља, мрсио му је праменове седе ко-

се. И Кузма се сети свога оца, детињства... „Русијо, Русијо! Камо ли јуриш?“ — дође му на памет Гогољев усклик. — „Русијо, Русијо!.. О, брбљавци, вода вас однела! Шта ће још измислити — „посланик је хтео да отрује реку“... Ех, али кога човек ту да осуђује? Народ је несрећан, пре свега — несрећан!..” И на Кузмине мале зеленкасте очи навреше сузе, — изненада, као што се то у последње време почело код њега чешће дешавати. Ту недавно беше једном случајно навратио у Авдејичеву крчму на Женској пијаци. Ушао у двориште, газећи по блату до чланака, па се из дворишта попео на други спрат — „у господске просторије“ — иструлелим дрвеним степеницама, које су толико смрделе, да се смучило чак и њему, који беше већ на свашта навикао; с тешком муком је отворио гломазна, масна врата, са којих су, уместо превлаке, висили праменови кучина и старих дроњака, с чекрком од конопца и цигле; заслепили су га гареж, дим, блесак лимених рефлектора са зидних лампица, загушио га звекет посуђа на тезги, говор, топот келнера који су јурили на све стране и уњкаво, промукло крештање грамофона. Затим је прошао у другу собу, где беше мање света, сео за сто и наручио боцу медовине... Под ногама, на изгаженом и запљуваном поду — парчад исцеђених лимунова, љуске од јаја и пикавци... А преко пута, уза зид, седи дугајлија, сељак у опанцима од лика, блажено се смеши и маше чулавом главом, слушајући крештање грамофона. На сточићу — сатљик вотке, чашица и перечи. Али сељак не пије, само маше главом, гледа на опанке, па одједном, кад је осетио да га Кузма гледа, отвори радосне очи и диже дивано добро лице с рићом, коврџавом брадом.

— Ала сам ја узлетео! — климну радосно и задивљено. Па одмах журно додаде — да се оправда: — Знате, господине, брат ми овде служи... Брат рођени...

Кузма жмиркањем сузби сузе, па стисну зубе. Ух, изроди, како су изгазили овај народ, како су га притукли! „Узлетео“! И то чак до Авдејича! Али, нека то: него кад је Кузма устао и рекао: „А сад у здравље!“ — ужурбанано устаде и сељак и од срца препуног среће, дубоко захвалан и за светлост и за раскош средине и човечан разговор, брзо одврати:

— Не замерите...

У вагонима су се раније водили разговори само о кишама и сушама, и како „цене житу Бог одређује“. Сад су многима шуштале у рукама новине, а и разговарало се о Народној скупштини, о слободама, о експропријацији земље — нико није ни обраћао пажњу на пљусак који је ударао по крововима вагона, ма да су сви путници били од оних који једва чекају на пролећне кише — житарски трговци, сељаци и маловарошани са салаша. Прошао је млад војник с одсеченом ногом, очигледно болестан од жутице, црних тужних очију, гегајући се, лупајући дрвеном ногом, скидајући манџурску капу и крстећи се, као просјак, сваки пут кад би добио милостињу. Развио се бучан разговор са изразима негодовања о влади, о министру Дурново и некаквом државном овсу... Ругали су се, сећајући се онога чиме су се раније безазлено одушевљавали: како је „Витја“,¹ да би уплашио Јапанце у Портсмуту, наређивао да му се пакују кофери... Један младић, кратко ошишан, који је седео преко пута од Кузме, поцрвене, узбуди се и брзо се умеша:

— Допустите, господо! Ви кажете ту — слобода... А ја служим код пореског инспектора као перовођа и шаљем понеки чланчић престоничким новинама... Шта се то њега тиче? Он тврди да је и он за слободу, међутим,

¹ Гроф Сергије Јуријевич Wittе, председник владе за време руско-јапанског рата.

кад је сазнао да сам писао нешто о ненормалним приликама у нашој ватрогасној организацији, позвао ме и рекао ми: „Слушај ти, кучкин сине, ако будеш писао овакве ствари — отфикарићу ја теби главу!” Допустите: ако су моји погледи левији од његових...

— Погледи? — викну одједном неким патуљачким алтом дебелко, који је седео поред младића и стално га попреко мотрио својим свињским очима, брашнарски трговац — шкопац Черњајев, у чизмама чије су саре личиле на флаше. И не дајући младићу ни да се прибере, дрекну: — Погледи? То, велиш, твоји погледи? И ти, тобоже, левији? Море, знам те ја док си био без гаћа! Цркавао си од глади исто као и отац ти, онај просјак! А инспектору би морао ноге да переш, па чорбицу да ждереш!

— У-у-у-ста-а-ав, — запева Кузма танким гласом, прекидајући шкопчеве речи, устаде са свог места и упути се вратима, провлачећи се између колена осталих путника у вагону.

Шкопац је имао мала пуначка и одвратна стопала, као каква стара кључарка, а и лице исто тако женско, крупно, жуто, чврсто као да је од гутаперче, са танким уснама... Красан је био, усталом, и Полозов, — наставник грађанске школе, онај што је ослоњен на штап слушао шкопца и тако умиљато климао главом, — чврст и негован човек од својих тридесетак година, у чизмицама са сарама под ногавицама сивих панталона, у сивом шеширу и сивом „хавелоку”, плавоок, округла носа, с богатом руском брадом, која му је прекривала целе груди. Учитељ, а на кажипрсту му — тежак златан прстен печатник. Има и кућицу — добио је у мираз уз протину ћерку. Стопала су му била такође мала, руке кратке, прсти као патрљци; чистунац и уредан — право чудо, свакога дана се купа... а покварењак, кажу, да Бог са-

чува! Нема шта, сељаци и маловарошани — нису ни при-
маћи оваквима. Кузма отвори врата која воде на плат-
форму вагона и дубоко удахну хладну и мирисну кишну
свежину. Киша је мукло лупала по крову над платфор-
мом, сливала се с њега у поточићима и прскала Кузму.
После боравка у граду, опојно је деловао пољски ваздух,
мешан с узбудљивим задахом дима из локомотиве. Кроз
шуштање кише с треском су се клатили вагони, у сусрет
им је клизио час навише, час наниже, сноп телеграфских
жица, а са страна су промицали густе низови сочно-зе-
лене лесковине. Одједном као да ниче испод насипа ша-
рена гомила дечака и поче у хору нешто гласно да виче.
Кузма је насмеја од задовољства и читаво лице му се по-
кри ситним борама. А кад је подигао поглед, угледа на
платформи с друге стране једног хаџију-скитницу: до-
броћудно, напаћено сељачко лице, седу браду, шешир
с великим ободом, сукнен капут превезан канапом, торбу
и лимени чајник преко рамена, а на сухим ногама — ли-
кове опанке. И хаџија се смешио. Кузма му довикну кроз
тресак и галаму:

— Је л', деда, како се зовеш?

— Антон... Антон Беспалих, — одговори слабим
криком хаџија, с изразом љупке предусретљивости.

— С хаџилука?

— Из Вароњежа...

— Пале ли тамо спахијске салаше?

— Пале...

— Дивота!

— Ај?

— Дивота, велим! — викну Кузма.

Па се окрену у страну и поче дрхтавим рукама да
савија цигарету, борећи се жмиркањем против навре-
лих суза... Али су му се мисли опет мрсиле. „Овај ха-
џија-скитница — то је народ, а шкопац и учитељ —

нису зар народ? Уосталом, шта да човек и захтева од тога народа, — кад је ропство укинато пре свега четрдесет и пет година? Добро, али ко је онда крив? Исти тај народ. Русија стење под руским јармом, браћа различита — под турским, Галичани — под аустријским, о Пољацима — да и не говоримо... Ето ти наше лепе велике славенске породице!" И Кузмино се лице наново натушти и издужи. Бацајући у страну кратке погледе, он поче да преплеће и ломи прсте и да пуцкета зглобовима.

На четвртој станици сишао је с воза и најмио таљиге. Сељаци таљигаши тражили су најпре седам рубаља, — до Казакова је било нешто преко дванаест километара, — а затим пет и по. Најзад један рече:

— Дај три рубље па седај, — иначе џабе причамо. Није вам данас више што је било... — Али није издржао у том правцу, па додаде уобичајену фразу: — Ето, и пића је опет поскупела...

И пристаде за рубљу и по. Блато је било непролазно, таљиге мале, кљусенце једва живо, великих ушију као магаре, слабачко. Полако су се кренули из станичног дворишта, сељак који је седео на пречки, мучио се трзајући узде од конопца, као да је свим својим бићем желео да помогне коњу. На станици се хвалисао да ће да лети, да га „не може нико зауставити“, па се сад очигледно се стидео. Али најгоре је изгледао — баш сам тај сељак. Млад, дивовског раста, доста пун, у опанцима од лика и белим обојцима, у кратком козачком капуту, подвезаном узицом, са старом фурашком на тршавој жутој коси. Заударао је на кокошињак и кудељу, — прави правцати ратар из прастаре народне бајке, — лице бело, носаво, грло надувено, а глас промукао.

— Како се зовеш? — упита га Кузма.

— Звали су ме Ахванасије...

„Ето — Ахванасије!“ — помисли Кузма озлојеђено.

— А презиме?

— Мењшов... Ђи-и, анчихристе!

— Ваљда погана болест? — упита Кузма, показујући му на грло.

— Таман погана, којешта, — промрмља Мењшов, скривајући поглед. — Напио сам се прехлађеног кваса...

— А боли ли те кад гуташ?

— Кад гутам — не, не боли...

— Еле, хајд сад не трућај којешта, — рече Кузма строго. — Боље да гледаш како ћеш што пре у болницу. Зацело си и ожењен?

— Ожењен...

— Ето, видиш. Кад почну да се рађају деца — лепим ћеш их даром обдарити.

— То им не гине, — сложи се Мењшов.

И поче напорно да трза узде. „Но-но... Ко би с тобом изишао на крај, анчихристе!“ Најзад се окани ћорава посла и смири се. Дуго је ћутао, а онда одједном упита:

— Је ли, трговче, окупише ли већ ту Скупштину, или не?

— Окупише.

— А Макаров¹ је, кажу, жив, — само је забранио да се прича...

Кузма је само слегао раменима: чега ли све нема у овим степским главама, сам би враг знао! „А колико је ту само богатства!“ — мислио је он, седећи у незгодном положају, с коленима увис на голом дну таљига, на нарамку сламе, покривеном врећом, и посматрајући пут. Захладнело је још јаче, а са северозапада су се још мрачније гомилале облачине над овим пределом добре

¹ Руски адмирал, погинуо у Руско-јапанском рату.

црнице обилно натопљене кишама. По путевима — модри-
касто, масно блато, зеленило дрвећа, траве и вртова —
тамно, густо и преко свега — та модрикаста боја црни-
це и облака. А колибе — од набоја, мајушне, с кровови-
ма од балеге. Поред колиба — расушене саке. Вода у
њима, наравно, пуна пуноглаваца. . . А онде, ено, богата
сељачка кућа. У врту, иза старе живице, иза пчелињака
и воћњака, који се састојао од три-четири јабуке дивљаке,
— стари, мрки амбар. Обор, капија, кућа — све под
једним кровом, са сламеном настрешницом. Кућа од опе-
ке, зидана у два реда, по зидовима ишарана кредом: на
једном зиду — моткица, а од ње се рачвају све до врха
косе рачвице — јела, а на другом — нешто налик на пе-
тла; прозорчићи такође оивичени кредом — на зупчиће.
„Стваралачки нагон! — насмеши се Кузма. — Пећинска
времена, убио ме Бог ако нису, права пећинска!” На
вратницама — крстови нацртани угљеном, поред трема
— велика надгробна плоча, — припремили је очигледно
деда или бака за случај смрти. . . Јест, богата кућа. Али
кудгод погледаш — блато до колена, у трему лежи сви-
ња, а по њој непоуздано набада и узмахује крилцима
жуто пиле. Прозорчићи — мајушни, а у делу куће где
живи чељад неизбежан мрак и вечита тескоба: висећи
кревет, разбој, голема пећ, чабар с помијама. . . Поро-
дица велика, деце много, зими — јагњад, телад. . . А
влага и задах угља слили се у загушљиву, зелену пару.
Деца се књезе и деру док по њима пљуште шамари;
снахе се псују — „гром да те убије да Бог да, кучко со-
качка!” — желе једна другој „да се удави залогојем на
сам Ускрс”; старица свекрва баца сваки час ведрице и
зделе, кидише на снахе, подврћући рукаве на мрким, жи-
лавим рукама, пискавим гласом псује до малаксалости,
прска пљувачку и клетве час на једну час на другу. . .
Љут је и болесни старик, који је сву чељад измучио по-

укама; вуче за косу ожењене синове, који понекад ударе у одвратан, сељачки плач...

— Чија је то кућа? — упита Кузма.

— Краснових, — одговори Мењшов и додаде: — И они сви болују од погане...

Од Красновљеве куће скретоше ка утрини. Село је било велико, па и утрина. На њој су се вршиле припреме за вашар. Овде-онде су већ стрчали стубови за шатре, лежале хрпе точкова и земљаног посуђа; пушила се пећ, озидана на брзину, и мирисали уштипци; тамо су стојала сива чергашка циганска кола, за чије точкове су били синџирима везани овчарски пси. Лево су се назирале сељачке колибе, а десно — стовариште дрвене грађе, две шатре варошких трговаца и пекара. Даље, поред државне крчме, стојала је збијена гомила девојака и сељака и орило се подврискивање.

— Весели се народ, — проговори Мењшов, замишљено.

— Чему ли се то само радују? — упита Кузма.

— Надају се...

— Чему?

— Зна се чему... Домаћем духу!

Заиста. На пустој испаши, у сумраку хладнога дана, та подврискивања и звуци двеју хармоника, које су се пратиле, чинили су јадан утисак и губили се у нечем свакидашњем, досадном и старом. Народ преживљава нешто ново, као да слави неки празник, међутим — да ли и верује у тај свој празник? „Авај, не бих рекао!“ — мислио је Кузма, примичући се и посматрајући беле, ружичасте и зелене сукње на девојкама, њихова равнодушна, грубо намазана лица и мараме са наранџастим, златно-жутим и малиновим шарама. Таљиге су сасвим пришле гомили и ту се зауставиле. Мењшов је нетремице зурио у вртлог и кезио се. Сад звуци нису више изгле-

дали бедни, — хармонике су се бесно пратиле и утрки-
вале, а уз њихов ритам и бучно одобравање пијаних се-
љака убациване су оштре поскочице.

— И-их! — цикну неко, уз снажан, потмуо топот:

Нити ори, нити коси —
Медењаке цури носи!

Ту наједном, иза гомиле, испаде омален сељак и
размахну рукама. На њему беше све уредно, чисто и ва-
љано — и ликови опанци, и обојци, и нове ланене гаће,
и врло кратко, кусо подрезани и наборани доњи део у
струк скројене кабанице од страшно дебеле, сиве чоје. Он
зацело никад у животу није играо, а сад одједном поче
меко и вешто да топће опанцима, размахну рукама и
викну у тенору: „Склони се, да се купац нагледа!” —
па скочи у рашчишћени круг и гаће му се бесно залепр-
шаше пред једним младим, високим дераном, који је,
накрививши капу, изводио врашке покрете својим чи-
змама, скидајући истовремено са себе, са нове цицане
кошуље, црну кабаницу. Дераново лице било је усредсре-
ђено, натуштено, бледо и зазнојено, и баш зато су му
подврискивања изгледала још оштрија и неочекиванија.

— Синко! Рођени мој! — вапила је кроз галаму и
ситан топот једна старица у хаљини од грубога платна,
испружену руку. — Биће доста, преклињем те Богом,
стани! Доста, рођени — умрећеш!

А синак одједном затури главу, стеже шаке и ви-
лице, разјарен у лицу, топну ногом и викну кроз зубе:

Шиц, бако, не кукај...

— А она је за њега последње своје платно прода-
ла, — говорио је Мењшов, терајући полако утрином. —

Луда је за њим, — удовичка посла, — а он се скоро сваког боговетног дана напије, па је туче и кињи... Ако ћемо право — и заслужила је.

— Како то — „заслужила“? — упита Кузма.

— Ето тако... Не ваља попуштати...

Стварно, у граду, у вагонима, по селима и засеоцима, — свугде се осећало нешто необично, као одједи неког великог празника, неке велике победе и великих очекивања. Али, Кузма је схватио још у Мали, да ти одједи постају све пригушенији, све наказнији и све сетнији што се даље човек одмиче у та бескрајна поља, под то хладно, натуштено небо. Ето — сад су се одвезли мало даље — и усклици гомиле код крчме постали су опет бедни. Тамо је празник, упињу се људи да се „распиштоље“, а пред њима — чамотиња, запуштеност, пуста сеоска улица, чађаве колибе, саке са смрдљивом водом из рибњака и опет — њиве, плавет хладних даљи, тамни шумарак на видику, ниске облачине...

Код једне колибе с разбијеним прозором и точком на трулом крову — седи на клупи дуг, болестан сељак — као да је из гроба устао. Личи на Њекасова. Преко рамена, преко дуге и прљаве конопљане кошуље огрнуо старих кожух; ноге, као штаке, увучене у чизме од ваљаног сукна, велике мртвачке руке леже право на оштрим коленима, која се виде кроз подеране гаће. Капа, као обично код старца, спуштена ниско на чело, напаћене очи као да нешто моле, нељудски исушено лице издужено, усне пепељасте, полуотворене...

— То је страшило, — рече Мењшов, показујући покретом главе на болесника. — Ево већ две године откако умире од трбуха.

— Страшило? Шта је то — надимак?

— Надимак...

— Глупо! — рече Кузма.

Он окрену главу у страну, да не гледа девојчицу код куће до ове: она је извила струк унатраг, држећи на рукама дете с дечијом капицом на глави, пажљиво је посматрала пролазнице и плазећи језик жватала црн хлеб, спремајући га детету да га сише. А у крајњем врту, на гумну, шуштало је џбуње на ветру и клатило се нахерено страшило с празним рукавима. Гумно на домаку степе изазива увек осећање чамотиње и неке језе, а ту сад још и то страшило, јесење облачине и ветар што бруји преко поља, раздувава репове кокошкама, које тумарају по гумну, зараслом у лободу и црнобиљ, покрај раскривених амбара и рјазанске вршилице бојадисане у плаву боју...

Шумарак који се плавио на видику, — две дуге увалине пошумљене храстовом гором, — звао се Порточки.¹ Баш кад је стигао до те шуме, Кузму ухвати пљусак с градом, који га је пратио до самог Казакова. Пошто су изишли из села, Мењшов је потерао кљусенце трком низ падину, док је Кузма седео затворених очију под мокром, хладном врећом. Руке су му се кочиле од зиме, за оковратник кабанице сливали су му се ледени млазеви, а отежала од кише врећа заударала је на прокисао амбар. Зрна града ударала су га у главу, разлетале су се лепиње од блата, коловозом под точковима пљескала је вода и чуло се однекуд блејање јагњади... Најзад би тако загушљиво, да Кузма збаци врећу с главе и халапљиво поче да удише свеж ваздух. Киша је престајала, спуштало се вече и по зеленој испаши трчало је поред таљига стадо ка сељачким колибама. Једна танконога црна овца беше се одвојила у страну, а за њом се надала боса сељанка, севајући белим листовима, покривена преко главе мокром сукњом. На западу, с оне

¹ Портки, порточки — гаћице, ногавице.

стране села, разведравало се, а на истоку, на модрикасто-сивој позадини облака, над непокошеним њивама, извијале су се две зелено-љубичасте дуге. У ваздуху се осећао густ и влажан мирис зелених поља и топао задах — домова.

— Где је ту спахијски салаш? — викну Кузма једној плећатој сељанци у белој кошуљи и црвеној вуненој сукњи.

Сељанка је стојала на камену поред кметове колибе и држала за руку двогодишњу девојчицу, која се тако дивљачки дерала, да питање би узаман.

— Салаш? — понови сељанка. — Чији?

— Спахијски.

— Чији? Ништа не чујем... Ајд' де', оћеш ли се већ једном загрцнути, фрас те убио! — викну сељанка и дрмну девојчицу за руку тако снажно, да се дете преврнуло, оклизнуло с камена и остало јој висећи о руци.

Распитали су се код другог сељака. Провезли су се широком улицом, окренули лево, затим десно, па мимо нечијег старинског салаша са затарабљеном кућом, стрмо низбрдо ка мосту на речици. Мењшову је капала киша с лица, с косе и са кабанице. Испрано дебело лице, с крупним белим трепавицама, изгледало му је још блесавије. Радознало је пиљио некуд пред собом. Кузма такође погледа у том правцу. С те стране се видела лака падина с пашњаком, сеновитим казаковским парком и широким двориштем, које је било окружено рабатним домаћинским зградама и рушевинама зидане ограде; усред дворишта стојала је кућа обложена сивим даскама, с црвенкастим као рђа кровом, а пред кућом — три осушене јеле. Доле, код моста, — гомилица сељака. А уз стрм, разлокан пут једва су се вукла кроз блато три мршава радна коња, упрегнута у путничка кола. Један подеран, али леп надничар, стасит, блед, с црвенкастом

брадицом и паметним очима, стојао је поред тројке, трзао за узде и викао из свега гласа: „Ђи! Ђи!“ А сељаци су се грохотом смејали, звиждали и добацивали: „Пррр! Пррр!“ Млада жена у колима, у црнини, с крупним сузама на дугим трепавицама, очајно је пружала руке напред, а лице јој је било изнакажено од страве. Страва и напор огледали су се и у плаветним очима дебелка с риђим брцима, који је крај ње седео. Венчана бурма блистала је на његовој десној руци, у којој је стегао револвер; левом је непрестано махао, зацело му је било сувише топло у камиљој кабаници у струк и господској фурашки, која му беше спузла на потиљак. А са седишта према њима, с кротком радозналошћу се обазирало двоје деце — дечак и девојчица, бледи од хладноће и умора, умотани у шалове.

— То је Мишка Сиверски, — проговори шиштећи, али гласно Мењшов, обилазећи тројку и посматрајући децу равнодушним погледом. — Јуче су му потпалили салаш... Биће да је то и заслужио...

Послове спахија Казакових водио је староста, бивши војник-коњаник, крупан и суров човек. Њему се и требало обратити, у згради за послугу, како рече Кузми радник, који баш тад довезе у двориште таљиге свеже накошене, крупне, сочно-зелене траве. Међутим, старосту су баш тога дана биле снашле две несреће — умрло му дете и скапала крава — тако да је Кузма дочекан доста нељубазно. Пошто је оставио Мењшова пред капијом, он приђе згради за послугу; уплакана старостина жена носила је из баште једну кокош, која јој је мирно седела у наручју. Међу стубовима на дотрајалом трему стојао је висок младић у димијама, дугим чизмама и цицаној руској кошуљи, па кад угледа старостину жену, он јој викну:

— Агафја, куд ћеш то с њоме?

— Да је закољем, — одговори старостина жена озбиљно и тужно, пошто заста крај леденице.

— Дај овамо, ја ћу је заклати.

И младић се упути ка леденици, не марећи за кишу, која опет беше почела у ретким капљицама да пада с натуштенога неба. Отворио је врата од леденице, узео с прага секиру — и тренутак касније чуо се оштар удар, а безглава кокош са црвеним патрљком врата поче да скаче по трави, спотаче се, па се заврте, лепршајући крилима и развитлавајући на све стране перје и капље крви. Младић одбаци секиру и пође у башту, а старостина жена дохвати кокошку и приђе Кузми:

— А што ћеш ти?

— Због баште, — рече Кузма.

— Сачекај Фјодора Иванича.

— А где је он?

— Сад ће се вратити с њиве.

И Кузма стаде да чека поред отвореног прозора зграде за послугу. Завирио је унутра и видео у полутами пећ, ногаре, сто, коританце на клупи поред прозора — мртвачки сандук налик на коританце, и у њему мртво дете с великом, скоро сасвим глом главом и помодрелим лишцем... За столом је седела дебела, слепа девојка и великом дрвеном кашиком захватала из зделе млеко с комадићима надробљеног хлеба. Мухе су зујале над њом као пчеле у кошници, милеле по мртвоме лишцу, а онда падале на млеко, али слепа девојка је седела право као кип, пиљила беоњачама у полутаму и непрестано јела. Кузму подиђе нека страва и он се окрете у страну. На махове је дувао хладан ветар и од облачина се хватала све гушћа тама. Насред дворишта су била пободена два дирека с пречком, а на њој је као икона висила велика плоча од ливеног гвожђа: ноћу су се, дакле, бојали и ударали у њу. По дворишту су лежали мршави хртови.

Један осмогодишњи дечарац трчао је између њих и возао на колицима белоглавог буцмастог братића с великом црном фурашком — а колица су врашки шкрипала. Кућа је била сива, гломазна и доиста, овако у сумрак, ђаволски досадна. „Да бар упале какву светлост!“ — помисли Кузма. Био је мртав-уморан, чинило му се да је скоро година од како је из града. Одједном се зачу завијање и лавез — и на баштенску капију упалоше два ошамућена пса — једна ловачка куја и пас овчар — вукући једно друго, батргали су побочке с главама свако на своју страну, оставили се и упињали да се откаче. За њима је трчао спахијин син и нешто викао...

Вече и ноћ провео је Кузма у башти, у старој бањи. Староста се на коњу вратио са њиве и љутито рекао да је „башта већ давно издата“, а на питање о коначишту, увредљиво се забезекнуо:

— Ниси ти, Бога ми, глуп! — викну одједном из чиста мира. — Пронашао човек хан да преконачи! Мало ли се таквих данданас скитара...

Али се ипак смиловао — и дозволио му да оде у бању... Кузма је исплатио Мењшова и упутио се поред куће ка улазу у липову алеју. Из тамних отворених прозора, иза жичаних мрежа против муха, брујао је клавир, а надјачавао га диван тенор са баритонским призвуком, у сложеним преливима који нису били ни у каквом складу ни с овом вечери ни са салашем. По прљавом песку стрме алеје, над којом се у даљини, као на крају света, слабо беласало облачно небо, лагано је корачао у сусрет Кузми омален, тамно-риђ сељак с ведрицом у руци, распас, гологлав, у тешким чизмама.

— Гле, гле! — говорио је у ходу, подругљиво, слушајући певање. — Гле ти како само изводи, пукао да Бог да.

— Ко изводи? — упита Кузма.

Сељак подиже главу и стаде.

— Па господичић, — весело проговори, јако шушкајући. — Седма година, веле, тера овако!

— Који то, — је л' онај што је јурио псе?

— Н-не, други... Није ово данас ништа! Да видиш кад неки пут запне да виче: „Сад ћеш ти, а сутра ћу ја...”¹ — да Бог сачува!

— Свакако учи?

— Баш му је и учење!

— А онај други, шта он ради?

— Је л' онај? — Сељак малко заста, смешећи се с изразом прикривене ироније. — Не ради ништа... А и што да ради, — храни се добро, а има и разоноду: Феђка му баца боце у вис, а он пуца у њих; или му падне на памет — купи од каквог сељака браду, одсече је и набије у пушку, шале ради... Па онда пси: има их ту — ни броја им се не зна. Недељом кад ударе у звоно, па кад навали читав чопор... прави пакао! Ономад су растргли једног сељачког кучка... а сељаци ти лепо у спахијско двориште: — „Дај овамо за ведрицу вотке, — па ником ништа. Ако нећеш, ми ћемо ти одмах у штрајк”...

— Па јесу ли дали?

— Јакако, бато! Него шта? Има ту један млинар... Пришао право трему па каже: „Дува ветар с њива, господо племићи!” Дед сад, шта му је то, ко ће га разумети. Господичић се мало као испрсио: — „Какав то ветар? — Ето такав, каже, — ја ти дадох загонетку, а ти размисли... Хитро га је, бато, смирио!

Све је то било исприповедано као узгред, немарно, са застојима, али с таквом отровном иронијом и шушка-

¹ Лоше цитиране почетне речи „Данас сам ја, а сутра ти...” арије из Пикове даме.

њем — „хитво га је смивио!“ — да се Кузма пажљиво загледа у намерника. Онако личи на будалу. Коса дуга, права, наоколо равно потшишана. Лице ситно, безначајно, старинско руско лице, суздаљскога кова. Чизме, огромне, тело претерано мршаво и некако као дрвено. Испод великих дремљивих капака очи — као у јастреба, са златним кружићем око зенице. Кад спусти капке — мутава будала, кад их дигне — човека чак помало подилази језа.

— Ти живиш у башти? — упита Кузма.

— У башти. Да где бих?

— А како се зовеш?

— Је л' ја? Аким... А ти?

— Ја сам хтео да узмем башту у закуп.

— Гле... рано си се сетио!

И Аким подругљиво одмахну главом и пође својим путем.

Ветар је дувао у све јачим наступима и стрѐсао млазеве са сочно-зеленог дрвећа; с ону страну баште, негде ниско, чула се потмула грмљавина, светло-плаве муње обасјавале су алеју и са свих страна се чула песма славујá. Било је сасвим несхватљиво како то они могу тако брижљиво, с тако трајним заносом, тако слатко и снажно цвркutati, цијукати и извијати под овим тешким оловно-облачним небом, усред дрвећа које се повија од ветра, усред густог, мокрог цбуња. Али је још несхватљивије било како по таквом ветру проводе ноћи чувари и како спавају на влажној слами под стрехом трулога вајата!

Стражарила су тројица. И сва тројица су били болесни. Један од њих, млад, сувоњав, пријатан, бивши пекар — отпуштен прошле јесени због штрајка, сад скитница који још не беше изгубио сељачки изглед, жалио се на грозницу; други, исто тако скитница, али већ одав-

но, боловао је од сушице, ма да је говорио како му није ништа, „само га 'вата језа између лопатица“; Аким је имао „кокошије слепило“ — од превелике исцрпености слабо је видео по сумраку. Кад је наишао Кузма, бледи и умњати пекар чукао је крај вајата, засуканих рукава памучне, женске блузе на мршавим, slabим рукама, и испирао просо у дрвеном ваганчету. Сушичави Митрофан, омален човек, широк и гарав, налик на Дагомејца, сав у мокрим ритама и подераним изгаженим чизмама, скорелим као старо коњско копито, стојао је уздигнутих рамена поред пекара и пратио његов рад својим кестењастим, сјајним, широко отвореним и безизразним очима. Аким беше довукао ведро воде, па онда почео да налаже и распирује ватру у малој земљаној пећи према вајату. Улазио је у вајат, одабирао тамо понеку сувљу руковет сламе, па наново прилазио ватри, од које је, испод гвозденог лонца, куљао мирисав дим, а уз то је стално нешто гунђао, шиштећи дисао, смешкао се немарно и некако загонетно-подругљиво на пецкања другара и поклапао их од времена на време духовитим и заједљивим доскочицама. А Кузма је затварао очи и ослушкивао час разговор час славује, седећи на мокрој клупи пред вајатом, под хладним млазевима, док је алејом, под натуштеним небом, које је трептало од бледих муња, брисао влажан ветар и на махове потмуло тутњала грмљавина. Под срцем га је завијало од глади и простог дувана. Чинило му се да та каша неће бити никад готова и стално га је мучила помисао да ће, можда, и он једном морати да води исти овакав зверињи живот, као ови чувари... и да су пред њим само — старост, болести, самоћа и беда. Тело га је тиштало и дражили су га оштри наступи ветра, једнолична далека грмљавина, славуји и Акимово отегнуто шушкање и немарно-заједљиви пискави глас.

— Гледај, Акимушка, да купиш бар какав појас, — говорио је пекар с извештаченом безазленошћу, палећи цигарету, и подругивао се тако даље, бацајући непрестанце погледе на Кузму — да би га тако навео да слуша Акима.

— Причекај само, — одговорио је расејано-подругљиво Аким, пресипајући белу житку течност из узаврелог лонца у зделицу. — Док одрадимо ово лето код гезде — купићу ти чизме што шкрипе.

— „Што шкрипе“! Зар сам их од тебе тражио?

— А погледај какве олупине носиш.

И Аким поче пажљиво да куса кашу са кашике.

Пекар се збунио и уздахнуо:

— Откуд ми да носимо чизме!

— Престаните већ, — рече Кузма: — него боље ви мени реците, је ли код вас овако сваког дана: каша те каша?

— А што — да ти се није прохтело рибице или шункице? — не осврћући се упита Аким, лижући кашику. — Оно, да видиш, не би лоше било: осминку вотке, тричетири фунтице сомовине, једну шункицу, воћнога чаја... А ово овде није каша, ово се зове заварак. Каша је за осладак.

— А кувате ли шчи и чорбу?

— Имали смо шчи и те какве! Да њима пса полијеш — сва би му длака испала!

— Добро, а чорбе...

— Откуд нам кромпир? Сељак — проклетиња, неће да прода. Од сељака усред зиме не би човек могао ни шаку снега измолити.

Кузма махну главом:

— Ти си, ваљда, од болести тако озлојеђен! Не би било с горега да почнеш мало да се лечиш...

Аким ништа не одговори, већ само чучну поред ватре. Ватра се већ полако гасила, под лонцем се црвенела гомница ситне жеравице; башта је постајала све тамнија, наступи ветра су надимали Акимову кошуљу, док су плаве муње почињале бацати бледу светлост на лица. Митрофан је седео одмах поред Кузме, ослоњен на тољагу, а пекар — на једном пању под липом. Кад је чуо Кузмине последње речи, он се уозбиљи.

— А ја као нешто мислим, — проговори он скрушено и сетно, — све ти је то Божја воља, нема друге. Кад не да Бог здравља, никакви ти доктори неће помоћи. Право каже Аким: нема смрти без суђена дана.

— Доктори! — прихвати Аким, зурећи у жеравицу и изговарајући нарочито заједљиво ту реч: дохтохи!... — Доктори ти, бато, гледају свој џеп. Њима бих ја, тим докторима, црева просуо због тих њихових послова!

— Нису сви такви, — примети Кузма.

— Нисам ја њих све ни видео.

— Онда немој ни да трућаш, ако их ниси видео, — рече строго Митрофан и обрати се пекару: — А и ти си ми красан: запеваш ту као казанска сиротица! Да се не ваљаш по тој земљи као какво псето, зацело те не би тако чупало и пробадало.

— Али ја... — заусти пекар.

У то Аким одједаред изгуби онај свој иронични мир. Избуљи блесаве, јастребије очи, ђипи и поче да се дере жестином идиота:

— Шта? Је л' ја да не трућам? Је си ли ти био у болници? Јеси ли био? А ја јесам! Седам дана сам седео тамо, — мислиш, ваљда, да ми је тај твој доктор тамо силне земичке дао? Је ли ми их много дао?

— Будало, — прекиде га Митрофан: — земичке не следују сваком болеснику: то иде наспрам болести.

— Ене! Наспрам болести! Е нек им онда у грлу западну, нека пукну! — дрекну Аким.

И обазрев се лудачки око себе, завитла кашику у житки „заварак” и уђе у вајат.

Тамо је, сипљиво дишући, упалио малу лампу и у вајату је постало угодно и присно. Онда је однекуда испод крова извадио кашике, бацио их на сто и викнуо:

— Хајд', носите ту кашу!

Пекар је устао да дохвати лонац.

— Изволите, — рече он пролазећи поред Кузме.

Али Кузми беше непријатно да једе заједно с Акимом. Он замоли парче хлеба, добро га посоли и жваћући с уживањем, опет се врати на клупу. Сасвим се смркло. Бледо-плавичаста светлост је све шире, све чешће и све јаче обасјавала дрвеће, као да ју је ветар распиривао, а дрвеће је шуштало и у свакој муњи би се мртво-зелено лишће за тренутак указало као усред бела дана, а онда би опет све тонуло у гробну помрчину. Славуји су заћутали, — само је још један слатко и снажно цвркутао и извијао — негде над самим вајатом. А у вајату, око лампе, водио се опет спокојно-ироничан разговор. „Нису ме запитали чак ни ко сам, ни откуд сам? — мислио је Кузма. — Цаба ти и оваквог народа!“ Па онда шаљиво викну према вајату:

— Акиме! Ти ме не запита баш ни ко сам, ни откуд сам?

— А ког ћеш ми ти врага? — одврати Аким равнодушно.

— Море, ја бих хтео да га нешто друго питам, — зачу се пекарев глас: — колико се нада да ће добити земље од Народне Скупштине? Шта мислиш, Акимушка? Је ли?

— Ја сам неписмен, — рече Аким. — Ти то из ђубрета можеш боље видети.

*

А пекар се, изгледа, опет збуни: настаде тренутак ћутања.

— То он нас дира, — проговори Митрофан. — Ја сам једном причао како у Ростову сиромашан свет, то јест проталеријат, зими бежи од мраза у ђубре...

— Оде у поље, иза вароши, — весело прихвати Аким, — па — у ђубре! Завуче се као права свиња — па ни бригеша.

— Будало! — пресече га Митрофан тако оштро, да се Аким одмах окрете. — Шта се кезиш? Шта си нос дигао, будало слепа! Кад стегне беда — сваки би се завукао!

Аким спусти кашику, и диже на њега свој сањави поглед. Па онда онако исто нагло и плаховито као малочас отвори своје јастребије очи и лудачки викну:

— А-а! Беда! Хтео би ваљда на сате да радиш?

— Него шта? — викну и Митрофан махнито, ширећи своје дагомејске ноздрве и гледајући упорно и изазивачки у Акима својим блиставим очима. — Зар двадесет копејки за двадесет сати рада?

— А-а? А ти би ваљда рубљу на сат?... Халапљив си много, пукó дабогда!

Али, свађа се угасила исто онако брзо као што се беше и разбуктала. Тренутак касније Митрофан је већ сасвим мирно говорио, жегући се врелом кашом:

— А он као није халапљив! Он би се, стрвина слепа, за копејку у олтару обесио. Бисте ли ми веровали — жену је за петнаест копејки продао. Не шалим се, види Бог. Код нас у Липецку живи један старац, неки Панков, раније је и он радио као баштован, а сад је оставио посао и велики је облапорац на те ствари...

— Па и Аким је отуд од Липецка? — упаде Кузма.

— Од Студенке, са села, — рече Аким равнодушно, као да се и није о њему говорило.

— Тако је, тако, — потврди Митрофан.

— Окорео сељак. Живи уз брата, заједно с њиме газдује имањем и земљом, али му дође опет некако као пришипетља и будалина, жена му је, наравно, већ побегла; а зашто је побегла — зна се — баш због тога: погодио се с Панковим за петнаест копејки да га пусти да место њега уђе ноћу у вајат — и пустио га је.

Аким је ћутао, лупкајући кашиком о сто, и зурећи у лампу. Беше се већ најео, убрисао, а сад је нешто премишљао.

— Лакше је, бато, лагати него орати, — проговори најзад. — А баш и да сам га пустио: не би се, ваљда, од тога подерала?

Ослушкујући, исцерио се био, подигао обрве и суздаљско лице му доби некакав весело-тужан израз и покри се крупним, као дрвенастим борама.

— Да га човек сад гађе из пушке! — рече нарочито пискавим и шушкавим гласом. — Ала би се праметнуо!

— О коме ти то? — упита Кузма.

— Ја, ето, о овом славују. . .

Кузма стеже зубе, промисли малко, па рече:

— Е, баш си мрцина, сељаче. Звер!

— А ти мене пољуби сад у ш. . . к, — одврати Аким. Затим штуцну и устаде:

— Хајде, шта да гори та лампа цабе?

Митрофан је почео да савија цигарету, пекар да — купи кашике, а он се извуче иза стола, окрену се леђима према лампи, хитро се три пут прекрсти и из замаха поклони према тамноме углу вајата, стресе своју праву косу, која је личила на кудељу, диже лице и поче да шапуће молитву. Бацао је велику сенку, која се преламала преко некаквих дрвених сандука, и Кузми се сад учинио још ситнији него малочас. Кузма се сети како је у своје време ишао на регрутацију: позвано је било пет стотина

младића, а требало је узети у војску свега сто и двадесет; он беше добио четири стотине деведесет други број, — па ипак га умало не натераше да се свлачи: тако су шарктели те голе младиће, који су са као пруће танким рукама и великим, надувеним трбусима личили на голуждраве врапце. Аким се још једном журно прекрстио и из замаха поклатио — и Кузма баци на њега поглед, у коме је било већ и мржње. Ето, Аким се моли — и нека се само ко усуди да га упита верује ли у Бога! Јастребије очи би му искочиле из очних дупља. Та њему се чини — да нико на свету не верује тако као он. Он је до дна душе уверен био да мора у славу Божју, а и људи да му не замере, најстрожије вршити све и најситније прописе који се тичу цркве, поста, празника, добрих дела, да мора за спасеније душе, — а не из добротe, разуме се! — да чини та дела, да припаљује свеће, да за време поста једе рибу и уље, а о празницима — да светкује и да мази попа колачима и пилетином. И сви чврсто верују да је Аким врло религиозан човек, и ако тај исти Аким никад у целом свом животу није помислио: што ли је то тај његов Бог? — као и што никад није размишљао ни о небу, ни о земљи, ни о рођењу, ни о смрти. . . А што и да размишља! Други су већ све то за њега размислили! Он на све већ има одговоре — мирне, срочене пре хиљаду година. Зна он: на небу је — рај, анђели, праведници, у паклу — ђаволи и грешници, на земљи — људи који ору, зидају, тргују, стичу паре, жене се и живе за своје задовољство. . . Не сви, наравно, ни из далека сви, али шта да му радиш? Људи ипак треба да теже томе — и доћи ће једном време, па ће се и Аким показати! — помисли Кузма и сети се погрома, као и увек с чуђењем и стравом. А тајна рођења и смрти — то се њега ништа не тиче. Пошто се човек роди, мора и да се крсти, разуме се по нашки, по руски, а не по псећи — по турски

или по француски. Пред смрт — мора се обавезно причестити, иначе му не гине пакао, а најбоље се још и миропомазати. То ти је све. Постоје на земљи још и бубе, цвеће, биљке, птице, животиње... Аким се никад неће понизити да мисли о бубама и о цвећу — он их просто гази. Од биљака запажа само оне које плод дају, јагоде, које служе за храну. Птице лете и певају, — али је најпријатније ловити их, ако ваљају за јело, а ако нису за јело — лепо их је ловити за разоноду. Зверке треба потаманити, све до последње, а према животињама односи су разни: своје треба неговати и хранити себи на корист, а туђим и старим избијати очи камџијом, ломити им ноге...

„Али... шта се њега тиче, — помисли Кузма с тугом: — шта се тиче њега, кад он није газда, што већ недељу дана пада киша и град, што грми и сева... и што те муње сада зацело обасјавају и модро мртво лишће у тамној колиби пуној муха, где спава она слепа девојка...?“

Чинило му се да има година од како је из града, и да га се сад више никако не може да дочепа. Тешка му је била мокра фурашка, осећао је туп бол у хладним ногама, које су биле стегнуте блатњавим чизмама. За један дан лице му се ужагрило и опрљило од ветра. Тело му је било саломљено од вожње у таљигама, од неудобности и жеље да се одмори. Али — није могао још да заспи. Кузма устане с клупе и пође капији која је водила у поље, у сусрет влажноме ветру, ка пустоши давно запуштеног гробља. Из вајата је падала слаба светлост на блато, али чим је Кузма мало одмакао, Аким дуну у лампу, светлости неста и одмах наста помрчина. Плавичаста муња блеснула је још смелије и неочекиваније, осветлела читаво небо и цео парк у дубину све до најдаљих јабука, где се налазила бања, а онда је нагло

прекрила све таквом црнином, да му се завртело у глави. И опет негде ниско затутњи потмула далека грмљавина, а кроз шуштање дрвећа и тутањ продре одсечна цика и лавез — то су се гризли пси иза парка над једном скапалом кравом. Кузма застаде мало, па кад је спазио чистину за капијом, изађе на друм што је водио поред насипа, поред старих липа и јавора који су шуштали на ветру, и поче лаганим кораком шетати тамо-амо. Киша опет осу да му пада на фурашку и на руке. Али он је хтео да заврши започета размишљања. Одједном се опет дубоко раствори црна помрчина, заблесташе кишне капљице и на ледини, у мртвачки плавој светлости, указа се прилика једног мокрог, танковратог коња. Бледа, метално зелена њива, засејана овсом, блеснула је с ону страну ледине, испод неба које се црнело као мастило, коњ је подигао главу — и Кузму подиђе језа. Коњ се брзо изгуби у помрчини, али само — чији ли је? зашто није спутан? зашто без надзора тумара?... И Кузма пође према капији. У јарку под насипом, у мокрим лопусима и копривама, чуло се нешто налик на режање или хркање. Спотичући се, пружајући руке напред као слепац, Кузма се примакао јарку.

— Ко је ту? — викну.

Али, чуло се само хркање, мртвачки-пијано, снажно, са загрцавањем. И све унаоколо је спавало дубоким сном. Муње су гасле, а сањиво дрвеће, обавијено тамом, шуштало је потмуло и пригушено под кишом, која је узимала све више маха... Кад се Кузма, пипајући пред собом, најзад докопао бање, киша се сручи на земљу с таквом силином, да му у глави почеше титрати, као у детињству, страшне мисли о потопу. Он кресну шибицу и угледа широке ногаре код прозора, смота кабаницу и баци је на узглавље. Попе се у помрчини на ногаре и с дубоким удахом се опружи на њима, леже старачки

— наузнак, и заклопи уморне очи. Боже мој, какав бесмислен и тежак пут! И како се само обрео овде? У спахијској кући је сад такође помрчина и муње се летимиче и кришом огледају у огледалима... У вајату спава Аким, док напољу лије пљусак... У овој бањи су зацело већ много пута виђали ђаволе: верује ли Аким бар у ђавола поштено? Не. Веровали су пре хиљаду година, а Аким је само и нехотице примио ту веру у наследство. Али, и ако не верује, он ипак с убеђењем приповеда како му је једном његов покојни деда — обавезно деда и обавезно покојни — пошао у шуму по детелину, кад онамо седи ђаво на улару, прекрстио ноге, рутав као псето... Кузма усправи савијено колено, стави шаку на чело и сетно уздишући поче да дрема...

Лето је провео ишчекујући намештење. Оне ноћи у казаковском парку увидео је да су планови о баштованлуку — глупи. Пошто се вратио у град и људски размислио о свом положају, он је почео да тражи намештење — као помоћник или канцеларијски службеник; затим је био спреман да прими ма какво намештење — само да дође до комадића хлеба. Али су сва трагања, сви напори и све молбе остајали узалудни. Онда је падао у очајање: како то да није раније увидео да се нема чему надати! У граду су га већ одавно сматрали за великог особењака. Пијанство и нерад направили су од њега ругло. Људи у граду су се најпре ишчуђавали његовome животу, а после им је постао сумњив. Уосталом, збиља: где се то и видело да маловарошанин његових година живи у коначишту, нежењен и сиромаш, као какав верглаш; читава имовина — ковчежић и један тешки стари кишобран! И Кузма поче загледати у огледало: какав је то, стварно, човек пре њим? Спава у „заједничкој соби“ међу страним људима, који стално долазе и одлазе, пре подне обилази по жези пазар и крчме,

неће ли што начути о каквом намештењу; по ручку спава, затим седи поред прозора и чита Костомарова, гледа на прашњаву, белу улицу и бледо-плаво ужагрено небо... Кога ради и зашто живи на свету овај маловарошанин широких костију, мршав и већ сед од гладовања и тешких мисли, који о себи каже да је анархиста, а не уме лепо ни да објасни шта је то — анархиста. Седи, чита; уздахне, прође се по соби; чучне и откључа онај свој ковчежић; среди мало боље у њему отрцане књижице и рукописе, две-три дотрајале руске кошуље, стари капут с дугим skutима, прслук и излизану крштеницу... Онда му клону руке. Чему све то? Колика беда и самоћа. А шта носи будућност — језиво је и мислити о томе. Тихон нема деце, богат је, али тај не би дао пребијене паре ни за укуп...

Лето се отегло у бескрај. Народна скупштина је била растерана, али то није променило једноликост врелих, дугих дана. Очекивала се велика сељачка буна, али и кад се видело да се није догодило баш ништа велико, није нико ни главе осврнуо. Припремали су се нови, свирепи покољи Јевреја, из дана у дан вршене су казне, стрељања, али варош беше чак престала да се за све то занима. У срезу, по спахијским имањима, побојавали су се, — особито после оног знаменитог дана кад сељаци беху дигли буну по нечијем „налогу“. Али шта је граду стајало до среза? Послали су још сатнију козака. Три пута су забрањивали месни листић, а најзад су га сасвим укинули, забранили су продају престоничких новина. На плакатима су опет почели да штампају: „С дозволом надлежних власти, на пролазу кроз наш град“, па и сами плакати су опет постали одвратни: дошли некакви Малоруси, па маме на представу „знамените историјске драме Тараса Буљбе, убице свог рођеног сина“,

истичу да „учествује целокупна трупа”, игра се гопак¹ са „раскошним костимима” и деле се „бесплатни дарови, — крава музара и „сервиз“ за чај „у вредности од седамдесет и пет рубаља“; појавили се пеливани и предсказивачи судбине, варалице некакве, који су показивали људске наказе — близанце, брадату жену, девојку од двеста кила, „чудо XX века — живо чудовиште, уловљено у Црвеном Мору” — које је лежало и скапавало у лименој кади иза цицане завесе. . .

— Проклет био и дан кад сам се родио у овој анатемисаној земљи! — узвикнуо би Кузма од времена на време, бацајући новине на сто, затварајући очи и стежући зубе. — Требало би сад викати на сав глас, да цео свет чује: устајте у помоћ ако у Бога верујете!

— Пази, море, да их збиља не дозовеш, — добаци му неко мирно.

Разговор би онда прелазео на жетву, на сушу. И Кузма би заћутао: догађаји су били толико свирепи, да је ту запињала моћ човечијег појимања.

У срезу је понекад и било кише, али је у граду од маја па све до августа владала паклена суша. Кућа на углу, у којој беше коначиште, пржила се на сунцу. Ноћи су биле тако загушљиве, да је крв ударала у главу и сваки звук из отворених прозора будио је људе из сна. А у сенику није се могло спавати од буха, кукурекања младих петлова, смрада из дворишта где се налазио трап за ђубриво. Сем тога било је забрањено и пушење: газда беше дебео, слаб и нервозан као стара жена. . . Целога лета Кузма није губио наду да ће моћи да оде до Вароњежа. О, како није умео да цени дане своје младости! Бар да може од воза до воза да прокрстари вароњешким улицама, да само баци поглед на познате тополе и на

¹ Малоруска народна игра.

ону плаву кућицу на крају вароши... А зашто све то? Да потроши десет — петнаест рубаља, а после да ускраћује себи у свечама и земичкама? Па и зазорно је стару човеку да се предаје љубавним успоменама. А што се Клаше тиче, ко зна је ли она уопште његова кћи? Видео је пре две године: седела је поред прозора и плела чипку, умиљата, скромна изгледа, али сва само на мајку... Шта би могао да јој каже, чак и ако би се одлучио да уђе? Како ће да погледа у очи старог Ивана Семјонича? — И време је одмицало неиздржљиво досадно. Није било чак ни нових гостију. У току читавог јула месеца одсео је био само један млад ђакон, помало настран као и сви семинаристи. Неки његов рођак долазио је да се види с њиме, али се вратио како је дошао: ђакон је био на пазару, а своје презиме — Краснобајев — беше на табли преправио на латинско: Бенедиктов...

Пред јесен је Кузма дошао до закључка да ће морати или да оде на хаџилук, у какав манастир, или — да дигне руке од свега и да се за инат опет пропије. Једном, кад је претурао по своме ковчежићу, он наиђе на Толстојеву „Исповест“, отвори је и прочита забелешку коју је у пијаном стању написао оловком док је још био код Касаткина: „Није могуће сав свет одучити од вотке.“ Пре два месеца би се само намрштио, — глупа забелешка! — а сад се насмешио и помислио: „Како би било да човек пошаље све до сто ђавола, да спљиска све до последње кошуље, па да рецне бритвом по гркљану?“ Наступала је јесен. На пазару су већ мирисале јабуке и шљиве. Довезли су гимназисте. Настале су трке. Сунце је почело да залази за Дрварски трг: кад изађе човек увече из капије и наиђе на раскрсницу, засене му се очи: цела улица која иде лево чак до трга преплављена је ниским, досадним сјајем. Иза тараба вртови и — у прабини и паучини. Долази му у сусрет

Полозов — у хавелоку, али је шешир већ заменио фурашком са кокардом. У градском парку ни живе душе. Затарабљен је и повиљон за музиканте, затарабљен и киоск где се лети продају кумис и лимунаде, затарабљен бифе од дасака. И баш кад је једном седео код тога павиљона, Кузму притиште таква туга, да поче озбиљно да размишља о самоубиству. Сунце је залазило и бацило црвенкасту светлост, по алеји је летело ружичасто лишће, дувао је хладан ветар. Са звоника саборне цркве звонило је на вечерње и под тим густим, одмереним звуцима паланачких суботних звона неиздржљиво је тиштала душа. Одједном се из павиљона зачу кашаљ и стењање. . . „Мотјка”, — помисли Кузма. И заиста: испод степеница се помоли Мотја-Пачија Главица. На њему су биле риђе војничке чизме, претерано дуг гимназијски мундир, присут брашном, — очигледно трагови забаве шаљивчина са трга, — и сламни шешир прегажен много пута точковима. Не отварајући очи, пљуцкајући и тетуррајући се од мамурлука, он прође и чак не замоли за цигарету. Борећи се са сузама, Кузма га сам викну:

— Мот! Хајде овамо да запалимо по једну, да по-разговарамо. . .

И Мотјка се врати, седе на клупу и поче сањиво, мичући обрвама, савијати цигарету, али се чинило као да је слабо свестан ко је то поред њега, ко му се то јада на своју судбину. . .

Сутрадан после тога Мотјка је донео Кузми Тихонову цедуљу. И омча која се беше опет савила око Кузме, одједном пуче.

Крајем септембра он се пресели у Дурновку.

ТРЕЋИ ДЕО

Имање у Дурновки било је као салаш. Оно се раније тако и звало — салаш. Спахије Дурново имали су неколико имања, али су живели на главном имању — на Зуши. Афанасије Њилич, онај што је напуњао хртове да растргну Цигу, наилазио би тек повремено у Дурновку — на повратку с лова. Њилу Афанасијевичу, који је био предводителј племства, није било много стало до салаша: целог живота је он само приређивао ручкове и пио у клубу херес, био чувен са своје дебљине, прождрљивости, звонкога шапата, — имао је сребрно грло, — са своје дарежљивости, духовитости и расејаности. Ретко је навраћао у Дурновку и његов син, улан, који је носио дедино име. Улан је још важио као крупан спахија. Кад је напустио службу у војсци, реши се да заради милионе, да покаже како треба водити газдинство. Али улан није волео да излази на имање, а шкодила му је и страст куповања: куповао је скоро све што год би видео. Сатирала су га и путовања у Москву, заљубљива нарав... Његовом сину, који није завршио лицеј, остала су већ само два салаша — Лаухино и Дурновка. Али је лицејиста и њих тако упропастио, да му је последње године боравка у Дурновки имање морала да чува једна стара куварица, која је ноћу ишла с клепетушом у риђој ракуновој бунди... „Па шта, мислио је Кузма, обрадован до суза Тихоновом понудом и кријући дубоко своју радост. — Кад је салаш, нек је

салаш! То је баш и добро: забаченост — права правца-та, татарска, пустињска!“

Илија Миронов је у своје време провео око две године у Дурновки. Кузма је онда био још дете, остала су му у сећању само загасито-зелена мирисна поља кудеље, у којима је тонула Дурновка, и једна тамна летња ноћ: нигде ни пламичка у целом селу, а поред њихове куће пролазе у кошуљама, које се беласају у мраку, „девет мома, девет жена, а десета удовица“, све босе, гологлаве, с метлама, тојагама, вилама, ори се заглушна галама од звоњења и лупања у поклопце и тигање, а њу надјачава дивље певање у хору; удовица вуче дрвену ралицу, поред ње иде девојка с великом иконом, а остали звоне и лупају, удовица започиње дубоким гласом:

Кравља смрти, добро пази —
У село нам не долази!

а хор прати отегнуто, као погребну песму:

Бразду оремо

а онда прихвата тужно, оштрим грленим гласовима:

С крстом, с тамјаном...

Сад су дурновска поља имала свакидашњи изглед. Кудеље је нестало, а јесен је и онако оголела њиве, вртове и дворишта. Кузма се враћао из Воргола весео и мало накресан: Тихон Иљич га је за ручком частио вишњевачом, а Настасја Петровна уз чај после ручка изнела је пред њега две врсте слаткога; тога дана био је Тихон Иљич врло добар, сећао се младости и детињства, — како су јели лепиње, јурили и грајали за Пасијим-Пи-

штољем и учили код Бјелкина, — жену је звао тетицом, дирао је због њених душеспасителних путовања калуђерици Полукарпији, говорећи нешто о плати рекао је Кузми: „Погодићемо се, брацо, лако ћемо се погодити, неће ти бити криво...”, а о револуцији је рекао само кратко: „Пропевала рано птица, — могла би је појест’ цица!...” Кузма је терао риђу, а око њега се простирало море сухих, црвенкастих њива. Скоро летње сунце, прозрачан ваздух, отворено-плаво ведро небо, — све га је радовало и обећавало му трајно спокојство. За време орања беше ишчупано с кореном тако много сивог, чворнатог пелина, да су га одвозили колима. Пред самим сашем стојало је на њиви коњче с чичковима у гриви, упрегнуто у таљиге високо натоварене пелином, а недалеко је лежао Јаков, бос, у кратким прашњавим гаћама и дугој кошуљи од кудељног платна, навалио се боком на крупнога сивог пса и држао га за ухо. Пас је режао и попреко гледао.

— Уједа, ваљда? — викне Кузма.

— Бесан је — не може се с њиме на крај изаћи! — хитро одврати Јаков, дижући нахерену браду. — Кидише на коње, хвата их за њушку...

Кузма се насмејао од задовољства. Ово ти је сељак — прави правцати, ово ти је — права степа!

Пут је почео да се спушта низбрдо и видик се смањивао. Напред се зеленео нов лимени кров на амбару, који као да беше утонуо у ниском растињу запуштене баште. С ону страну баште, на другом обронку, стојао је дуг низ колиба од глинених опека са сламним крововима. Десно иза узораних њива протезала се велика дубодолнина, која је упадала у ону што дели салаш од села. На месту где су се састајале обе дубодолине блистао је на сунцу рибњак, а на гребену између њих стршила су крила двеју раскривених ветрењача, око којих је било

неколико колиба сиромашних сељака, — Гребењака, како их је звао Осјка, — и белела се на испаши окречена школа.

— Како дечица, уче ли? — упита Кузма.

— То се разуме, — рече Осјка. — Имају опасна ученика!

— Каква ученика? Учитеља, ваљда?

— Добро, учитеља, исти је враг. Тај ти је њих тако измуштрао — нема куд боље. Војник је. Туче их, истина, како сам хоће, али му је зато све уређено, без грешке! Кад сам једном навратио с Тихоном Иљичем — да сте видели како су сви одједном ћипили, па у један глас: „Бог ти помогао!“ — море, какви војници!

Кузма се опет насмеја.

А кад су прошли гумно, провезли се набијеним путем поред вишњевог воћњака и скренули у лево, у дуго, сухо двориште, које се златило на сунцу, поче чак и срце да му лупа: ево најзад да се скраси у својој кући. И пошто се попео у трем и прекорачио праг, Кузма уздахну, прекрсти се и ниско се поклони пред тамном иконом која је висила у углу предсобља...

У почетку дуго није мислио о томе има ли руски народ будућности или нема. Обилазио је салаш, село, седео би сатима на прагу неке колибе или на каквом гумну, посматрао и проучавао Дурновце, уживао што може да дише чист ваздух и да разговара с новим суседима.

Преко пута од куће стојали су амбари, окренути задњом страном ка Дурновки, ка широкој дубодolini. Из трема се видело пола села, а с ону страну амбара — рибњак и један део гребена: ветрењача и школа. Сунце је излазило с леве стране, иза њива, иза железнице на видику. У зору је рибњак блистао у светлој и свежој измаглици, а из баште иза куће ширио се мирис црвеног

и мрког лишћа, јабука, трава и росе. Собе су биле мале и празне. „Кабинет“ је био тапетиран старим нотама и служио као амбар за раж, у „дворани“ и у „салону“ стојало је само неколико бечких столица са продераним седиштима и један велики сто за извлачење. Прозори салона гледали су према парку и Кузма је скоро читаве јесени спавао ту, на проваљеном дивану, крај отворених прозора. Под се није никако мео: дужности куварице вршила је привремено удовица једнога кмета, бивша љубавница младога Дурновд, која је морала сваки час да тркне до своје дечице и да зготови понешто и за себе и за Кузму и његова момка. Кузма је себи ујутру сам пристављао самовар, а затим би седео у „салону“ код прозора и пио чај с јабукама. У јутарњем блеску, кроз светлу измаглицу над њивама, пролазио је свакога јутра воз — пуштајући за собом румене облачиће. Са сеоских кровова дизао се густ дим. Парк је одисао мирисном свежином, по амбарима пало сребрнасто иње. А у подне је над селом стојало сунце, напољу је била врућина, у парку су се румениле липе и јавори, са којих је лагано падало лишће, и читав простор, сав прозрачни и сухи пољски ваздух био је пун тишине и мира. Голубови, угрејани на припеци, спавали су по читав дан на стрмом кухињском крову, чија се нова слама жутела према ведром, плавом небу. Момак се одмарао после ручка. Удовица је одлазила кући. А Кузма би тумарао. Излазио је на гумно и радовао се сунцу, тврдом путу, сасушеној трави, пожутелом цвеклином лишћу, нежном касном цвету цикорије и чкаљеву пухору, који је лагано летео ваздухом. По пољу, над узораним њивама, блистале су се свилене мрежице једва видљиве паучине, која је била разапета преко непрегледног простора. У врту, на сухом цбуњу, седеле су чешљуге. На гумну, у дубокој тишини на припеци, неуморно су шиштали скакав-

ци... Са гумна је Кузма прелазео преко насипа и враћао се на салаш кроз башту, између јела. У башти је разговарао с маловарошанима, закупцима баште, са Младом и с Козом, које су купиле опало воће и завлачио се с њима у најгушћу коприву, где је лежало најзрелије. Каткада би отумарао у село, до школе... Постао је свежији, преплануо је и осећао се скоро срећним.

Дивио се Козином здрављу, веселој блесавости и њеним бесмислено-сјајним египатским очима. Млада је била лепа и чудна. Пред њим, као и пред Тихоном, увек је ћутала, никако из ње реч да извучеш, а чим би се удаљили — она би почињала одмах да се гласно смеје, да се шали с маловарошанима, или би одједном запевала:

Па нека ме бију, псују, —
Очице ми намигују...

Војник-учитељ, глуп већ и од природе, у служби је сасвим изгубио главу. На око беше то најобичнији сељак, близу четрдесете године. Али је увек говорио тако необично и лупао такве бесмислице, да се човек морао зграњавати. Он се стално нечему смешкао с изразом највећег лукавства, снисходљиво жмирећи посматрао лице с којим разговара и на питања није никад одмах одговарао.

— Како се зовеш? — упитао га је Кузма кад је први пут свратио у школу.

Војник зажмири, помисли мало.

— Без имена и овца је ован, — проговори најзад лагано. — Него да ја вас нешто упитам: — Адам — је ли то име или не?

— Јест, име је.

— Лепо. А колико је, на прилику, света помрло одонда?

— Не знам, — рече Кузма. — Али шта хоћеш тиме да кажеш?

— Ето шта, да ми то док смо год живи никада нећемо разумети. Или да узмемо, рецимо, каквог бунџију, макар. Ти се буниш? Буни се, драги мој, можеш још и вет-маршал да постанеш! Али, наравно, тебе могу још прописно и без гаћа повалити на егзекуцију. Јеси ли сељак? Онда ори. Бачвар? Опет гледај свој посао. Ја сам, ето, на прилику, војник и коњски лекар. Идем ономад по вашару — видим, један коњ болестан од сакагије. Ја ти сместа полицијском приставу: таква и таква ствар, ваше високоблагородије. „А можеш ли ти тога коња пером заклати?“ — „С највећим задовољством!“

— Каквим пером? — упита Кузма.

— Гушчијим. Узмем перо, зашиљим га, забодем у жилу, дунем малчице кроз перо, — и готово. Рекао би човек — проста ствар, али ето, ваља се досетити!

И војник лукаво намигну и куцну се прстом по челу:

— Има ту још соли.

Кузма слеже раменима и заћута. Тек касније, кад је пролазио поред удовичине куће, дознао је од њеног синчића Сењке, како је војнику име. Звао се — Пармен.

— А шта вам је задао за сутра? — настави Кузма, радознало посматрајући огњене праменове Сењкине косе, његове живахне, зелене очи, пегаво лице, слабачко тело и руке и ноге изгребене и испуцале од прљавштине.

— Задатке, песмице, — одговори Сењка, ухвати десном руком подигнуту ногу и поче да цупка у месту.

— Какве задатке?

— Да израчунамо колико је било гусака. Летело јато гусака...

— А, знам то, — рече Кузма. — А шта још?

— Још мишеве...

— Опет да израчунате?

— Да. Ишло једном шест мишића, сваки носи шест грошића, — поче Сењка брзо да брбља, посматрајући испод ока Кузмин сребрни ланац за сат. — А мишица једна лоша носи само до два гроша... Колико ће бити свега?...

— Врло добро. А каква је песмица?

Сењка остави ногу.

— Песмица — „Ко је он?“

— Јеси ли је научио?

— Јесам.

— Да чујем.

И Сењка поче још брже да меље о коњанику који јаше по шумама на обалама Неве, где су расли само —

Јела, бор и маовина...

— Маховина, — рече Кузма, — а не маовина.

— Добро, маковина, — пристаде Сењка.

— А знаш ли ко је тај коњаник?

Сењка се мало замисли.

— Па, чаробњак, — рече он.

— Тако. А сад иди па реци мајци да ти потшиша макар те чуперке на слепоочницама. Овако ти је горе, кад те учитељ вуче за косу.

— Наћи ће он већ ушеса, — одврати Сењка безбрижно, ухвати опет ногу и поче да скакуће по утрини.

Гребен и Дурновка, као што увек бива код суседних села, живели су у сталној свађи и узајамном презирању. Гребењаци су сматрали Дурновце за разбојнике и просјаке, а и Дурновци — Гребењаке. Дурновка је била „господска“, а на Гребену су становали „гоље“, кметови без земље, — управо остатци сиромашних сељака који су се одселили у Томску губернију. По стра-

ни од свих тих свађа и размирица стојала је само удовица. Омалена, мршава, уредна, она беше живахна, одмерена и пријатна у поштењу, даровита у запажању. Све породице и на Гребену и у Дурновки знала је као своју рођену, па је прва достављала салашу о сваком па и најситнијем догађају у селу. Њен живот је исто тако свима био врло добро познат. Није она ни пред ким никад ништа крила, приповедала је просто и мирно о мужу, о спахији Дурновò, о томе како је постала сводиља пошто је он отишао.

— Шта да се ради, — говорила је лако уздишући. — Стегла љута сиротиња, хлеба понестало одмах иза жетве. Мој човек ме, за рећи право, волео, али ето — невоља натера. Газда је за мене троја кола ражи дао. „Шта ћемо?“ — кажем ја мужу. — „Мора, изгледа, да идеш,“ — вели. Отишао је по раж, вуче мерицу за мерицом, а из очију капљу ли му сузе, капљу. . .

Ту се мало замислила, насмешила се:

— Еле, после, кад је и газда отишао и муж се одселио у Ростов, почела сам да сводим кога било и с ким било. . . И баш јесте ви мушкарци пси покварени, Боже прости!

Прекодан је радила без предаха, а ноћу је крпила, шила, крапа даске на железници. Једном, касно ноћу, пошао Кузма Тихону Иљичу, па кад се беше попео на узвишицу, умало се не претури од страха: над тамним њивама, на позадини западног неба које је једва још тињало, расло је и лагано прилазило Кузми нешто огромно, црно. . .

— Ко је то? — викну он slabим гласом, затезући узде.

— Ој! — ускликнуло је slabим и престрављеним гласом и оно што се брзо и лако дизало према небу и одједном се с треском расуло.

Кузма се пренуо — и сместа је разабрао у тами удовицу. Она му се примицала на лаким, босим ногама, погнута под двама лесама преко хвата широким — од оних што се зими намештају поред пруге, да чувају од снежних сметова. Кад се мало снашла, поче да шапуће кроз тихи смех:

— На мртво сте ме препали. Морам ето овако да се потуцам ноћу — дрхћем сва, али шта да радим? Њима се греје цело село, то нас једино и спасава. . .

Сасвим друкчији беше слуга Кошељ — нимало занимљив. С њиме није могуће било ни о чему разговарати, а он ни по природи својој није волео да разговара. Као и већина Дурноваца, само је стално понављао старе плитке изреке, потврђивао већ одавно познате ствари. Ако се време кварило — погледао би у небо:

— Време се квари. А кишица би за зелен била сад — прави берићет.

Кад се њиве ђубре — он би приметио:

— Ко не ђубри кад треба — зажелиће кору хлеба. Тако су и стари говорили.

У своје време је служио у војсци, био је на Кавказу, али живот у војсци није на њему оставио никаква трага. Није умео да изговори реч „пошта“, већ је гогорио „споштва“. О Кавказу није знао да исприча ништа сем да је тамо планина на планини и да из земље извиру страшно вреле и чудне воде: „ставиш овчетину — скува се за минут, а не извадиш ли је на време — постане опет сирова“. . . И није се нимало поносио што је видео света; чак се односио с презрењем према људима који су много путовали и видели: људи се „ски-тају“ само од невоље или од сиромаштине. Није веровао никаквим гласинама — „море, лаже свет!“ — али је веровао и клео се Богом да се ономад негде у околини Басовке котрљао точак од таљига — наравно вештица,

а некакав сељак не буди лењ, ухвати точак, провуче појас кроз главину и веже чвор.

— Па онда? — припита Кузма.

— Шта онда? — одговори Кошељ. — У зору, кад се пробудила, види та вештица — вире јој крајеви појаса из уста и из задњице, а на трбуху чвор. . .

— А што га није развезала?

— Чвор је био очигледно прекрштен.

— И није те стид да верујеш у такве будалаштине?

— А што да ме стид? Пошто купио, пото продао!

Кузма је једино волео да слуша његове напеве. Седи у мраку код отвореног прозора, нигде ни зрачка светлости, с оне стране дубодолине овлаш се назире црна сенка села, тишина је толика да се чује како падају јабуке-дивљаке са стабла иза куће, а Кошељ лагано с клепетушом обилази двориште и тихо-жалостивно певуши женским гласом: „Ћути птицо, канарицо“. . . До зоре је чувао салаш, а дању спавао, — посла није било скоро никаквога: Тихон Иљич се те године пожурio био, и рано посвршавао све послове у Дурновки, од стоке беше оставио само једнога коња и краву. Тако је на салашу било тихо и чак помало досадно.

После ведрих дана, настали су хладни, модрикасто-сиви, безвучни дани. У оголелом парку почеле су да звиждућу сенице и чешљуге, у јелама да цвркућу крстокљунци, појавиле се свилорепе, зимовке и неке троме, мајушне птичице, које су у малим јатима прелетала тамо амо по гувну, на коме бежу из пукотина проклијали свеже-зелени изданци; који пут би се понека таква тиха, лака птичица могла видети како седи усамљена на каквој биљчици у пољу. . . У вртовима између амбара, с оне стране Дурновке, ископавали су последње кромпире. Ту би пред вече застао какав сељак с коша-

ром жита на рамену и дуго замишљено гледао у поље. Почело се рано смрковати и на салашу су говорили: „Како сад машина касно пролази!“ — и ако се возни ред није никако мењао... Кузма је по цео дан седео крај прозора и читао новине; описао свој пролећни пут у Казаково, разговоре с Акимом, правно је забелешке у старој рачунској књизи — о свему што би чуо и видео у селу... Највише га је занимао Сиви.

У селу је било пусто. Многи су отишли у детелину. Трифун је умро на Велику Госпојину — задавио се парчетом сирове шунке, кад је хтео да се свечано омрси после Госпојинског поста. Комар, један од главних бунтовника, чувен са своје снаге, памети и смелости у општењу с господом, беше почетком септембра ступио у фабрику алкохолног пића, па заспао некако пијан у сушници и ту се загушио. Нису знали да је тамо и затворили врата засовницом. Комар ју је сву искривио напрежући се да се дочепа ваздуха, али ето — изгледа да му је при рођењу већ била суђена таква смрт. Други бунтовник, Вањка Црвени, беше опет одмаглио у Донецке угљене руднике. Сарач је радио по имањима, Рођка на железници. Дениска се некуд изгубио. Сви су се претварали као да сажаљевају Сивога, а овамо нису пропуштали прилику да се наругају и оцу и сину. Јакову су се тресле руке кад би почео да говори о Сивеома. А како да се и не тресу! Шта је само Сиви радио с том земљом, коју би Јаков био у стању „шакама ждерати“! У читавој Дурновки нико није ни стоти део осећао од онога што је осећао Јаков кад су почели да се шире гласови о бунама, паљевинама и отимању земље. Он је само ћутао — у оној подмуклој закопчаности и притајености коју су је хиљаде његових предака усисали с мајчиним млеком. А не би ни могао проговорити то — нестало би му даха. Сад, кад су гла-

сови постајали све очајнији, он се због земље помирио чак и са сином Васјком. Син му је био рохав, груб, те мељан детић, у двадесетој години беше већ обрастао у широку, кудраву браду, тако јаку, да из ње не би човек могао ни клештима длаку ишчупати. С том брадом и кратко ошишаном главом син је у оној својој црвеној кошуљи лично на робијаша, а жену је облачио по варошки. Али, по грамзивости се уметнуо био на оца и почео већ помало потајно да тргује ракијом, простим дуваном, сапуном и петролејем. Тако се, дакле, Јаков помирио с њиме, у нади да ће помоћу њега добити толико земље колико ће му бити доста — да се обогати и да је почне издавати у закуп. Али чега ради се Сиви измирио с Дениском, који му је толико пута наносио најтеже увреде? Чему се он могао надати, доколичећи као последњи бескућник? Оно мало земље издавао је у закуп, служио није нигде. Седео је код куће гладан и хладан, мислио је само на то како би дошао до мало дувана: без луле не би могао да издржи ни један дан. Долазио је на све зборове, али увек тек при крају. Није пропуштао ниједну свадбу, ниједно крштење, ниједну сахрану, и ако му је место увек било за вратима, и ако би често, кад би пружио руку за каквим послужењем, бивао од домаћина грубо понижаван. Сиви није много марио за пиће, али гдегод би се славио и „квасио” какав закључени посао, морао је и он бити ту: пришљамчи се не само јавним славама, већ и суседским — после сваке куповине, продаје, трампе. И суседи су се на то тако навикли, да се више нико и није чудио кад би прилазио Сиви. А било га је занимљиво и слушати.

— Речима — градове осваја, — говорили су о Сивом.

И заиста: ако му је душа мирна, — а мирна је кад

му је пуна дувана кеса, — Сиви је изгледао сасвим ваљан и озбиљан сељак!

— Ето, сад треба сина да женим, — разлагао је он лагано, с лулом у зубима, снажно растрљавајући прости дуван на длану. — Кад се ожени — вући ће сваку копејку кући, навалиће на посао, залепиће се за кућу као гундељ за балегу... А ми ти, брајко, од посла не зазиремо! Да га је само доста!

Међутим, Сиви скоро никад није имао ни посла ни мира. Спољашност му је одговарала надимку: сив, мршав, средњега раста, оборених рамена, на њему кожух — кратак, подеран, прљав, чизме од ваљаног сукна, изношене и закрпљене канапом, а о капи већ и да не говоримо. Седећи тако у колиби, не скидајући ту капу никад с главе, не вадећи лулу из уста, размишљајући забринито о нечему, изгледао је као човек који стално нешто ишчекује. Али, ето — уверен је био да је страشان баксуз. Просто није могао да пронађе посла према себи, па то ти је! А да се игра жмурке није желео. Наравно, сви су га радо олајавали...

— Шта ћеш, језик нема костију, — говорио би Сиви. — Дајте ви мени најпре посла, па онда причајте шта хоћете.

Земље је имао прилично — три десетине. Али је дуговао много порезе — за десеторицу. И Сиви тако дигне руке од земље: „Мора човек да је даде у закуп и ако не би хтео: њој, мајчици, треба ред и начин, а откуд бих ја то могао!“ Сам је засејавао једва половину њиве, па је и то продавао зеленашима, — „благо за блато давао“. И зато је имао оправдање: „Дед, сачекај жетву ако можеш!“ — „Па ипак, на прилику, боље је сачекати...“ — гунђао је Јаков гледајући у страну и смешкајући се пакосно. Али се и Сиви смешкао — тужно и презриво.

— Боље! — процеди он кроз нос. — Лако је теби мудровати: девојку си удомио, момка оженио. А код мене погледај — пуна кућа... дечурлије. Моја крв, па шта ћу! Ето, држим за њих козу, гојим прасе... А и њих, наравно, ваља хранити и појити.

— Еле, коза, на прилику, није ту ништа крива, — бунио се Јаков. — Него нам је, на прилику, у глави само чокањ и дуван... дуван и чокањ...

И да се не би без потребе посвађао са суседом, брже-боље би одлазио од Сивога. А Сиви му је прибрано и мирно довикивао:

— Пијаница, брајко, одспава, па се растрезни, а будала ни довека.

Пошто се поделио с братом, Сиви се дуго сељакао по разним становима, радио као најамни радник у граду и по имањима. Одлазио је и да ради на детелини. И баш са детелином је и имао једном срећу. Група радника, којој се Сиви придружио, беше узела у акорд да омлати велику количину по осамдесет копејки од пуда, а детелина понела, па испало преко два пуда. Кад је дошло да се веје зрно — он удеси те много семена оде у плеву, купи ту плеву и обогати се. Исте јесени сагради зидану колибу. Али није добро прорачунао: кућу је требало и грејати. Сад дође питање — чиме? Та нема се шта ни јести! Морао је читаву дрвену грађу да спали за огрев, те је тако кућа остала читаву годину дана без крова и сва поцрнела. А уместо да сазида пећ, он купи амове. Истина, коња још није имао; али морало се једном почети и с набавком потребних ствари... И Сиви се најзад реши да прода кућу и да подигне јевтинију, од набоја. Рачунао је: нека је у кући најмање — десет хиљада цигала, а за хиљаду дају пет, па чак и шест рубаља; то му, дакле, излази преко педесет; а за педесет... Међутим, цигала је било

свега три и по хиљаде, а морао је да их прода не по пет, већ по две и по рубље... И дуго је на месту дивне куће стојала и тврднула на киши гола гомила смећа: није имао чиме да је уклони, а руке му беху малаксале од посла. Јаков је мудровао: „Требало је, на прилику, одмах да си гледао нешто јевтиније...” До врага, колико би трајало то јевтиније? — мислио је Сиви. И тражећи забринуто нову колибу, он се целу годину погађао само за оне чија је цена за њега била неприступачна. Најзад се измирио с овом садашњом једино у чврстој нади на будућу — јаку, пространу, топлу.

— У овој се кући, право да вам кажем, никад нећу смирити! — изјави он једном одлучно.

Јаков га погледа пажљиво и затресе шубаром.

— Тако. Чекаш, ваљда, лађе да доплове?

— Допловиће, не брини, — одговори Сиви тајанствено.

— Море, мани се будалаштина, — рече Јаков: — лати се ма каква посла и држ' се, на прилику, зубима за њега...

Али мисао о пристојном газдинству, о реду, о неком срећеном, правом послу тровала је Сивоме цео живот. Досадно му је било на најамном раду.

— Оно, да видиш, рад није ни код куће слadak, — говорили су му суседи.

— Да је кућа како треба, био би он већ слadak!

— Тако. И погађаш се за посао од месеца на месец, док траје сезона?

— Ето погађам. Ваља и кућу надгледати, је ли тако?

— А код куће седиш и пушиш на лулицу?

— Ене де — сад још нећу смети ни да запалим!

Ту би Сиви одједном живахнуо, извадио из уста хладну лулу и почињао омиљену причу: како је, као

момак још, живео код попа у Јељцу пуне две године и радио часно и поштено.

— И данас да му дођем — дочекаће ме раширених руку! — клицао је он. — Само реч да проговорим: ето, дошао сам, оче, да радим мало код вас — хоћете ли ме примити или нећете? „Зар још питаш, рођени? Кô да те ја не познајем? За Бога милога, — остани код нас и док си жив!“

— Па што, на прилику, да не одеш?...

— Да одем! А онде, колико их је, — видиш ли, — читав чопор! Зна се: туђа рана — не боли... Шта је кога брига што ту жив човек улудо пропада?...

Сиви је улудо пропадао и ове године. Целу зиму је проседео код куће забринута изгледа, у мраку, хладан и гладан; о Великом посту се некако запослио код Русанових близу Туле: у његовом крају није више нико хтео да га узима. Али није прошао ни месец дана, а њему рад код Русанових огорчао горе од пелина.

— Слушај ти, брајко! — каже му једном надзорник. — Видим ја тебе скроз: ти се спремаш да ухватиш маглу. Дигнете, кучкини синови, паре унапред, па онда само вребате прилику да умакнете.

— То, можда, какав скитница прилику неку вреба, а не ја, — одбруси Сиви.

Надзорник није разумео на шта он то мисли. Морало се одлучније поступати. Нареди једном Сивоме да до вечери довуче плевe за стоку. Он пође с колима на гувно и поче да товари сламу. Приђе му надзорник:

— Рекох ли ти лепо, руски — да товариш плеву?

— Није сад време за плеву, — одговори Сиви одлучно.

— Како то?

— Паметан домаћин даје плеву у подне, а не увече.

— Откуд ми се ти сад направи учитељ неки?

— Нећу марву да мучим. Само толико сам учитељ.

— А возиш сламу?

— За све има своје време.

— Одмах да си престао да товариш!

Сиви пребледе.

— Нећу, ја посао не напуштам. Не смем да напустим посао.

— Овамо те виле, цукело, и уклони се од греха.

— Нисам ја цукела, већ крштен човек. Док одвезем кола — онда ћу се уклонити. Сасвим ћу отићи.

— То ћемо, брајко, још да видимо! Отићи можеш, али ће брзо да те дотерају натраг у општину.

Сиви скочи с кола доле и баци виле на сламу:

— Је л' то мене да дотерају?

— Тебе!

— Припази се, брајко, да тебе не дотерају! Можда и ми о теби понешто знамо. Не би ни тебе, бато, газда похвалио...

Надзорнику навали чивитна крв у задригле образе, а очи му се избечише. Горњом страном шаке затури капу на потиљак и грцајући брзо проговори:

— А-а! То ли је! Не би, велиш, похвалио? Кад је таква ствар, дед, говори, — зашто?

— Немам шта ја да говорим, — промрља Сиви, осећајући да су му ноге одједном отежале од страха.

— Лажеш, бато, — рећи ћеш!

— А куд се дело брашно? — викну изненада Сиви.

— Брашно?... Какво брашно?

— Оно склоњено. Из млина...

Надзорник шчепа Сивога грчевито за врат, за гушу — и за тренутак замреше обојица.

— Шта ћеш то, — зар за јаку? — упита мирно Сиви. — Хоћеш да ме загушиш?

Па одједном разјарено цикну:

— Хајд', удри, удри, док још срце ври!

Онда се трже, ослободи се и зграби виле.

— Момци! — поче да се дере надзорник, и ако није било никога у близини. — Брже по старосту! Чујте: хтео је, кучкин син, да ме прободe!

— Немој да се истрчаваш, сломићеш нос, — рече Сиви држећи виле на готовс. — Није вам ово више старо време!

Али ту надзорник измакну — и Сиви полете глaвачке у сламу...

Туга, која с променом времена беше опет почела да притискује Кузму, расла је све више уколико је боље упознавао Дурновку и Сивога. У почетку му је било само жалосно и смешно: какав је то немогућ човек! Затим тешко и одвратно: изрод! Ето — преседео је цело лето на кућном прагу, пушећи и очекујући некакве благодати од Народне скупштине. Целе јесени обилазио је сељачке куће, неће ли наћи некога ко иде на детелину, па да му се придружи... Једнога врелог сунчаног дана упалио се нов пласт на крају села. На ватру је први дотрчао Сиви, промукао од дерања, опалио трепавице, проквасио се до коже, издајући упутства онима што су вукли воду, и онима што су с вилама јуришали на огроман златно-ружичаст пламен и на све стране разбацивали ватрене пласе, и онима што су се просто мували тамо-амо, окружени ватром, треском, млазевима воде, грајом, уз куће наслаганим иконама, кацама, преслицама, ћебадима, између жена, које су јецале, док је са опаљених грана падало црно лишће... Али, каква корист од свега тога? У октобру, пошто се, после пљускова и ледене олује, замрзнуо рибњак, оклизнуло се свињче једнога суседа с некакве смрзле хумчице, пробило лед и почело да тоне, а Сиви се први залети и бућ у воду — да спасава. За-

што? Да постане јунак дана, да стече право да с рибњака дотрчи у собу за служинчад и да затражи вотке, дувана, закуске. У почетку је био сав модар, цвокотао зубима и једва могао да миче белим уснама док се пресвлачио у туђе, Кошељево, одело. Затим је живахнуо, ударило му пиће у главу, па је стао да се хвали — и почео опет да прича како је часно и поштено служио код попа и како је пре неколико година вешто удомио кћер. Седео је за столом, халапљиво жвакао, гутао парчад сирове шунке и причао — задовољан собом и својом причом:

— Елем, добро. Спанђала се она, Матрјушка, с тим Јегорком... Кад се већ спанђала, хајде де, спанђала се. Ако. Седим ја тако једне вечери крај прозора, видим — прође Јегорка поред куће једном, прође двапут... а она моја — стално нешто извирује кроз прозорче... Мислим ја — углавили су, дакле, ствар. И кажем старој: нахрани ти ту стоку, а ја одох, звали су ме на збор. Седнем у сламу иза куће, седим, чекам. А оно беше пао први снег. Видим — ено опет Јегорке где се прикрада оздо... Утолико ето ти и ње. Обиђоце подрум па онда — шмугнуше у нову, празну колибу до подрума. Ја сачекам неко време...

— Фина прича! — рече Кузма и болно се насмеши.

Али Сиви је то схватио као похвалу, као дивљење његовој памети и лукавству. И, осећајући се у улози јунака, настављао је, час подижући глас, час спуштајући га до отровног полушапата:

— Полако, слушај што ће даље да буде. Сачекам ја, рекох, тако још неко време — па за њима... Банем на праг — и затекнем га баш на њој! Уплашили су се — страхота једна. Он се свалио на земљу, као врећа, — ни макац, секџ га, пекџ, — а она лежи обамрла — као патка... „А сад, вели, удри по мени.“ То

ће он. „Што да те ударим, кажем ја? Не-е треба то мени“... Узмем му кабаницу, капут — исто тако, оставим га у самим гаћама, — скоро као од мајке рођена... „А сад, рекох, губи се куд знаш“... И пођем кући. Гледам — он иде за мноме: бео снег, — бео и он, иде и шишти... Шта би, најзад, друго, — куд ће онакав? А моја Матрјона Николајевна, чим сам изишао из колибе — пут под ноге, па у поље. Јури онако насумце — једва ју је једна сусетка код самога Басова стигла, ухватила за руку и довела к мени. Пустио сам је да се издува, па јој онда кажем: „Зар не знаш ти да смо ми сиромашни људи?“ Она ништа. „Мислиш ли да ти је сирота мајка много паметна?“ Она опет ћути. „Зар да нас тако осрамотиш? А? Зар да ми напуниш кућу копилади, а ја само очима да трепћем? Место да пазиш на себе у овој сиромаштини, и да се уозбиљиш, па не би онда косу чупала, — мрцино једна!“ Затим сам почео да је воштим, — имао сам добар бич... Просто сам јој крста пребио, шта да вам причам — пузила ми је пред ногама, љубила ми обућу, а он седи на клупи и кука из гласа. Онда сам се латио њега, голубића...

— И оженио си га? — упита Кузма.

— Него шта! — ускликне Сиви и осећајући да га већ хвата пиће, поче да купи с тањира комадиће шунке и да их трпа у џепове од гаћа. — Још какву смо свадбу прославили! Нисам ти ја, бато, циција...

„Страшна прича!“ — сећао се Кузма још дуго после те вечери... А време се кварило. Није имао воље за писање, туга га је све јаче притискала. Немаштина и голотиња Сивога и Дениске поразили су га: село труне! Зверски догађај с Младом у башти, Рођкина смрт — згранули су га. Живот Тихона Иљича — ошамутио га је. А њега није било тако лако ошамутити! Зар је ико могао боље познавати свој завичај и свој

народ? С горчином и гневом отварао је он срце пред Тихоном Иљичем, упућивао га, заједао... А да је Тихон Иљич само знао с каквом је радошћу Кузма при-трчавао прозору чим би му у трему спазио кабаницу, капу, седу браду! Како се плашио да брат неће оста-ти да код њега преконачи, па се старао да га што ду-же задржи, да га увуче у разговоре, успомене!... У касну јесен ухватила је Кузму чамотиња, страшна ча-мотиња! Једина радост му је била кад би когод дошао да га нешто моли. Неколико пута долазио му је из Басовке неки Гололоби, — потпуно ћелав сељак с огромнам шубаром, — да му напише тужбу против једног рођака, који му беше пребио кључњачу. Дола-зила је удовица Бутилочка с Гребена — да јој пише писма сину, сва у ритама, скроз мокра и скочањена од кише. Почне да казује у перо — па удари у сузе.

— У град Серпухов, кућа Желтухина, код купати-ла за господу...

И удари у плач.

— Еле? — пита Кузма мрштећи тужно обрве и старачки посматрајући Бутилочку — преко цвикера. — То сам написао. А даље?

— Даље? — пита Бутилочка шапатам, упиње се да завлада својим гласом и наставља:

— Даље пиши, лепи мој, што складније... Да се преда, дакле, Михаилу Назаричу Хлусову... у соп-ствене руке...

А онда почиње — час са прекидима, час без ика-квих прекида:

— Писмо нашему миломе и драгоме синчићу Ми-ши, што си нас, Мишо, сасвим заборавио, те никаква гласа од вас нема... Како већ и сам знаш ми смо на квартиљу, а садека нас терају напоље, па куд ћемо садека, на коју страну... Драги наш синко Мишо, ми

вас молимо као Господа Бога, да би дошли кући што најбрже можете...

Затим опет шапуће кроз сузе:

— С вама макар и земуну да ископамо, па опет да имамо свој кров над главом...

Невремена и ледени пљускови, сумрачни дани, бла-то на салашу, посуто ситним жутим багремовим лишћем, непрегледне узоране њиве и озими усеви свуд око Дурновке и облачине које су без престанка прелазиле изнад њих — све га је то мучило љутом мржњом према тој проклетој земљи, у којој осам месеци бесне међаве, а четири месеца — лију кише, где човек нужде ради мора да иде у обор или у вишњеви воћњак. Кад су удариле непогоде, на салону су се морали затарабити и врата и прозори, и Кузма је морао да се пресели у дворану и да у њој целе зиме спава, једе, пуши и проводи дуге вечери уз чкиљаву кухињску лампицу, шетајући од угла до угла с фурашком и кабаницом, које су га једва штитиле од хладноће и ветра који је дувао кроз пукотине. Каткад би се десило да забора-ве набавити петролеја и Кузма је онда проводио пред-вечерје без светлости, а увече би упалио какав остатак свеће само док заврши вечеру — чорбу од кромпира и топлу просену кашу — коју му је ћутећи служила на-мргођена Млада.

— Да се некуд извезем? — падало би му каткад на памет.

У ближој околини била су само три суседа: старица кнегиња Шахова, која није примала чак ни предводитеља племства, сматрајући га за неваспитана човека; пензионисани жандарм Закржевски, љутит хемороичар и самоуверен глупан, који Кузму не би пустио ни на праг своје куће, и најзад малопоседни спахија Басов, који се беше оженио раскалашном удовицом

једног војника и настанио се с њом у сељачкој кући, а разговарао је искључиво о коњским амовима и о стоци. Свештеник из Колодеза, отац Петар, у чију је парохију спадала и Дурновка, посетио је једном Кузму, али ни један ни други нису имали воље да то познанство и даље гаје. Кузма је свештеника послужио само чајем — и свештеник се оштро и незгодно насмејао кад је видео самовар на столу.

— Самоварчић? Врло добро! Видим ја, нисте ви као ваш браца — ви се нећете потраћити дочекујући госте!

Кузма је отворено изјавио да из убеђења никад не иде у цркву, а свештеник се насмеја још јаче и оштрије и зачуђено рече:

— А-а! Нове идејице? Врло добро! Па и јевтиније му дође.

Смех му није нимало пристајао: као да се смејао неко други за тога високог, мршаваг човека с крупним лопатицама и дугом црном косом, с немирним, незаситим очима, и који је, узбуђен и расејан, стално о нечему размишљао, лако се вређао и узалудно се трудио да изгледа неусиљено.

— А пред спавање, пред спавање се зацело, ипак, крстиш — прибојаваш се, а? — гласно и журно рече он, облачећи се у предсобљу, пошто је изгњавио Кузму питањима о газдинству и прелазећи нагло на „ти“.

— Крстим се, — признаде Кузма с тужним осмехом. — Али страх — није вера, и ја се не крстим вашем Богу.

Кузма није ни брата често обилазио. А брат би к њему навраћао само кад би га штогод онерасположило. Кузми се самоћа чинила тако безнадном, да је често себе називао Драјфусом на Ђавољем Острву. А упоређивао би се и са Сивим. Та и он је, баш као и

Сиви, сиромах, слабовољан, избачен из колотечине, целога свог живота ишчекује некакве срећне дане за рад!

Остала му је непријатна успомена на пијаног Сивога, на његову причу, његову храброст и разметљивост. Иначе, Сиви није обично ни у пијаном стању био такав: био је само брбљив, нечим збуњен и бојажљиво-весео. Уосталом, он и није имао прилике да се напије више него пет-шест пута годишње. А није ни марио толико за вино, док је за дуваном управо лудовао. За дуван био је спреман да отрпи ма каква понижења, могао би сатима седети поред неког пушача, одобравати му и ласкати, само да би му у згодан час, као узгред, рекао:

— Дај, друже, да напуним лулу. . .

Сем тога је још страсније волео карте, дуге разговоре, вечерња посела по сељачким кућама, — по кућама и већих породица, где је топло, осветљено, где ваљају сукно намерници ваљари, а кројачи-путници, шију кожухе. Али посела још не беху почела, и Сиви је седео код куће. . . Кузма га је неколико пута походио, а онда је осетио да се на Сивога не треба љутити и да му се не треба ругати. Сиви је живео од онога што би му преко лета на надницама зарадила жена, тиха, ћутљива, приглупа сељанка; и од онога што би успевао да измољака од Дениске, који се покаткад појављивао у Дурновки — с кофером, белим хлебом, кобасицом, — а кобасицу је лудо волео — и без устезања грдио цара и господу. Чим је пао први снег, Сиви некуд оде и није га било читаву недељу дана. Вратио се кући натуштен.

— Опет си, ваљда, ишао к Русанову? — питали су га суседи.

— Опет, — одговорио је Сиви.

— А што?

— Наговарали су ме да ступим код њих на рад.

— Тако. Па ниси пристао?

— Никад нисам од њих био луђи и нећу да будем док сам жив... Нисам им се, ваљда, крвљу потписао!

И не скидајући капу, Сиви се спусти на клупу и оста дуго седећи. Тужно је било видети у сумрак његову колибу. С оне стране широке, снегом покривене дубодолине црнела се невесело кроз сумрак Дурновка, са амбарима и врбама по двориштима. Међутим се спуштао мрак — палиле се светлости, па је изгледало као да у колибама влада мир и задовољство. Непријатно се црнела једино колиба Сивога. Она је била глуха, мртва. Кузма је већ знао: чим човек ступи у њен тамни трем са прорешетаним кровом, осети се као на прагу неког скоро животињског боравишта — мирише снег, кроз рупе на крову види се натуштено небо, ветар шушти у гомилама ђубрета и суварака на тавану; кад напипаш нахерени зид и отвориш врата, кроз мрак и хладноћу слабо светлуца залеђени прозорчић... Не види се нико, али се наслућује: домаћин на клупи, — лула му се црвени као жеравица; домаћица лагано љуља шкрипаву колевку, у којој се клати бледо, рахитично дете, сањиво од глади. Деца се шћућурила на једва млакој пећи и живим шапатам једно другом нешто приповедају. У трулој слами под ногама мичу се и шушкају велики пријатељи — коза и прасе. Опасно је усправити се, да се не удари главом у таваницу. А и иначе се треба опрезно кретати, јер од прага до другог зида нема више од пет корака.

— Ко је то? — проговори слаб глас из помрчине.

— Ја.

— Није ваљда Кузма Иљич?

— Он главом.

Сиви се помиче да ослободи мало места на клупи. Кузма седе и пали цигарету. Постепено се развија ра-

зговор. Потштен од помрчине, Сиви је једноставан, тужан и сасвим просто признаје своје слабости. Глас му на махове подрхтава...

Наступила је дуга и снежна зима.

Поља, која су се бледо беласала под плавичастомутним небом, изгледала су сад некако шира, пространа и још пустија. На позадини првога снега оштро су се истицале колибе, сењаци, врбе и амбари. Касније навалише вејавице и мећаве и нанесоше толико снега, да село доби сасвим дивљи, северни изглед, у њему су се црнели још само врата и прозорчићи, који су једва извиривали испод тешких белих капâ, из дебелих белих сметова. После вејавица, почеше оштри ветрови да бришу преко сиве, залеђене коре њива, кидајући последње смеђе лишће са беспомоћних храстових грмова у дубодолинама. Тарас Миљајев, сиромашни сељак који је лично на Сибирца и као Сибирац волео лов, отиште се по дубоким, непролазним сметовима ишараним зечијим траговима, саке за воду претворише се у ледене гомиле, око рупа на речном леду направише се клизаве, ледене хумчице, изгазише се пртине преко сметова — наступише прави, једнолики зимски дани. По селима се појавише редње: богиње, врућица, шарлах, гушобоља. Уосталом, те болести су од памтивека сваке зиме тако редовна појава у селу, да је свет на њих већ навикао и о њима и не разговара више него ли о променама времена. Око рупа на речном леду, из којих је пила воду цела Дурновка, над смрдљивом, прљавом, тамно-зеленкастом водом, стојале су по цео дан погрбљене сељанке, са сукњама задигнутим изнад голних, помодрелих колена, у мокрим ликовим опанцима, с умотаним, крупним главама. Оне су из лонаца са цеђем вадиле сиве кошуље од кудељног платна, потшивене до појаса памучном поставом, кончане мушке га-

ће, прљаве дечије пелене, испирале их, тукле пракља-чама и довикивале се, казујући једна другој да су јој се „руке одузеле од паре“, да код Макарових умире бака, и како се Јаковљевој снајки стегла гуша . . . Девојчице су у самим кошуљама истрчавале из колиба, право с пећи, и ишле за кућу, на гомиле затврдлога снега. Дечаци у изношеним ритама отаца санкали су се на туру са узвишице, претурали се, вриштали, гушили се од страшног кашља и враћали се увече кући с грозницом и тешким, мутним главама. Они су се тако смрзавали, да су једва могли отворити уста да замоле воде, а пошто би се напили, пели би се уплакани на пећ. Али на оболелу децу се нису чак ни мајке освртале. . . Смржавало се већ у три сата, чупави пси седели су на крововима, који се беху скоро поравнали са снежним гомилама. Нико жив није знао чиме се ти пси хране. Па ипак су, ето, били живи и чак опаки.

На салашу се рано устајало. У свитање, у плави-частој тами, док су се по колибама палиле светлости и ложиле пећи, а кроз стрехе лагано излазио густ, млечан дим, у кућном крилу са сивим, залеђеним прозорима, освајала је хладноћа као у трему, Кузму је будило лупање врата и шуштање са снегом мешане и смрзле сламе, коју је Кошељ вукао са широких, сељачких саоница. Чуо се његов пригушен, промукао глас, — глас човека који се први пробудио и наште срца озебао. Млада је лупала сулундаром од самовара и оштрим шапатам разговарала нешто са Кошељем. Она није спавала у одељењу за служинчад, где су јој буба-швабе до крви разгризле руке и ноге, већ у предсобљу, и цело село је веровало да то није — тек онако. Селу је било добро познато шта је Млада јесенас преживела, — како ју је утукла срамота, Рођкина смрт, и одлазак мајке, која је закључала празну колибу и отишла

да се потуца и од милостиње живи. Тиха, потиштена тешком невољом, Млада је била строжија и тужнија од испоснице. Али шта је стало селу до туђих јада? Кузма је већ знао од удовице шта се прича по селу, и сваког дана кад би се пробудио, са стидом и гађењем се сећао тих прича. Онда би лупнуо песницом у зид, да јави да му се донесе самовар, и стењући запалио би цигарету: то му је умиривало срце и олакшавало у грудима. Лежао је под великим кожухом, па му се тешко било одлучити да се растане с топлином; пушио је и премишљао: „Безочна света! Та кћи ми је скоро њених година...“ Што је с друге стране зида спавала млада жена будило је у њему само осећања очинске нежности. Дању је била тиха и озбиљна, говорила је врло мало и снебивала се као какво девојче. А кад спава — изгледала је чак као дете, тужна и осамљена. Једном беше после ручка заспала на свом сандуку у предсобљу, умотала главу у мараму од кудеље и подвила ноге, па јој се једно колено открило. Ноге су јој женствено лежале у ликовим опанцима, озебло колено белело се као у девојчице. И Кузма, пролазећи поред ње, окрену се у страну и по имену је викну, е да би се пробудила и покрила. Али, зар би село томе могло поверовати? Не би поверовао чак ни Тихон Иљич: нешто много чудно се по каткад смешкао. Он је, до душе, увек био неповерљив, сумњао у све и свакога и сумње су му биле грубе, али сад је већ сасвим био шенуо памећу: шта год му човек казао, — он увек једно те једно.

— Јеси ли чуо, Тихоне Иљичу? Закржевски, кажу, умире од катара: одвезли су га у Орјол.

— Којешта! Знамо ми те катарел!

— Казао ми је болничар.

— Само ти њега слушај...

— Хтео бих да наручим новине, — каже му опет Кузма. — Дај ми, молим те, на рачун плате десетак рубаља.

— Хм! Море, што ће ти то, да претрпаваш главу лажима којекаким. А, право да ти кажем, и немам уза се него петнаест копејки, или двадесет...

Улази Млада, спуштених трепавица.

— Брашна нам је остало, Тихоне Иљичу, само још мало...

— Како то — само још мало? Немој, жено, да лажеш!

Па намршти обрве. И доказујући како би брашна требало да буде доста, бар још за три дана, баца хитре погледе час на Кузму, час на Младу. Једном је чак упитао с осмехом:

— Спавате ли добро, — није вам, ваљда, хладно?

Млада, којој су и иначе његови доласци тешко падали, поцрвени до ушију, сагне главу и изађе, а Кузми се од стида и љутине охладе прсти.

— Срамота је, брате, Тихоне Иљичу, — промрља жкрећући се ка прозору. — И то још после онога што и ми ти сам причао...

— А зашто је поцрвенела? — упита Тихон Иљич збуњено и нелагодно, уз заједљив осмех.

Ујутро је најнепријатније било умивање. У предсобљу је слама зрачила хладноћу, а у умиваонику је пливао лед као разбијено стакло. Кузма би који пут сео да пије чај чим би опрао руке, и онако мамуран од сна изгледао је сасвим старачки. За ову јесен он беше од нечистоће и студени јако опао и поседео. Руке му ослабиле и кожа на њима постала тања, сјајнија и покрила се некаквим ситним, љубичастим пегицама.

„Стрме стазе замориле ђогу!“ — мислио је он.

Јутра су била облачна. О Филиповудне село је изгледало сиво, под сивом кором слеђеног снега. На пречкама под стрехама шупа висило је од мраза скорчало сиво рубље. Око кућа хватао се лед — па су на њега просипали помије и избацивали пепео. Улицом између колиба и шупа журили су у школу дечаци у дроњцима, пели се на гомиле снега и клизали се доле на опанцима од лика; сви су имали платнене торбе с таблицама и хлебом. Њима у сусрет, повијајући се под обрамицом са две ведрине, газио је неспретно у наказним, укрупљеним сукненим чизмама са ђоновима од свињске коже — Чугунок, у самој кабаничици, стар, болестан, потамнео у лицу, без трунке пређашње лакоће; преко снежних гомила вукле су се и труцкале таљиге са саком за воду, из које је прскала вода и ако беше зачепљена сламом, а за таљигама је трчао белооки мутави Кобилаш; пролазиле су сељанке и позајмљивале једна од друге мало соли или проса, или шаку брашна за лепињу или цицвару. Гувна су била пуста, — једино је куљала пара из капије Јаковљеве шупе: он се угледао на богате сељаке и врхао зими. А с ону страну гувна, преко оголелих врбака и дворишта пружало се под ниским беличастим небом сиво снежно поље, валовита снежна пустиња. У селу не беше ипак толико језиво, само што је изгледало као да у њему влада куга: скоро у свакој кући лежали су болесници од богиња и пегавог тифуса.

Кузма би понекад одлазио на доручак Кошељу, у одељење за служинчад — на кромпире вреле као жеравица или јучерашњу чорбу од киселог купуса. Сећао би се града у коме је провео читав живот и чудило се како га никад није жеља тамо повукла. Тихон је вечно чезнуо за градом, а село презирао и мрзео свим срцем. Кузма се само силом старао да га мрзи. Он се

сада још бојажљивије него пре освртао на своје живовање: у Дурновки беше сасвим подивљао; није радио ништа, притискала га је чамотиња и мучила празна доколица; често се не би ни умивао ни скидао кабаницу, и халапљиво би кусао чорбу из истог вагана с Кошељем. А најгоре беше то, што је и поред страха од свог живовања од кога је нагло старио, осећао да му је то живовање ипак пријатно, да се вратио, изгледа, баш на ону колотечину која му је, можда, од самог рођења одговарала: није узалуд текла у њему крв дурновских кметова! Па и поред свега тога њега је до бола притискала та бескрајна дурновска зима, те колибе, те пробојине на леду, ти дечаци, пси на крововима, хладноћа, прљавштина, болести и скотска леност сељака. Та није било скоро ни једног дана, кад се не би сетио Мењшова, Акимке, Сивога...

После доручка каткада је излазио у шетњу по салашу или по селу. Навратио би до Јаковљевог гувна или би зашао у колибу к Сивоме или Кошељу, чија је жена живела сама и сви су веровали да се бави враџбинама; то је била висока и страшно мршава старица, зубата као смрт, говорила је осорно и одучно, пушила као мушкарац: наложи пећ, седне на логаре и пуши тако клатећи танком, другом ногом у тешком, црном ликовом опанку. За цело време поста Кузма је свега двапут одлазио од куће — био је на пошти и код брата. Та путовања су била пријатна али тешка: Кузма би сваки пут тако промрзо, да није више осећао јесу ли ноге његове или нису. Почетком јесени поглед му је био још оштар и изгледао је лепо дотеран. Касније се оштрина погледа изгубила, а одело изанђало. Искрзали се оковратници на кошуљама, протрли се лактови на капуту; чизме од телеће коже изгубиле боју и постале скоро црвене, истањиле се и

погдегде испуцале. Овчи кожух био је већ тако дуго у употреби, да се сав олињао. А ветар је у пољу био свиреп. После седења у Дурновки човек се никад није могао довољно надисати свежег зимског ваздуха. После дугог посматрања села зграњавале су сиве снежне површине, а плавичасте, зимске даљи изгледале су недогледне, дивне, као на слици. Коњ је бодро фрктао и јурио против оштрога ветра, док су смрзнуте грудвице испод поткованих копита ударале о предњи део саоница. Кошељ, са тамно-чивитним, промрзлим образом скакао је на окукама са саоница уз снажно бректање, па се онда опет боком пео на њих док су саонице даље јуриле. Али, ветар је пробијао кроз читаво тело, ноге увучене у сламу помешану са снегом болеле су и кочањиле се од мраза, а кроз чело и јабучице севали пробади... У ниској поштанској канцеларији у Уљановки било је тако досадно, како само може бити у државним канцеларијама по забаченим провинцијским местима. Заударало је на мемлу, печатни восак, отрцани поштар ударао је штамбиљом, снуждени Сахаров налик на горицу дерао се на сељаке, љутећи се што Кузма никако неће да се сети да му пошаље пет-шест кокошака или бар пуд брашна, и оштро питао: „Име ваше, презиме?“ — а затим, пошто би почепркао по фијоци, одлучно изговарао: „Нема ништа“. Поред куће Тихона Иљича деловао је узбудљиво задах дима из локомотиве, потсећајући да негде у свету постоје градови, људи, новине и новости. Поразговарати се с братом, одморити се и огрејати код њега, било је такође пријатно. Али разговор никако да пође како ваља. Брата су сваки час зивкали у дућан или због домаћих послова, а и кад би разговарао, говорио је опет само о домазлуку, о сељачким лажима, подлостима и пако-стима, — о томе како се што пре пошто-пото ваља

курталисати имања. Настасја Петровна била је бедна. Очигледно је почела да се страшно боји мужа; упадала је у невреме у разговор, у невреме је хвалила мужа, — његову памет, његово оштро домаћинско око и како он у домазлуку све разуме и о свему се лично брине.

— За све га је Бог дао, за све! — говорила је она — а Тихон Иљич би је грубо прекидао, док Кузма није знао шта да каже, бојећи се да не изазове свађу. Улоге су се мењале: сад није он плашио и упућивао брата већ овај њега, није он, већ брат му сада доказивао да у Русији није могуће живети. После сата таквог разговора Кузма би почео да чезне за кућом, за салашем. „Куд ли ћу онда ја? — помишљао је са страхом, слушајући како му брат говори о продаји имања. — И зар ће заиста доћи до те страшне свадбе Денискине с Младом? И зашто Тихон тако упорно понавља да тај брак мора бити склопљен?“ „Шенуо је, богами је шенуо!“ — мрмљао је Кузма враћајући се кући, сећајући се Тихоновог невеселог и љутитог лица, његове закопчаности, његових сумњичења и заморног понављања једног те истог. Онда би подвикивао и на Кошеља и на коња, хитајући да у свом кућерку сакрије и своју тугу и своје старо, хладно одело, и самоћу, и нежност при помисли на дражесно и тужно Младино лице, на њену женственост и — ћутљивост. „Ех, па и како да не пропадне овде!“ — закључио би, гледајући у сутон, у ретке светлости по Дурновки. . .

Негде о Божићу почео је да долази Кузми Иванушка из Басовке. То беше старовремски сељак, излапео од старости, у своје време чувен због своје медвеђе снаге. Темелан, повијен као гудало, није никада дизао чупаву, мрку главу, газио је с прстима окренутим унутра и згрануо је Кузму још више него Мењшов, Аким и Сиви. За време колере, деведест друге годи-

не, беше изумрла сва Иванушкина многобројна породица. Остао му је само један син, који је онда служио војску, а сада био намештен као чувар на железничкој прузи на неких пет километара од Дурновке. Иванушка је могао да крај живота проведе и код сина, али је некако више волео да скита и живи од онога што би му давали добри људи. Он је шепаво али лако ишао двориштем, штап и капу у левој а торбу у десној руци, гологлав, сед — и, зачудо, двориштански пси нису никад на њега лајали. Улазио је у кућу и мрмљао: „По-дај, Боже, овом дому и у дому домаћину“, — па би затим сео на под поред зида. Кузма би престајао да чита и посматрао би га преко цвикера зачуђено и бо-јажљиво, као какву зверку из степе, чија је присутност у соби била необична. Ћутећи, спуштених трепавица, с финим и нежним осмехом, лако газећи у опанцима, појавила би се Млада и стављала пред Иванушку зделу куваних кромпира и читаву погачу добро посољеног хлеба, па би се онда наслонила уз вратнице. Носила је ликове опанке, имала јака, широка рамена, а њено лепо, мало увело лице било је тако сељачки просто и старинско да је изгледало сасвим природно кад је Иванушку ословљавала као „деду“. Смешећи се само њему, она би му тихо говорила:

— Заложите се, деда, заложите.

А он, не дижући главе, познајући њен умиљати глас, одговарао би јој тихо се вајкајући, а каткада и гунђајући: „Бог ти дао, унуко“, крстио би се широко и незграпно, као шапом, па би онда халапљиво наваљивао на јело. Лед му се топио на мркој коси, густој и јакој као да није човечија. Из ликових опанака цурила му је по поду вода. Половна, сура кабаница, навучена преко кошуље од кудељног платна, заударала је на кокошињак. Руке, унакажене дугим радом и

скорчали, укућени прсти хватали су кромпир с тешком муком.

— Биће ти, зацело, хладно у самој кабаници? — гласно га упита Кузма.

— Ај? — одвраћа Иванушка слабо стењући и окреће му своје длакаво ухо.

— Биће ти, ваљда, хладно?

Иванушка се замисли.

— Зашто хладно? — одговори отежући. — Није ми нимало хладно... У стари земан је много хладније било.

— Дигни главу, поправи мало ту косу!

Иванушка је лагано махао главом.

— Сад ти њу, брацо, више не диже... Вуче је земља...

И с угашеним осмехом упињао се да дигне своје страшно, длакаво лице, своје мајушне, жмиркаве очице.

Пошто би се најео, он је уздисао, крстио се, купио и жвакао мрвице с колена; затим би пипао око себе — тражио торбу, штап и капу, па кад би их нашао и смирио се, почињао би лагано да разговара. Могао би да седи цео дан не проговоривши ни речи, али су га Кузма и Млада салетали питањима — и он је, као кроза сан, однекуд издалека одговарао. На свом незграпном, старинском језику, приповедао је како је цар сав од злата, како цар не може да једе рибу — „плахо је слана“, како је пророк Илија једном проломио небо и пао на земљу: „плахо је био тежак“; како се Јован Крститељ родио с руном као ован и како је оне које је крштавао тукао гвозденом штаком по глави да се „освесте“; како сваки коњ једном годишње — на дан светог Флоријана и Лаврентија — гледа ако може да убије човека; приповедао како је раж у старо доба била тако густа да се кроз њу ни змија не би мо-

гла провући, а сваки косач је косио дневно по две десетине; како је имао коња, ког су морали држати „на синциру“ — толико је силовит и страشان био; како су њему, Иванушки, пре шесет година украли таква облучац кога не би данас дао ни за две рубље... Био је чврсто уверен да му породица није помрла од колере, већ зато што је после пожара прешла у нову колибу и преноћила у њој, а нису оставили петла да он први у њој преноћи једну ноћ, он и син му спасли су се сасвим случајно: спавали су у амбару. Пред вече би Иванушка устајао и одлазио без обзира на време, ма какво било, не попуштајући никаквим наговарањима да преконачи... Тако је једном навукао смртоносан назеб и уочи Крстовдана умро у стражарници свога сина. Син га је наговарао да се причести. Иванушка није никако хтео да пристане: ако се причести, вели, ваља да умре, а он беше чврсто одлучио да смрти никако „не попушта“. Читаве дане је лежао у несвестици, али је чак и у бунцању молио снаху да каже да га нема код куће, ако смрт закуца на врата. Једном се ноћу мало освестио, прикупио снаге, сишао с пећи и клекао пред иконом коју је осветљавало кандило. Тешко је уздисао, дуго нешто мрмљао и понављао: „Господе — Оче, опрости моја прегрешенија“... Затим се замислио, дуго је ћутао док му је глава почивала на поду. А онда се одједном дигао и одлучно проговорио: „Не, нећу попустити!“ А ујутро је видео како снаха меси колаче и ложи велику ватру у пећи...

— То, ваљда, за моју сахрану? — упита уздрхталим гласом.

Снаха оћути. Он опет прибере снагу, опет сиђе с пећи и изађе у трем: јест, заиста, — уза зид је био усправно прислоњен огроман љубичаст сандук са белом осмокраким крстовима! Ту се он сети што се пре

тридесет година догодило с његовим суседом, старцем Лукијаном: Лукијан се разболео, и њему купили сандук — такође леп, скуп сандук, — донели из вароши брашна, вотке, слане рибе; а Лукијан ти запне па оздрави. Куда ће сада са сандуком? Како да изваде штету? Због тога узалудног трошка клели су Лукијана још којих пет година, просто су га отерали приговорима на онај свет, изморили га глађу и пустили да га поједу ваши и прљавштина... Кад се тога сетио, Иванушка обори главу и покорно одгегуца у кућу. А ноћу, лежећи наузнак у бунилу, почео је да пева дрхтавим, жалостивним гласом, све тише и тише — па онда одједном почео да тресе коленима, да штуца, уздахнуо и високо избочио груди па тако замро с пеном на отвореним уснама...

Кузма је због Иванушке пролежао скоро месец дана у кревету. На Крстовдан ујутро говорили су да се птице у лету смрзавају, а Кузма није имао чак ни обуће од ваљаног сукна. Али се ипак извезао да види покојника. Његове руке, скрштене и скочањене испод огромних груди на чистој кошуљи од кудељног платна, наказене жуљевитим чворугама кроз дугих осамдесет година најпримитивнијег тешког рада, биле су тако грубе и страшне, да се Кузма журно окренуо у страну. А на косу и на мртво, звериње Иванушкино лице није могао чак ни испод ока да повири, — па је брже-боље пребацио преко њега бели покров. Испод покроба изби одједном неки загушљив, одвратан, сладуњав задах... Да би се угрејао, Кузма попије мало вотке и поседи испред усијане, разбуктале пећи. У стражарници је било топло и чисто као о празницима, над узглављем широког љубичастог сандука прекривеног покровом, треперио је златан пламичак мале воштанице залепљене за угаону тамну икону, шаренила се дречећим бо-

јама вашарска слика — браћа продају Јосифа. Љубазна војникова жена с лакоћом је подизала рачвама и гурала у пећ гвоздене лонце тешке по петнаест-двадесет кила, весело ћаскајући о државним дрвима и наговарајући стално Кузму да остане ту док јој се муж не врати из села. Али, Кузму је тресла грозница; лице му је пламтело од вотке, која му се беше као отров разлила по прозоблом телу, а на очи му почеше навирати сузе без икаква узрока... Кузма се није ни огрејао, већ се одмах одвезао преко белих, тврдих таласастих поља Тихону Иљичу. Кудрави ђогат, покривен ињем, живо је касао њискајући, пљескајући слезином и бацајући из ноздрва млазеве сиве паре; саонице су звецкале а гвоздени плазеви оштро шкрипели по стврднутом снегу; страга је блистало ниско жуто сунце усред кругова у мразном ваздуху; спреда, са севера, брисао је оштар ветар и отимао дах; путокази су стојали наерени, покривени густим, кудравим ињем а сиве жутоволке су у јатима летеле испред коња, падале по блиставом друму, кљувале смрзнуте ба­леге, опет се дизале и опет се расипале по друму. Кузма их је проматрао кроз тешке беле трепавице и осећао да му одрвенело лице с белим увојцима бркова и браде личи сада на божићну маску... Сунце је залазило, снежни валови су се преливали у неком мртвачком зеленилу под наранџастим сјајем, а од њихових гребена и зубаца пружале су се плаве сенке... Кузма оштро окрене коње и потера их натраг, кући. Сунце је зашло, у кући са засутим, сивим прозорима треперила је слаба светлост, плавичасти сумрак био је језив и хладан. Зимовка, која је висила у кавезу крај прозора према башти, беше скапала, — сигурно од дуванског дима, — и лежала је подигнутих ножица, рашепурена перја, надувене црвене гушице.

— Готова је! — рече Кузма и однесе зимовку да је избаци.

Завејана промрзлим снеговима, далека од целог света, утонула у тугу ове степске, жалосне зимске вечери, Дурновка га је одједном згрозила. Свршено је! Упаљена глава му је мутна и тешка, сад ће, ето, да легне и неће никада више устати... Шкрипећи опанцима по снегу прилазила је трему Млада с ведрицом у руци.

— Разболео сам ти се, Дуњушка! — проговори Кузма нежно, у нади да ће и она њему рећи коју нежну реч.

Али Млада одговори равнодушно и сухо:

— Да ли да потпалим самовар?

Није упитала чак ни од чега се разболео. Није питала ништа ни о Иванушки... Кузма се вратио у тамну собу, и дрхтећи целим телом и мислећи са страхом где ће и како ће вршити сада нужду, легао на диван... Онда су се вечери измешале с ноћима, ноћи с данима и он им је изгубио рачун.

Прве ноћи, око три сата, он се пренуо и неколико пута лупнуо песницом у зид, да затражи воде: у сну га је морила жеђ и помисао да ли су избацили зимовку. Али, на његово лупање се није нико одазивао: Млада је отишла да спава у одељењу за послугу. И Кузма се присети, осети, да је смртно болестан па га обузе таква туга, као да се беше пробудио у каквој гробници. Дакле, у предсобљу, где се увек ширио задах сламе, снега и амова, није сада било никог! Дакле, он је — овако болестан и беспомоћан — био потпуно сâм у овој тамној, леденој кућици, где се слабо беласају прозори усред мртве тишине бескрајне зимске ноћи и где виси непотребан кавез!

— Господе, спаси и помилуј, Господе, помози бар

колико-толико, — прошапута придижући се и пипајући дрхтавим рукама по џеповима.

Хтео је да запали шибицу. Али, шапат му беше грозничав, у успламтелој глави брујало је и звонило, а руке и ноге су му се ледиле... Допутовала је Клаша, хитро отворила врата, наместила му главу на јастук и села на столицу поред дивана... Обучена је била као госпођица, — сомотска бундица, шубарица и муф од белог крзна, — руке јој миришу на парфем, очи блистају, а образи се заруменели од мраза... „Ах, како се све лепо распетљало!“ — шапутао је неко, међутим није било нимало лепо што Клаша, ко зна зашто, није упалила светлост, што уопште није дошла к њему, већ на Иванушкину сахрану... и што је одједном изненада запевала уз гитару: „Хаз-Булате, храбар ти си, ал' је бедна изба твоја“... Затим је свега тога одједном нестало, отворио је очи — и већ није било ни трага од тих тајанствених, немирних и језивих приказа, које су му уносиле збрку у главу. Он је опет видео тамну, хладну собу, сивкасте прозоре; схватио је да је све унаоколо просто, сувише просто, — да је он болестан и сасвим, сасвим сâм...

У самртном очају, који му је у почетку болести тровао душу, Кузма је бунцао о зимовки, о Клаши, о Вороњежу, али га чак ни у бунилу није остављала мисао — да некоме каже да му се бар у једном смилују — да га не сахрањују у Колодезима. Међутим, Боже мој, зар није лудо очекивати милост од некога у Дурновки! Кад је једнога јутра дошао к себи, док су ложили пећ, — прости и мирни гласови Кошеља и Младе учинили су му се тако немилосрдни, туђи и чудни, како болесницима увек изгледа немилосрдан, туђ и чудан обичан живот здравих људи. Хтео је да викне, да замоли да му потпале самовар — али је занемео и умало

што није заплакао: чуо је љутит Кошељев шапат, који је говорио, разуме се, о њему, о болеснику, а затим одсечан Младин одговор:

— Море, мани га! Ако умре, — сахраниће га...

Затим му је очај почео попуштати. Кроз прозоре је, између голог багремовог грања сијало предвечерње сунце. Плавио се дувански дим. Поред кревета седео је старчић болничар, који је заударао на лекове и од њега се осећала зимска свежина, док је требио ледене парчиће са бркова. На столу је кључао самовар и Тихон Иљич, висок, сед, озбиљан, заваривао је мирисни чај, стојећи крај стола. Болничар би испијао по осам, па и по десет чаша, приповедајући о својим кравама, о ценама брашна и масла, а Тихон Иљич је причао како је диван и богат био спровод Настасје Петровне и колико је задовољан што се најзад нашао купац за Дурновку. Кузми је било јасно да се Тихон Иљич баш сад вратио из града, да је Настасја Петровна умрла тамо напрасно, на путу ка станици; јасно му је било и да је Тихон Иљич за сахрану потрошио силне паре и да је већ узео и капару за Дурновку — али му је било и сасвим свеједно...

Кад се једном врло касно пробудио, није осећао ни слабост ни дрхтавице у ногама, па је сео за самовар. Био је облачан, топао дан, падао је густ снег. Испод прозора промакао је Сиви, остављајући у снегу трагове ликових опанака ишараних крстићима. Око њега су трчали овчарски пси њушећи му поцепане скуте. Он је на улару вукао за собом једно високо, прљаво жућкасто кљусе, унакажено од старости и мршавости, с раменима излизаним од амова, рањавим леђима, ретким, прљавим репом. Коњ је клецало на три ноге, а четврту преломљену испод колена, вукао је као туђу. Кузма се сети да је ономад био ту Тихон Иљич и

да му је казао како је рекао Сивоме да почисти псе, — да нађе негде и закоље каквога старога коња; Сиви се и раније каткада бавио тим послом — куповао је због коже скапалу или неупотребљиву марвинчад. Тихон Иљич је приповедао како се Сивоме недавно десила страшна ствар: спремао се да коље некакву кобилу па заборавио да је спута, само јој је главу везао и притегао у страну, — а кобила, кад ју је Сиви, пошто се прекрстио, ударио танким ножићем у жилу иза кључњаче, врисне, разјарена болом искези жуте зубе и док јој је шиктао по снегу млаз црне крви, јурне врштитећи на свог убицу и дуго је, као човек трчала за њим — па би га и сустигла, али „снег је, хвала Богу, био дубок“... Кузму је тај случај толико пренеразио, да је и сада, кад је погледао кроз прозор, осетио опет неку тежину у ногама. Почео је да срче врео чај — и полако се окрепио. Повукао је неколико димова, поседео... Најзад је устао, изишао у предсобље и погледао у оголели ретки парк кроз отопљена окна: у парку, на белоснежном покрову ливадице, црвенела се разваљена крвава лубина с дугим вратом и одераном главом; пси су се погрбљени одупирали шапама о месо и халапљиво растрзали и развлачили црева; два стара плавкасто-црна гаврана скакућући побочке примицали су се глави, кад би пси режећи скочили на њих они би узлетали, а затим би се наново спуштали на девичански чисти снег. „Иванушка, Сиви, гаврани... — помислио је Кузма — Ови гаврани, можда, памте још доба Ивана Грозног... Господе, спаси и помилуј, избави ме одавде!“

Малаксалост је држала Кузму још две три недеље. С тугом и дирљивом радошћу помишљао је он на пролеће, желео је да што пре напусти Дурновку. Знао је да се зими не може још ни краја сагледати; али је већ почињало полако да се топи. Прва недеља фебруара

месеца била је тамна и магловита. Магла је сакривала поља и гутала снег. Село се црнело, између прљавих сметова стојале су водене барице; полицијски пристав провезао се једном кроз село са уздужном запрегом, сав испрсан коњском балегом. Певали су петли, кроз вентилатор улазио је узбудљив и влажан пролећни ваздух... Желео је да још живи — да живи, да очекује пролеће и сеобу у град, да живи покуравајући се удесу и да ради ма какав посао, па макар за суху кору хлеба... И, разуме се, код брата, — какав био да био. Брат му је већ предлагао, док је био болестан, да се пресели на Воргол.

— И куд сад да те терам, — рече, пошто је мало помислио. — Од првог марта предајем дућан и салаш, — па ћемо ја и ти, брацо, у град, подаље од ових зликоваца!

И заиста: зликовци. Долазила је Удовица и приповедала појединости скорашњег доживљаја Сивога. Дениска се вратио из Туле и клатарио се без посла, трућајући по селу како хоће да се жени, како има лепих парица и како ће почети ускоро да живи као бубрег у лоју. Испрва је село све те приче сматрало за разметање, а затим, према неким Денискиним алузијама, досетили су се у чему је ствар и поверовали. Поверовао је и Сиви и почео да се улагује сину. Али, пошто је одерао коња и добио за то рубљу од Тихона Иљича, а на кожи зарадио још пола рубље, понео се и почео да банчи: пио је два дана, изгубио лулу, па се онда извалио на пећ да одспава мамурлук. Глава га је болела, није имао из чега да пуши. Он онда поче да цепа хартију са таванице, по којој је Дениска лепио новине и разне слике. Цепао је, наравно, кришом, али га Дениска ипак једном ухвати на делу. Ухвати га па се раздере на њега. Сиви, онако мамуран, поче та-

кође да се дере — а Дениска га свуче с пећи и поче да га крвнички бије све док се нису стрчали суседи. Истина, измирили су се одмах сутрадан увече за вотком и перецама, али је Кузма мислио: зар није зликовац и Тихон Иљич који је с лудачком упорношћу наваљивао да уда Младу за једнога од тих зликоваца?

Чувши први пут о тој удадби, Кузма је чврсто одлучио да је осујети. Какав ужас, каква чудовишна бесмислица! Касније, кад би за време болести долазио к себи, он се чак радовао тој бесмислици. Зачудила га је и пренеразила Младина равнодушност док је био болестан. „Звер, дивљак!“ — мислио је он, а затим, сећајући се те удаје, срдито додавао: „Баш одлично! Тако јој и треба!“ Сад, после болести, беше код њега нестало и одлучности и срџбе. Једном заподене с Младом разговор о намерама Тихона Иљича — и она му мирно одговори:

— Па шта, ја сам с Тихоном Иљичем већ разговарала о том послу. Бог му дао доброг здравља, он је то лепо смислио.

— Лепо? — зграну се Кузма.

Млада га погледа и махну главом:

— Како да није лепо? Баш сте, Бога ми, чудни, Кузма Иљичу! Даје човек паре, узима на се трошкове око свадбе... Па, најзад, није ми нашао каква удовца, већ млада момка без мане... није болестан, није пијаница...

— Али је трут, убојица и будала преисподња, — додаде Кузма.

Млада обори очи и ућути. Затим уздахне, окрене се и пође вратима.

— Па како знате, — проговори она уздрхталим гласом. — Ваша воља... Одвратите га... просто вам било.

Кузма разрогачи очи и викне:

— Стани, ти си, изгледа, полудела! Зар ти ја зла хоћу?

Млада се осврне и застане.

— Како да ми зла нећете? — поче она ватрено и оштро, црвенећи и севајући очима. — Шта мислите ви, шта да радим? Да довека обијам туђе прагове? Да туђу кору хлеба глођем? Да се потуцам као просјакиња без куће и кућишта? Или удовца каквог, старкељу, да тражим? Мало ли сам суза пролила?

Ту је издаде глас. Заплака се и изађе. Увече ју је Кузма убедио да му није ни крај памети долазило да квари ту ствар и она му најзад поверова и насмеши се умиљато и стидљиво.

— Па, хвала вам, — рече она истим нежним тоном, како је разговарала с Иванушком.

Али јој и ту заблисташе сузе на трепавицама — и Кузма зачуђено рашири руке.

— А зашто то сад опет? — упита он.

Млада тихо одговори:

— Та нећу се, ваљда, ни Дениски радовати. . .

Кошељ је донео с поште новине скоро за месец и по дана. Дани су били облачни, магловити и Кузма је од јутра до мрака седео крај прозора и читао. Пошто је завршио, он се просто укочио згранут мноштвом нових смртних пресуда. Раније, кад би тако читао новине, гушио га је бес, — јалов бес, јер човек није био у стању да прими све оно што је читао. А сада би му само охладнели прсти. Да, да, не помаже ту ништа да се човек жести. Све иде као по плану. . . Према свецу и тропар. . . Он дигне главу: косо је падала бела суснежица на убого село, на неравне, блатњаве путеве, на коњске балеге, лед и баре; сутонска магла оба-вијала је бескрајна поља, целу ту голему пустињу с ње-

ним снеговима, шумама, селима и градовима, — то царство глади и смрти...

— Авдотја! — викну Кузма устајући с места. — Реци Кошељу да упрегне коња у саонице. Одвешћу се мало до брата...

Тихон Иљич је био код куће. Седео је за самоваром, у цицаној руској кошуљи, преплануо, седе браде и натуштених сивих обрва, крупан и снажан, и заваривао је чај.

— А! Брацо! — поздрави га топло, али још увек натуштених обрва. — Јеси ли се мало извукао на Божји дан? Хајде, хајде, само да није још прерано?

— Удави ме, брате, чамотиња, — одговори Кузма, љубећи се с њиме.

— Хајде-де, ако ти је додијала чамотиња, сад ћемо лепо да се угрејемо и изразговарамо...

Пошто су један другог упитали има ли шта ново, почели су ћутећи да пију чај, а затим су запалили цигарете.

— Много си ми, брацо, омршавио! — рече Тихон Иљич увлачећи дим и гледајући испод ока Кузму.

— Како да не омршавим, — одговори тихо Кузма. — Зар не читаш новине?

Тихон Иљич се осмехну.

— Оно трућање? Да ми не да Бог.

— Кад би ти само знао колико их је смакнуто!

— Смакнуто? Нису боље ни заслужили... Зар ниси чуо шта се догодило код Јељца? На салашу браће Бикових?... Сећаш их се, ваљда, још, — они што тепају кад говоре?... Седе ти, дакле, ти Бикови овако као нас двојица, увече, и играју дамã... Одједном — шта ли је то сад? У трему топот, вика: „Отварај!“ И уколико ти Бикови, брате слатки, нису стигли ни оком да трену — упадне један њихов радник, сељак попут

овога Сивога, а за њим — некака два адраповца, боље рећи ђубретара... Сваки упртио по ђускију. Па онда завитлају ђускијама и подвикну: „Руке у вис, мајку вам вашу!“ Бикове, наравно, спопао самртни страх, поскачу с места и почну да вичу: „Шта је то?“ А сељак заокупио стално: увис па увис!

Ту се Тихон Иљич туробно насмеши, замисли и заћута.

— Што не причаш до краја? — упита Кузма.

— Нема ту шта више да се прича... Дигли су, наравно, руке у вис, па питају: „Добро, шта хоћете од нас?“ — „Шунку овамо! Где су ти кључеви?“ — „Кучкин сине! Ти зар да не знаш где су? Та ето их, висе на клину на вратници...“

— И све то говори дигнутих руку? — упаде Кузма.

— Дигнутих, јакако... Ала ће им сада на нос истерати то дизање руку! Обесиће их, разуме се. Већ седе у тамници, птичице...

— Неће их, ваљда, због шунке обесити?

— Не, него због ротквица, опрости ми, Боже, грех, — одврати Тихон Иљич полу љут, полу у шали. — Престани већ једном, Бога ти, да се кочопериш и да изиграваш Балашкина! Време је да се тога оканеш...

Кузма поче да чупка своју сиву брадицу. У огледалу се огледало његово напаћено, мршава лице, тужне очи, косо уздигнута лева обрва, он погледа свој лик и тихо се сложи с братом:

— Да се, велиш, не кочоперим? Заиста је већ време... крајње време...

Тихон Иљич сврати разговор на послове. Малочас, док је приповедао, он се био замислио само с тога, што се сетио нечега много важнијега него што су смртне казне, — неког посла.

— Да, рекао сам Дениски, да сврши ту ствар што брже може, — поче он одлучно, јасно и строго, додајући с длана чаја у чајник. — И молим те, брацо, заузми се и ти за то, за ту ствар. Мени, знаш, није згодно. А после се пресели овамо. Добро ће нам бити, брацо! Кад смо већ одлучили да рашчистимо све до темеља, шта да седиш тамо забадава. Био би само двоструки трошак. А пошто се преселиш, нас двојица ћемо онда у једну запрегу. Свалићемо бреме с леђа па ћемо се, ако Бог да, дочепати града, — и ту ћемо да кућимо кућу и да течемо како ваља. У овој рупи овде човек нема где да се рашири. Отрешћемо и прашину њену с ногу, — а онда се макар и у бездан стровалила. Нећемо, ваљда, у њој скапавати! Могу ја још, памти добро, — рече он мрштећи обрве, пружајући руке и стежући песнице: — могу још да се ухватим у коштац, још ми је рано да лежим на пећи! Ђаволу бих рокове поломио!

Кузма је слушао и скоро са страхом гледао његове укочене, лудачке очи, искривљена уста из којих су као испод чекића врцале зверске речи, — слушао је и ћутао. Затим упита:

— Реци ми, брате, молим те као Бога, шта ти је толико стало до те свадбе? Не разумем, види Бог не разумем. Тога твога Дениску не могу очима видети. Та нова мустра, нова Русија превазићи ће све старе. Не гледај ти што је он стидљив, сентименталан и што изиграва будалу, — то ти је већ таква цинична животиња! Прича о мени да живим с Младом...

— Де, де, увек ти претераш, — упаде мрштећи се Тихон Иљич. — Стално проповедаш: несрећни народ, несрећни народ! А сад — животиња!

— Јест, проповедам и проповедаћу! — прихвати ватрено Кузма. — Али ту ми стаје памет! Не схватам

више: или је несрећан или... Чекај да ти кажем: та и ти га сам мрзиш, тога Дениску! Ви оба двојица мрзите један другога! Он о теби никад и не каже друкше него „зликовац који је народу засео на грбачу“, а и ти њега псујеш и називаш зликовцем! Он се безочно хвали по селу, да је сада — краљев кум...

— Знам ја то! — упаде опет Тихон Иљич.

— А о Младој знаш ли шта говори? — настављао је Кузма не слушајући. — Она је лепотица и има, разумеш ли, тако нежну, белу боју лица, а он, блесава животиња, знаш шта каже? „Права каљава њушка, мрцина!“ Треба најзад да разумеш једно: неће ти он живети у селу, њега протуву не би сад синциром могао у селу задржати. Какав је он радник, какав је домаћин? Јуче, чујем га како иде по селу и певуши курвинским гласом: „К’о анђео с неба је дивна, к’о демон је кобна и зла...“

— Знам! — викну Тихон Иљич. — Неће живети у селу, неће нипошто! Па нек иде до врага! А што велиш да није домаћин, лепи смо ти и нас двојица домаћини! Сећам се, ја ти говорим о послу, — у крчми, сећаш ли се? — а ти слушаш препелицу... А онда, шта онда?

— Како шта? И какве то има везе с препелицом? — упита Кузма.

Тихон Иљич поче да добује прстима по столу, па рече строго и одсечно:

— Памти добро: што мора бити — мора. Моја реч је света ва веки векова. Што сам рекао — то ћу и урадити. За свој грех нећу свећу палити, већ ћу учинити какво добро дело. Па и најмањи дарак да дам, Бог ми то неће заборавити.

Кузма ћипи с места.

— Бог, Бог! — викну он утањено. — Какав ли је још то наш Бог! Какав може бити Бог у Дениске, у Акимке, у Мењшова, у Сивога, у тебе, у мене?

— Чекај, — упита строго Тихон Иљич. — У ког то Акимке?

— Лежао сам, скапавао, — настављао је Кузма не слушајући: — мислиш ли да сам много о Њему премишљао? Мислио сам само једно: да о Њему ништа не знам и да не умем мислити! — викну Кузма. — Ни сам вичан мишљењу!

И осврћући се немирним, страдалачким очима, закопчавајући се и откопчавајући, прошета се по соби и застане пред самим Тихоном Иљичем.

— Упамти, брате, — рече он, а крв му удари у образе. — Упамти: ја и ти смо свршили своје. Никакве свеће нас више не би могле спасти. Чујеш ли? Ми смо — Дурновци. Ми нисмо — ни Богу за свећу ни ђаволу за ватраљ.

Од узбуђења није могао више да нађе речи, па је заћутао. Али је Тихон Иљич већ опет мислио нешто за себе; па се изненада сложио с братом:

— Право кажеш. Није наш народ ни за шта! Помисли само...

Онда живахну, занесен новом мишљу:

— Помисли само: ору већ хиљаду година, та шта ја кажем! дуже! — а нико жив, ама баш нико — не уме људски орати! Једини свој посао — и тај не знају како ваља! Не знају када треба да изађу на њиву! Када да сеју, кад да косе! „Како остали свет, тако и ми!“ — то им је све. Је л' чујеш! — викне он оштро и намршти обрве, као што је у своје време викао Кузма на њега. — „Како остали свет, тако и ми!“! Ни једна жена не уме да испече хлебац, — горња кора се сва љушти до врага, а под кором — кисела вода!

Кузма се ошамути. Мисли му се смрсише.

„Шенуо је!“ — помисли он, пратећи безизразним очима брата, док је овај палио лампу.

А Тихон Иљич, не пуштајући га да дође к себи, настављао је у заносу:

— То ми је народ! Лајавци, ленчуге, лажовчине, безочни скотови од којих ни један никоме не верује! Упамти добро, — викао је даље и не видећи да запаљени фитиљ дими и баца гареж скоро до саме таванице, — нека што нама не верују, већ ни један другоме! И сви су такви, сви! — завика он уплаканим гласом и уз тресак натакне стакло на лампу.

Иза прозора је поплавело. На баре и сметове падао је млад, бео снег. Кузма га ћутећи посматрао. Разговор беше узео тако неочекиван правац да је нестало чак и Кузмине ватрености. Не знајући шта да каже, не усуђујући се да погледа у бесне братове очи, он је почео да савија цигарету.

„Шенуо је, — мислио је он у очајању. — У осталом, тако му и треба. Свеједно је! Све је — свеједно. Тачка“.

Тихон Иљич је такође запалио цигарету и почео да се стишава. Сео је и гледајући у пламен лампе почео тихо да мрмља:

— Ти ми кажеш — „Дениска“... А јеси ли чуо шта је све направио онај путујући богомољац — Макар Иванович? Ухватио је с некаквим другом једну сељанку на друму, одвукли је у караулу код Кључика — и четири дана су ишли к њој и силовали је... редом. А сада их ено у тамници...

— Тихоне Иљичу, — проговори Кузма нежно: — зашто причаш све којешта? Шта ти је? Сигурно си болестан. Скачеш с једног на друго, сад тврдиш једно, а

час касније сасвим друго... Пијеш, ваљда, много, шта ли?

Тихон Иљич оћута. Само је одмахнуо руком, а у очима упереним у ватру заблистале су сузе.

— Пијеш ли? — тихо је поновио Кузма.

— Пијем, — исто тако тихо је одговорио Тихон Иљич. — А и како да се човек не пропије! Зар мислиш да сам лако стекао овај златан кавез? Мислиш да ми је лако било живети целог века као псето на ланцу, па још са старицом? Нисам, брацо, никога сажаљевао... У осталом, нису ни мени много сажаљевали! Мислиш ли ти да ја не знам како ме мрзе? Мислиш да ме не би ти сељаци уморили крвничком смрћу, кад би им се само пружила згодна прилика, — кад би им успела ова револуција? Причекај, причекај, — биће још свашта, видећеш! Ми смо их заклали!

— А због шунке — да се веша? — упита Кузма.

— Којешта, какво вешање, — одврати страдалнички Тихон Иљич. — То сам ја тек онако, уз реч...

— Добро ти, али они ће ипак вешати!

— Е, то — није наша ствар. За то ће они да одговарају пред Свевишњим.

Онда намршти обрве, затвори очи и замисли се.

— Ах, — проговори затим скрушено са дубоким уздахом. — Ах, брате мој мили! Ускоро ћемо и ми на суд пред Његов трон, ускоро! Читам ти тако увече требник — и плачем, јецам над том књигом. Не могу се чуду начудити: како је било могућно смислити тако слатке речи! Ево, причекај...

Он хитро устане, извади иза огледала дебелу књижицу у црквеном повезу, дрхтећим рукама натакне цвикер и са сузама у очима почне да чита, убрзано, као да се боји да ће га неко прекинути:

— Плачу и ридају, јегда помишљају смерт и вижду

в гробјех лежашчују по образу Божију созданију нашу красоту, безобразну, безгласну, не имушчују вида... („Плачем и јецам кад помислим на смрт и кад видим где на одрима лежи по Божијем лику створена наша лепота — ружна, безгласна, безоблична...“)

— Воистину сујета чловјеческаја, житије же — сјен и соније. Ибо всује мјатетсја всјак земнородни, јако же рече писаније: јегда мир приобрјашчем, тогда во гроб вселимсја, идјеже вкупје царије и нишчији... („Заиста је таштина човечанска, а живот — сенка и сан. Јер узалуд се пашти сваки земаљски син, како стоји написано: кад стекнемо овај свет, већ падамо у гроб, где су заједно цареви и просјаци...“)

— Царије и нишчији! — понови Тихон Иљич с тужним усхићењим и заклима главом. Пропао је, брацо, наш живот! Имао сам, знаш, једну нему куварицу и поклонио јој, глупачи, мараму из иностранства, а она ти лепо узме па је износи с наличја... Разумеш ли? Из глупости и цицијашлука. Жао јој било да је у радне дане носи с лица, — све мисли: сачекаћу празник, — а кад је дошао празник — остали дроњци... Ето тако сам ти ја... са својим животом. Баш тачно тако!

Враћајући се у Дурновку Кузма је осећао једно једино — неку тупу тугу. У тупој тузи прошли су му и сви последњи дани у Дурновки.

Тих дана падао је снег, а у кући Сивога једино су то и ишчекивали, да се поправи пут за свадбу.

Дванаестог фебруара, предвече, у сумраку хладног предсобља водио се тих разговор. Млада је стојала крај пећи и гледала у своје опанке, ниско убраћена жутом марамом с црним пегама. Поред врата кратконоги Дениска, гологлав, у тешкој кабаници с ниским струком и спуштеним раменима. И он је гледао доле на кратке, потковане чизмице које је окретао у рукама.

Чизмице су биле Младине. Дениска их је окрпио па је дошао да наплати пет копејки за свој рад.

— Немам новаца, — говорила је Млада. — А Кузма Иљич је сигурно већ заспао. Причекај до сутра.

— Ја, да видиш, не могу да чекам, — одговори Дениска замишљено и као певајући, чачкајући ноктом потковицу.

— Па шта ћемо онда?

Дениска мало помисли, уздахне, тресне својом густом косом и нагло дигне главу.

— Шта ту да причамо забадава, — рече он гласно и одлучно, не гледајући у Младу и свладавајући своју бојажљивост. — Је ли разговарао с тобом Тихон Иљич?

— Јест, — одговори Млада. — Чак ми је и додијао.

— Онда ћу ја доћи сад одмах с оцем. Кузма Иљич и онако мора сад да устаје да пије чај...

Млада се мало замисли.

— Како хоћеш...

Дениска остави чизмице на прозор и изађе, не спомињући више новац. Пола сата касније у трему се чула лупа — неко је стресао снег с опанака: то се Дениска вратио са Сивим — који се беше, Бог зна зашто, опасао црвеним појасом преко кабанице. Кузма је изишао пред њих. Дениска и Сиви дуго су се крстили према тамном углу, затим су треснули косом и подигли лица.

— Био просац ил' не био, добар сам човек! — поче лагано Сиви необично слободним и складним тоном. — У тебе је поћерка за удају, а у мене син за женидбу. Дај да разговоримо и да се о њиховој срећи лепо договоримо.

— Та она има мајку, — рече Кузма.

— Мајка јој није домаћица, бескућница је, удовица, кућа јој је затарабљена, а њој се ни трага не зна,

— одговори Сиви не испадајући из улоге. — Удоми сироче!

Па се достојанствено и дубоко поклони.

Свладавајући болан осмех, Кузма нареди да се позове Млада.

— Потрчи, нађи је, — нареди Сиви Дениски шапатом, као у цркви.

— Ту сам ја, — рече Млада, излазећи иза врата, од пећи, и поклони се Сивоме.

Настао је тајац. Самовар, који је стојао на поду, кључао је и клокотао, а у тами му се светлила решетка. Лица се нису разазнавала, али се осећало да су се сви снебивали.

— Дакле, шта кажеш, кћери, — одлучи се, — рече Кузма.

Млада се замисли.

— Ето, ја момка не кудим...

— А ти, Дениска?

Дениска такође мало поћута.

— Па шта, ваља се и онако једном женити...
Може Бог дати да и добро буде...

Сватови честиташе једни другима срећан почетак. Самовар су однели у одељење за послугу. Удовица, која је ту новост сазнала пре свих осталих и дотрчала са Гребена, упалила је у соби за млађе лампу, послала Кошеља да купи вотке и сунцокретових семенки, посадила младу и младожењу под иконе, послужила их чајем, села поред Сивога и да би некако загладила опште снебивање, запевала високо и оштро, бацајући погледе на Дениску, на његово земљано лице и дуге трепавице:

Пошетало младо момче,
Бела лица, гиздаво,
По баштици зеленој,
Виноградом богатим...

А Кузма је за то време корачао тамо-амо по тамној дворани, климао главом, мрштио се и мрмљао:

— О, људи Божји! Каква срамота, каква бесмислица, каква беда...

Сутрадан су сви, којима је Сиви приповедао о тој свечаности, са смешком саветовали: „Ред је да младима колико-толико помогнеш!“ И Кошељ је исто рекао: „Млади су, младима треба да се помогне“. Сиви је ћутећи отишао кући и донео је Младој, која је утијала у предсобљу, два лончића и клупче црног конца.

— Ево, снајчице, — рекао је збуњено: — то ти је свекрва послала. Може ти нешто затребати... Нема се, — а кад бих штогод имао, не бих жалио па макар...

Млада се поклонила и захвалила. Она је утијала завесу, коју јој беше Тихон Иљич послао „уместо вела“, а очи су јој биле влажне и црвене. Сиви је хтео да је утеши и да јој каже да и њему „живот није меден“, али се збуни, уздахне, остави лонце на праг од прозора и изађе.

— Конац сам ставио у лонац, — промрља он.

— Хвала, оче, — захвали му Млада још једном оним љупким и нарочитим тоном, којим је разговарала само с Иванушком, а чим је Сиви изишао, она се изненада осмехне лако подругљивим осмехом и запева: „По баштици зеленој“...

Кузма се помоли из дворане и погледа је строго преко цвикера. Она ућута.

— Слушај, — рече Кузма. — Како би било да баталиш све то?

— Сада је касно, — одговори Млада тихо. — Срамота ми свеједно не гине... Зар не зна цео свет о чијем ћемо трошку свадбу славити? Па ушли смо већ и у трошкове...

Кузма слегне раменима. Истина, Тихон Иљич је уз завесу послао и двадесет пет рубаља, врећу белог брашна, проса и једно мршаво свињче... Па ако су то свињче и заклали, не мора, ваљда, због тога да се упропасти човечији живот!

— Ох, — рече Кузма. — Намучили сте ме жестоко! „Срамота, трошкови“... Зар си јевтинија ти него свињче?

— Јевтинија или не, — с гробља се није још нико вратио, — одговори Млада просто и одлучно, онда уздахне, пажљиво сложи углачану топлу завесу. — Желите ли одмах да ручате?

Лице јој се умирило. „Дижите руке! — овде је већ све забадава!“ — помисли Кузма па проговори:

— Ради како знаш — твоја воља...

Пошто је ручао запалио је цигарету и гледао кроз прозор. Спушта се сутон. Знао је да су у одељењу за послугу већ испекли ражану плетеницу — „невестински колач“. Спремали су се да скувају два лонца пихтије, лонац резанаца, лонац чорбе од купуса, лонац каше — све уз оно заклано свињче. И Сиви је нешто пословао на гомили снега између шупе и амбара. На тој гомили пламсала је кроз плави сумрак наранцаста ватра од сламе, којом су покрили заклану свињу. Око ватре су чучали овчарски пси, чекајући да им се нешто баци, а по њиховим свиленим белим њушкама и грудима титрали су ружичасти одблесци. Сиви је дубоко газио по снегу, мувао се тамо-амо, пазио ватру и замахивао на псе. Скутове од кабанице високо је подавио и заденуо за појас, шубару је стално затурао на потиљак горњом страном десне шаке, у којој је блистао нож. На Сивога су час с једне час с друге стране на махове падали оштри снопови светлости, те је тако бацао на снег велику, немирну сенку, — сенку

некаквог паганина. Нешто касније поред амбара, стазицом која је водила у село, протрчала је Удовица и нестало је иза гомиле снега — отишла је да окупља деверуше и да замоли од Домашке јелку, која се чувала у подруму и служила редом за све девојачке вечери. Кузма се зачешљао, пресвукао: место капута с подераним лактовима обукао је стари свечани капут с дугим скутовима, па, пошто се обукао, изишао је на снегом засути трем; тамо крај осветљених прозора одељења за служинчад, у меком сивом сумраку, црнила се на снегу велика гомила девојака, момака, деце, орила се галама и разговор, свирале су три хармонике у један мах и направио се читав лом. Кршећи прсте, Кузма је погрбљен дошао до гомиле, прогурао се и погнувши главу ушао у мрачни ходник. У ходнику се гурало мноштво света. Дечарци су се врзли између ногу, старији су их хватали за јаку и избацивали напоље, — они су се опет увлачили. . .

— Пропустите, по Богу браћо! — рече Кузма, пригњечен уз врата.

Притисли су га још јаче — па неко нагло отвори врата. У облацима паре он прекорачи праг и застане крај вратница. Ту се гурао мало бољи свет — девојке у шареним марамама, момци у новим оделима. Осећао се задах цица, кожуха, петролеја, простог дувана и четинара. Мало зелено дрвце окићено памучним крпцама стојало је на столу ширећи гране над чкиљавом лименом лампицом. Око стола, испод мокрих, отопљених прозорчића, поред црних влажних зидова, седеле су дотеране деверуше, грубо нафракане руменилом и белилом, зажагрених очију, све са свиленим и вуненим марамама и са шареним увијеним перима из паткова репа затакнутим у косу на слепоочницама. Баш у часу кад је Кузма ушао, Домашка, хрома девојка црнома-

њаста, пакосна и паметна лица, црних проницљивих очију и црних састављених обрва, потегне grubим и снажним гласом старинску сватовску песму:

На поселу нашем, на последњему,
Баш на вечеру опроштајном,
На девојачком, на Авдотјином...

Девојке су сложено и нескладно у хору прихватиле њене завршне речи — и све су се окренуле ка младој: она је седела, по обичају, покрај пећи, недотерана, покривена преко главе великим тамним шалом, и требало је да на песму одговори гласним плачем и запевањем: „Оче добри, рођени и мајчице рођена, како ћу век вековати, уз мужа се злопатити?“ Али, млада је ћутала. А девојке, пошто су завршиле песму, погледале су је попреко с незадовољством. Затим почеше да се нешто дошаптавају, па се намргоде и развуку лагану и отегнуту „сиротску песму“:

Загреј нам се, бањице,
Звони, звоно гласито!

Кузми задрхташе чврсто стегнуте вилице, прођоше га срси по глави и по цеваницама, осети неке слатке пробаде у образима а очи му се замуће од наврелих суза. Млада се увије у шал па одједном поче тако да се тресе и да јеца, да су се сви узнемирено згледали.

— Доста, девојке! — викну неко.

— Доста, рођена, доста! — поче Удовица, силазећи с тезге. — Не ваља тако.

• Али девојке нису слушале:

Звони, звоно гласито,
Буди мога бабајка...

А млада поче јецајући да пада лицем на своја колена, на руке, гушећи се у сузама... Најзад су је извели у хладну половину куће — да је облаче, док је она дрхтала, посртала и врштала на махове као од жестоког бола.

Кузма је затим благословио. Младожења је дошао с Васком, Јаковљевим сином. Младожења беше обукао његове чизме; младожења је имао потшишану косу и до црвени избријану шију, око које се плавио ократник руске кошуље оивичен чипком. Беше се умио сапуном и веома се подмладио, па чак није изгледао ни ружан, и свестан тога он је озбиљно и скромно спуштао своје тамне трепавице. Девер Васјка, у црвеној руској кошуљи и откопчаној романовској кабаници, ошишан, рохав, чврст, лично је — као и увек — на робијаша. Ушао је, натуштио се и погледао попреко на деверуше.

— Доста је већ тога дерања! — проговори он грубо и строго. — Излазите, излазите.

Деверуше одговорише у хору:

— Без тројице нико не гради кућице, без четири ћошка — нема кући крова. Дај на сваки ћошак рубљицу, пету — у средину, и вотке бочицу.

Васјка извуче из џепа боцу и стави је на сто. Девејке узму бочицу и устану. У соби постаде још тамније. Врата се опет отворише и опет навали унутра пара и хладноћа — а затим, гурајући се лактовима кроз гомилу, уђе Удовица с металном иконицом у руци, а за њом млада у плавој искићеној хаљини и сви су зинули: толико је била бледа, смерна, тиха и лепа. Васјка из замаха лупи по глави једног плећатог, главатог дерана с ногама искривљеним као у даклице — и баци на сламу насред собе нечији стари кожух. На њега су стали младожења и млада. Кузма не дижући главе узме из Удо-

вичиних руку икону — и ту настане такав тајац, да се јасно чуло сипљиво дисање радозналост главатог дера-на. Младожења и млада заједно падоше на колена и поклонише се Кузми до земље. Затим су устали па су се наново поклонили. Кузма погледа младу и у њиховим очима, које су се за један тренутак среле, блеснула је страва. Кузма је пребледео и ужаснут помислио: „Сад ћу бацити икону на земљу“ ... Али су му руке механички направиле с иконом крст у ваздуху — и млада, љубећи лако икону, дирнула је уснама и његову руку па се онда бојажљиво примакла уснама. Он је предао икону некоме до себе, ухватио је младину главу рукама и љубећи с очинским болом и нежношћу нову мирисаву мараму, слатко је заплакао. А затим, не видећи ништа од суза, окренуо се и гурајући се кроз гомилу изишао у ходник. Ту већ није било никога. Снежни ветар му је ударио у лице. Засути праг бела-сао се у тами, а стреха је зујала. Напољу је брисала густа мећава и снопови светлости која је падала из прозорчића на снежне сметове изгледали су као замагљене стубови ...

Мећава се није утишала ни ујутро. Кроз сиву, узви-тлану вејавицу није се могла сагледати ни Дурновка ни воденица на Гребену. Каткада би се малко пројаснило, а онда би опет све личило на сумрак. Парк је побелео и његово шуштање се сливало са завијањем ветра, кроз који као да се стално причујало неко далеко брујање звона. Оштре ивице снежних сметова димиле су се. У трему су чучали улепљени снегом овчарски пси, жмир-кали и њушили кроз свежину мећаве укусни мирис из собе за служинчад, а Кузма је са трема једва распо-знавао тамне, мутне прилике сељака, коња, саоница и звекет звончића. Младожењи су запрегли два коња, а младој једнога. Саонице су покрили казанским ћебади-

ма, овиченим црним шарама. Сватови су се потпасали разнобојним појасима. Жене су обукле памучне бундице, умотале се у шалове и опрезно ишле ка саоницама, ситним корацима, успијајући: „Господе, ни Божји дан се не види!..“ Ретко ко је имао на себи све своје: све је то било покупљено по суседству, зато је и требало нарочито пазити — да се не падне, да се скутови и сукње подигну што више. Младој су задигли и бундицу и плаву хаљину — тако да је села право на белу сукњу. Њена глава, окићена венцем вештачкога цвећа, била је умотана шаловима и марамама. Она беше тако малаксала од суза, да је кроз мећаву, као у сну, видела тамне прилике, слушала завијање ветра, говор и свечано звецкање звончића. Коњи су припијали уши уз главу, одвраћали њушке од снежнога ветра, ветар је разносио говор и гласне наредбе, засипао очи, покривао белом кором брке, браде и шубаре и сватови су један другога с тешком муком распознавали у магли и сумраку.

— Ух, мајку ли ти твоју! — гунђао је Васјка, нагињући главу, узимајући узде у руке и намештајући се на седишту поред младожење.

Па онда викну у ветар грубо и равнодушно:

— Господо племенита, благословите младожењу да пође по младу!

Неко се огласи:

— Нека Бог благослови...

Прапорци почеше да звецкају, плазеви су уз шкрипу и сипање снежне прашине разгртали сметове, мећавва вихорила гриве и репове и носила их у страну...

А у селу, у црквеној стражарници, где су се грејали и чекали попа, сви су добили главобољу од ђумура из мангала. И црква је била пуна задаха од ђумура, хладна и сумрачна — од мећаве, ниских сводова и ре-

шетака на прозорчићима. Свеће су гореле само у рукама младожењиним и младиним и у руци црномањастог попа с крупним лопатицама, који је ужурбано читао кроз наочаре наклоњен над књигу покапану воском. На црквеном поду створиле се барице, — људи су унели на чизмама и опанцима много снега, — с леђа је дувао ветар кроз врата, која су се сваки час отварала. Свештеник је бацао строге погледе час на врата, час на младенце, на њихове напете фигуре, које су изгледале на све спремне, на њихова лица укочена у покорности и смерности и обасјана одоздо златном светлошћу воштаница. Он је по навици изговарао неке речи као бајаги с осећајем, издавајући их дирљиво и молећиво, али није ни најмање мислио ни на те речи, ни на лица на која су се те речи односиле.

„Боже пречисти и свеја твари содјетељу... — говорио је он журно, час тише, час јаче. — Иже раба твојега Аврама благословиј и разверзиј ложесна Сарина... иже Исака Ревекје даровавиј... Јакова Рахили сочетавиј... подажд рабом твојим сим...“ („Пречисти Боже, творче свега на свету... — који си благословио слугу свога Аврама и утробу Сарину отворио... који си Исака Ревеки поклонио... Јакова с Рахилом саставио... подај овим Твојим слугама...“).

— Име? — прекидао је поп сам себе строгим шапатом, не мењајући израз лица и обраћајући се појцу. И пошто је ухватио одговор: „Денис, Авдотја... — настављао је с осећајем:

„Подажд рабом Твојим сим Денису и Јевдокији живот мирен, долгоденствије, цјеломудрије... сподоби ја видјет чада чадов... и дажд им от роси небеснија свише... исполни доми их пшеници, вина и јелеја... возвиси ја јако кедри ливанскије...“ („Подај овим Твојим слугама Денису и Јевдокији живот миран, ду-

говечност и чистоту... удостоји их да виде децу деце своје... и дај им росе небеске одозго... домове њихове напуни пшеницом, вином и уљем... узвиси их као кедрове са Либанона...“).

Али присутни, чак и да су слушали и разумели што је свештеник говорио, мислили би ипак на међаву, на туђе коње, на повратак у сумрак у Дурновку, на кућу Сивога, а не на Аврама и Исака — и насмејали би се поређивању Дениске са кедром са Либанона. Па и самом њему, кратконогом, у туђим чизмама, у старој кабаници, била је нелагодна свест да је растом мањи од младе, било му је нелагодно и страшно држати на укоченој глави царску круну — огромну бакарну круну с крстом на врху, натучену дубоко на уши. Млада је под круном изгледала још лепша и мртвија, а рука јој је дрхтала и восак који се топио са воштанице капао је на наборе њене плаве хаљине...

Повратак је био лакши. Међава је у сумрак била страшнија, али је путнике храбрила свест да су свалили једно бреме с леђа: било како му било, посао су отаљали. Коње су терали живо, насумце, ослањајући се тек на нејасне прилике друмских стубова, а грлата жена Вањке Црвеног стојала је на предњим саоницама, цупкала, махала марамicom и дерала се у ветар, у разбеснелу тамну међаву, у снег, који јој је улетао у уста и заглашавао јој курјачки глас:

У голуба гаћана
Сва главица злаћана...

С И Н

Госпођа Маро се родила и одрасла у Лозани, у строго поштованој и ваљаној породици. Удала се доста касно, али из љубави.

У марту 1876, међу путницима који су на старом француском броду *Оверња* путовали из Марсеља у Италију, налазио се и један млади, недавно венчани пар. Дани су били тихи и свежи, море се у сребрнастим преливањима губило у магловитим пролећним даљинама; младенци нису силазили са палубе. Сви су уживали гледајући их; сви су њихову срећу са пријатељским осмесима посматрали: човек је ту срећу испољавао у бодром и продирном погледу, у потреби за кретањем и у живој љубазности према околини, а жена — у радосном занимању за сваку ствар... Ти младенци су били г. и г-ђа Маро.

Он је био десетак година старији од ње; човек средњега раста, црнпураст и гргураве косе; рука му је била чврста, а глас звучан. А у њој се осећала и мешавина неке друге крви, нероманске: изгледала је мало одвише висока, — ма да прекрасна стаса уз тамну косу, очи су јој биле сиво плаве.

Преко Напуља, Палерма и Туниса стигли су у алжирску варош Константину, где господин Маро беше добио доста угледну службу. Живот у Константино, за тих четрнаест година, колико је протекло од оног срећног пролећа, дао им је све што обично људе задово-

љава: благостање, породичну срећу, здраву и лепу децу.

За четрнаест година спољашност господина Мароа се јако изменила: постао је у лицу црн као Арабљанин, оседео је и осушио се од рада, путовања, дувана и сунца, — многи су га сматрали за алжирског урођеника; ни у њој нико не би познао ону жену која је некад путовала бродом *Оверња*: у оно време је, чак из њених ципела, стављених увече пред врата кабине, избијала чар младости; а сад јој се коса почела преливати сребрнастим сјајем, кожа јој је постала тања и златастија, омршавеле су јој биле и руке, а у неговању себе, у чешљању косе, у вешу и оделу, већ је показивала неку сувишну уредност. Променили су се, наравно, и њихови односи, ма да нико не би могао рећи да су се променили на горе. Живели су свако на свој начин: њему је живот био испуњен радом, — остао је увек онај исти страстан и уједно трезвен човек, какав је и раније био, а њој је живот испуњавало старање о њему, о деци, двома лепим девојчицама, од којих је старија већ била скоро девојка; опште мишљење је било да од госпође Маро у Константици и нема боље домаћице и мајке и пријатније даме у салону.

Кућа им се налазила у мирном и чистом делу вароши. Са другог спрата, из одаја за свечане прилике, увек полумрачних, због спуштених капака на прозорима, могла се видети Константина, у свету чувена са своје живописности: ова прастара арабљанска тврђава, од које је постала француска варош, лежи на кривим и дивљим стенама. Прозори породичних одаја, пуни хладовине и свежине, гледали су у врт, — а тамо су, у вечном зноју и сјају, дремали стогодишњи еукалиптуси, сикоморе, палме, високим зидовима одвојени од осталог света. Домаћин је често бивао одсутан по

потребама службе. А домаћица је водила затворенички живот, на који су осуђене жене свих Европљана у колонијама. Недељом је неизоставно одлазила у цркву. Обичних дана је ретко кад излазила; кретала се у малом, одабраном кругу. Читала је, занимала се ручним радом, причала деци или учила са њима; понекад би узимала на крило црнооку Мари, млађу кћер, и једном се руком пратећи на клавиру, певала јој је старе француске песме; и тако је скраћивала несносно дуге афричке дане, а врући ветар је улазио у собе из врта, кроз отворене прозоре... Константина, која је затварала после подне све капке своје, да би се спасла од сунца, које је немилосрдно пекло, личила је у тим часовима на изумрлу варош: крикнеле би само, с времена на време, птице иза зидова по вртovima и меланхолично су, са извесном тугом својственом колонијалним земљама, одјекивале трубе брђана по далеким брежуљцима, где су понекад потмулом тутњавом топови потресали земљу и виђали се бели војнички шлемови.

Дани у Константини су текли једнолико, али нико није примећивао да је госпођи Маро досадно. У њеном тананом и честитом карактеру нису се појављивале ни превелика осећајност, ни сувишна нервоза. Здравље јој се није могло назвати снажним, али ипак није причињавало никаквих брига господину Маро. Изненадио га је само један случај: једном ју је, у Тунису, Арабљанин — чаробњак, тако брзо и дубоко успавао, да је једва после дошла к себи. Али то је било непосредно иза доласка из Француске; од оног времена она није више била подложна тако оштрим слабостима воље и тако болесним примањима и преживљавањима разних спољних утицаја. И господин Маро је био срећан, миран и убеђен да јој је душа безбрижна и сва њему отворена. Тако је и било, чак и последње, четрнаесте

године њихова брачна живота... Али тада се појавио у Константиани неки Емил ди Бјуи.

Емил ди Бјуи, син госпође Боне, старе и добре познанице породице Маро, имао је свега деветнаест година. Госпођа Боне, удова инжењера, осим Емила, кога је родила у првоме браку, и који је одрастао у Паризу и већ студирао права, али највише био обузет писањем песама само њему разумљивих и сматрао себе присталицом непостојеће песничке школе „Тражилаца“, имала је још и кћер, Елизу. У мају осамдесет и девете Елиза се спрема за венчање, али се разболела и за неколико дана умрла. Емил, који никад дотле у Константиани није био, дошао је на сахрану. Лако се може разумети колико је та смрт дирнула госпођу Маро, смрт девојке која је већ стављала на главу невестински вео; а познато је и како се, у таквим околностима, брзо и лако успоставља блискост међу људима који се једва познају. Осим тога, Емил је за госпођу Маро заиста и био само дечко.

Убрзо, после сахране, госпођа Боне отпутова рођацима у Француску. Емил оста у Константиани, у кући покојнога очуха, која се налазила изван града и коју су у вароши називали вилом Хашим; готово свакодневно је посећивао породицу Маро. Ма какав да је био, и ма како се претварао, био је ипак врло млад, врло осетљив и имао потребу за људима, којима би се макар и привремено приближио. „Заиста је то чудно, — говорили су неки, — госпођа Маро се више не може познати! Како је само оживела, како се пролепшала!“

Ипак, та запажања су била прилично неоснована. У почетку је, у ствари, живот г-ђе Маро био само нешто веселији, а њене девојчице посташе кокетније и расположеније, јер се Емил, врло често заборављајући несрећу и отров, који му је, како је сам мислио, тро-

вао „крај живота“, сатима понекад забављао са Мари и Луизом, као потпуно њима раван. До душе, он је ипак био мушкарац, Парижанин, и прилично необична природа; учествовао је у животу, неприступачном за обичне смртне, којим су живели париски песници; и често је, са неком месечарском изражајношћу рецитовано чудне, али звучне стихове; и можда је, захваљујући само њему, ход госпође Маро постао лакши и бржи, њене домаће тоалете мало гиздавије, звук гласа пријатнији и топлији; можда јој је у души и била нека кап чисто женске радости што постоји, ето, човек, којим се може лако владати, са којим се може говорити у полушаљивим поукама, слободно, што је сасвим природно разлика у годинама дозвољавала; човек тако одан целој њеној кући, али у којој је за њега она била најглавније лице, — што је, наравно, врло брзо изишло на видело. Па ипак, све је то било тако обично! А најглавније је да га је она у ствари најчешће само жалила.

Искрено уверен да је од природе песник, он је хтео да личи на песника и спољашношћу: носио је дугу, уназад забачену косу, одевао се са уметничком скромношћу; имао је косу лепу, мрку, која му је сасвим пристајала уз бледо лице, као и црно одело; али његово бледило је било исувише бескрвно, са жућкастим одблеском; очи су му увек сијале, али су на изнуреном лицу изгледале као грозничаве; груди су му биле тако слабачке и узане, ноге тако танке, а руке мршаве, да је нелагодно било гледати га кад превише оживи и потрчи улицом или вртом, нагнувши се мало напред, као да клизи, да би прикрио свој телесни недостатак; једна нога му је била краћа. У друштву је био непријатан, уображен, старао се да буде загонетан, немаран, понекад и дрзак на фини начин, а понекад презриво расејан и ничим привучен; али исувише често није те

своје улоге одигравао до краја, збуњивао се и почињао да говори са неком безазленом искреношћу и ужурбано. И, наравно, није умео дуго да крије своја осећања, да се претвара да не верује у љубав и срећу на земљи. Ускоро је цела кућа знала да је заљубљен. Његове посете су већ почеле досађивати домаћину; сваког дана је стао доносити из своје виле букете најређега цвећа, седео је тамо од јутра до мрака, читао стихове, све мање разумљиве, — деца су често могла да чују како некога преклиње да умре заједно са њим, — а ноћи је проводио у урођеничким квартовима, по оним јазбинама где Арабљани, обавијени прљаво белим огртачима, пожудно посматрају игре чочека и пију врло јаке ликере... Једном речи, није ни месец и по дана прошло, а његова заљубљеност се претвори у Бог би га знао шта.

Нерви су сасвим престали да га служе. Једном приликом је готово цео дан преседео код њих, ћутећи, а затим је устао, поклонио се, узео шешир и изишао, — а пола сата затим донели су га са улице у страшном стању: добио је био хистерични напад и тако је очајно ридао, да је преплашио и децу и послугу. Госпођа Маро као да и није придавала нарочито значаја томе испаду. Сама га је освешћивала, журно му одрешила кравату, говорила му да треба да се држи као мушкарац; осмехивала се само кад ју је он, нимало се не снбивајући пред мужем, стао хватати за руке, покривати их пољупцима и клети јој се да јој је безгранично одан. Ипак, томе се крај морао учинити. Кад је Емил, без кога је деци брзо постајало досадно, неколико дана после напада дошао, умирен, али као човек који је тешку болест прележао, госпођа Маро му опрезно каза, што се у таквим приликама обично говори.

— Пријатељу, па ви сте мени као син. — рекла је,

први пут изговарајући ту реч — син, и доиста осећајући скоро материнску нежност према њему. — Немојте ме зато стављати у тако смешан и мучан положај.

— Али заклињем се да сте у заблуди! — узвикну он са искреном страшћу у гласу. — Ја сам вам само одан, хоћу само да вас видим и ништа више!

И одједном се сруши на колена, — били су сами у врту те тихе и топле, мрачне вечери, — обави јој руке око бедара, полуонесвешћен страшћу... Посматрајући му косу, бео и танак врат, г-ђа Маро је са болом и усхићењем мислила:

„Да, да, могла сам имати скоро исто оволиког сина!“

И од тога дана, па све до одласка у Француску, он више није лудовао. У ствари, био је то рђав знак, могло је то значити и да му је само страст постала дубља. Али по спољашњем изгледу, све као да се изменило било на боље, — само једном опет не издржа. Тога дана, после празничног ручка, на коме је било и неколико страних особа, и не помишљајући да би то могло и осталима пасти у очи, он рече:

— Молим вас да ми уделите само неколико тренутака...

Устала је и пошла за њим у пуну, полумрачну салу. Он је пришао прозору, кроз који се вечерња светлост пробијала у уздужним тракама, и гледајући је право у лице, рекао је:

— Данас је дан мога оца. Ја вас волим!

Окренула се да изиђе из сале. Уплашен, додао је брзо за њом:

— Опростите ми, то је први и последњи пут!

Заиста, нова признања није више чула из његових уста. — „Био сам очаран њеном збуњеношћу, — записао је те исте вечери у дневник својим финим и пома-

до намештеним стилем. — Заклео сам се да јој више нећу нарушавати мир: зар и без тога нисам блажен?“ — И даље је одлазио у варош, — само је ноћивао у вили Хашим, — и понашао се свакојачко, али увек више или мање пристojно. Понекад је бивао, као и раније, некако безразложно весео и безазлен, и трчао са децом по врту; а чешће је седео крај ње и „опијао се њеним присуством“, читао јој новине, романе и „срећан био што га слуша“. — „Деца нам не сметају, — записивао је он тих дана. — Њихови гласови, смех, граја, па и сама њихова бића служе као нека врста најтананијих спроводника наших осећања. Захваљујући њима, та осећања имају још више чари; водили смо најобичније разговоре, али у њима је звучало нешто друго, — наша срећа; да, да, и она је била срећна, ја то тврдим. Са задовољством је слушала кад декламујем; увече смо са балкона посматрали Константину, која је лежала крај наших ногу у плавом, месечевом сјају...“ Најзад, у августу, госпођа Маро поче настојати да он оде, да се врати студијама и да пође својим путем, а он је записао: — „Одлазим! Одлазим, затрован горком слашћу растанка! Поклонила ми је за успомену сомотску трачицу коју је као девојка носила око врата. Благословила ме је пред растанак и видео сам јој влажан блесак у њеним очима кад рече: „Збогом, сине мој драги!“

Да ли је имао право тврдећи да је и госпођа Маро у августу била срећна, познато није. Али да јој је његов одлазак тешко пао, — несумњиво је било. Та реч, — син, — која ју је често и раније узбуђивала, сад јој је тако звучала да је није могла мирно чути. И раније је она, сусрећући на путу за цркву пазнанике који би јој у шали говорили: „Зашто се ви молите, госпођо Маро, па ви сте и тако безгрешни и срећни!“ — често уз

тужан осмех одговарала: — „Жалим се Богу што ме је лишио сина“... А сад је мисао о сину, о срећи коју би јој он непрестано давао самим својим постојањем на свету, није више ни напуштала. И једном, убрзо после одласка Емиловог, рече мужу:

— Сад све разумем! Сад тек знам да свака мајка мора да има сина, и да свака жена, која нема сина, ако дубоко размисли и провери цео свој живот, мора видети да је несрећна. Ти си човек, ти то не можеш осећати, али тако је... О, како се нежно и страшно може волети син!

Била је те јесени врло нежна и према мужу. Дешавало се, да му је, када би остала са њим насамо, говорила срамежљиво:

— Хекторе, слушај... Стид ме је већ да те о томе питам, па ипак... Сећаш ли се по каткад оног марта седамдесет и шесте године? Ах, кад бисмо имали сина!

— „Све ме је то силно збуњивало, — причао је касније господин Маро. — Збуњивало ме је утолико више што је почела и јако да мршави. Слабила је, постајала све ћутљивија и мекша карактера. Познанике је све ређе посећивала, избегавала је да излази у варош без стварне потребе... Уверен сам да је нешто страшно и неразумљиво постепено јој освајало и душу и тело!“

А дечја пратиља је додавала да је госпођа Маро, кадгод би те јесени некуда пошла, увек навлачила густ бео вео, што раније никад није чинила, а по повратку кући, вео би одмах пред огледалом подизала и пажљиво разгледала уморно лице. Сувишно је објашњавати шта се у њеној души догађало за то време. Да ли је желела да види Емила, да ли јој је писао и да ли му је одговарала? Он је на суду показао две депеше, тобож послате на његово име, у одговор на његова писма. Јед-

на је била од 10 новембра: „Залуђујете ме. Умирите се. Одмах ми се јавите.“ — Друга од 23 децембра: „Не, не, немојте доћи, преклињем вас. Мислите на мене, волите ме као мајку.“ Али истинитост његових тврђења да му је те депеше баш она послала није, наравно, могла бити доказана. Истинито је само да је од септембра до јануара госпођа Маро водила тежак, брижан и болестан живот.

Дубока јесен је те године у Константини била хладна и кишовита. Затим је, као што то увек у Алжиру бива, одмах наступило прекрасно пролеће. И госпођи Маро се поврати живост, и јави се у њој она блажена и танана опојност коју у доба пролећног цветања осећају људи који су већ преживели младост. Почела је поново да излази, често се извозила са децом, шетала се са њима по парку опустеле виле Хашим, спремала се да путује у Алжир, да покаже деци Блиду, крај које се налази у брдима шумска клисура, у којој живе мајмуни... И тако је то трајало све до седамнаестог јануара деведесете године. Седамнаестог јануара се пробудила са неким необичним осећањем среће и нежности, које ју је целу ноћ узбуђивало. У великој соби, у којој је, пошто јој је муж био отишао на дуги службени пут, сама спавала, било је полумрачно од спуштених капака на прозорима. Ипак се по плавкастом бледилу које је у собу продирало могло видети да је још рано. Заиста, сатић на ноћном сточићу је показивао шест. Осећајући са уживањем јутарњу свежину, која је из врта продирала, она се уви у лаки покривач и окрену се зиду... „Зашто ми је тако добро?“ — мислила је у полузабораву. И као нејасна, прекрасна привиђења, почеле су пред очима да јој промичу слике Италије, Сицилије, слике оног далеког пролећа кад је лађом путовала, у кабини чији су прозори гледали на палубу,

на хладно сребрнасто море, и која је имала завесе од исушене и избледеле црвене свиле, и висок праг, на коме се сијала, излизана од дугогодишњег чишћења, прикована месингана плоча... Затим је видела огромне морске заливе, лагуне, равнице, велику арабљанску варош, сву белу, равних кровова, и таласасте, магловито плаве брежуљке и брда за њом. Био је то Тунис, у коме је само једном била, оног истог пролећа када је видела и Напуљ и Палермо... Али у том тренутку као да преко ње пређе неки хладни талас — она се трже и отвори очи. Било је већ око девет часова, чули су се гласови деце, глас њихове пратиље. Устала је, огрнула „пењоар“ и, изашавши на балкон, спустила се у врт и села у столицу за љуљање, на песку крај округлога стола, испод расцветане мимозе, која је над њим раширила златни свод и опојно мирисала, изложена топлини. Собарица јој је донела кафу. Опет је почела да мисли на Тунис, и сетила се чудног случаја који јој се тамо догодио, оног слатког страха и блажене лењости, сличне предсмртним тренуцима, које је осетила у тој бледо плавој вароши, за време топлих, ружичастих сутона, полулежећи у наслоњачи на крову хотела и нејасно назирући тамно лице Арабљанина, хипнотизера и мађионичара, који је седео на земљи пред њом, прекрстивши ноге и успављујући је једва чујним, монотоним певањем и лаганим покретима мршавих руку. Одједном је, замишљено и ненамерно се загледавши јако отвореним очима у јарку сребрну варницу којом је горела на сунцу кашичица у чаши са водом, изгубила свест. Кад је, исто тако изненада, поново дошла к себи, — над њом је стајао Емил.

Све што се десило после овог неочекиваног сусрета познато је из речи самог Емила, из његове при-

повести и његових одговора приликом истраге и на суду.

„— Да, ја као да сам са неба пао у Константину! — причао је. — Дошао сам, јер сам разумео да ме ни саме силе небесне не могу зауставити. Ујутру, седамнаестог јануара, право са станице, не јавивши се претходно, дошао сам у кућу господина Маро и отишао у врт. Био сам управо пренеражен оним што сам видео, али тек што сам према њој коракнуо, она је дошла к себи. По свему судећи, и она је била јако изненађена, како мојом неочекиваном појавом, тако и стварима које су се са њоме збивале, али ни узвикнула није. Погледавши ме као неко који се тек пробудио из дубокога сна, подигла се сместа, поправљајући косу.

„— Предосећала сам то, — некако безизразно рече. — Нисте ме послушали!

„И као и обично, љупким покретима закопчавши „пењоар“, обухвати ми главу рукама и два пута ме пољуби у чело.

„Изгубио сам се од усхићења и страсти, али ме је она благо одстранила и рекла:

„— Хајдемо, нисам обучена, одмах ћу се вратити, идите деци . . .

„— Али, забога, шта је то са вама било? — упитао сам је, пењући се за њом, уз степенице, на балкон.

„— О, ништа, лака несвест, загледала сам се у сребрну кашичицу, која се пресијавала на сунцу, — одговорила је, овладавши собом, и нешто живље. — Али, шта сте учинили, шта сте учинили! . . .

„Децу нигде нисам нашао, у кући је било пусто и тихо; седео сам у трпезарији и наједном чуо где пева у удаљеној соби, јаким, звучним гласом, али онда нисам разумео сав ужас тога звука, јер сам нервозан био и сав сам дрхтао. Нисам спавао целе ноћи, бројао сам

минуте док ме је воз носио према Константини, ускочио сам у прва кола, изашавши из станице, имао сам само једну жељу — да што пре у град стигнем... Знао сам, предосећао сам и сâм да ће мој долазак бити по нас кобан; али ипак, што сам видео у врту, онај мистичан сусрет и тако оштри прелом у њеном опхођењу према мени нисам могао очекивати! После десетак минута изашла је очешљана, у лакој, светло сивој хаљини са преливима перунике.

„— Ах, — рече, док сам јој љубио руку, — заборавила сам, данас је недеља, деца су у цркви, а ја сам се успавала... Деца ће после цркве отићи у борову шумицу, — јесте ли били тамо?

„Не чекајући одговор, зазвонила је, наредила да ме послуже кафом и села; почела је нетремице да ме гледа и, не слушајући ме, да ме пита како сам живео, шта сам радио; говорила је о себи, да се, после два или три за њу врло рђава месеца, за које време је „ужасно остарила“, — те речи је рекла са неким загонетним осмехом, — осећа сад тако добро, тако младалачки, као никад... Одговарао сам, слушао, али много што шта нисам разумео; обоје смо говорили сасвим друго, мени су се руке хладиле од близине неког другог, страшног и безизлазног часа. Не поричем да су ме као муња засениле њене речи: „Остарила сам...“ Одједном сам видео да је она у праву: у омршавелости њених руку и увелог, ма да заиста подмлађеног лица, у оштрини извесних оцртавања тела, спазио сам прве знаке онога што нам тако болно и некако неугодно чак, — али утолико страсније! — гони срце да се стеже при погледу на жену која стари. Ах, да, како се брзо и јако изменила! — помислио сам. Али ипак је била прекрасна и ја сам се опијао гледајући је. Навикао сам био да бескрајно о њој сањам, нисам заборавио онај час кад

сам јој, једанаестог јула, увече, први пут загрлио колена. Дрхтале су лако и њене руке док је поправљала косу, осмехујући се и гледајући ме. — Одједном — ви ћете разумети сву трагичну снагу тога тренутка: — одједном се тај осмех некако изобличио, и она тешко, али чврсто изговори:

„— Ипак морате отићи кући, да се одморите од путовања, — изгледате страшно, очи су вам тако патничке и ужасне, а усне вам горе. Нисам у стању више то да гледам... Отићи ћу са вама, испратићу вас, хоћете ли?

„И, не дајући ми времена да одговорим, устала је и отишла да узме шешир и огртач...

„Брзо смо стигли у вилу Хашим, задржао сам се код улаза, да наберем цвећа. Она ме није чекала, сама је отворила врата. Послуге није било, осим чувара, који нас није видео. Кад сам ушао у топло и полумрачно предсобље, пружио сам јој цвеће; пољубила га је, затим, загрливши ме једном руком, пољуби и мене. Од силнога узбуђења усне су јој биле суве, али глас јој је био јасан.

„— Само, чуј... како ћемо... имаш ли нешто при себи? упитала је.

„У први мах је нисам разумео, толико ме је био потресао тај први пољубац, то прво „ти“, и прошапутал:

„— Шта хоћеш да кажеш?

„Она се повуче уназад.

„— Како? — рече изненађено, скоро строго. — Зар мислиш да ја... да ми можемо после овога живети? Имаш ли нешто, да се умре?

„Сетио сам се и ужурбано јој показао револвер, напуњен са пет метака, од кога се никад нисам растајао.

„Брзо је пошла напред, из собе у собу. Свугде је била полутама. Ишао сам за њом помућен у свима осећањима, као обнажени човек кад врелог дана загази у море, — чуо сам само шуштање њених свилених сукања. Најзад смо дошли; збацила је са себе огртач и почела да развезује машине на шеширу. Руке су јој још дрхтале и ја сам још једном приметио у полумраку нешто жалосно и уморно на њеноме лицу...

„Али, умрла је храбро. У последњим тренутцима, преобразила се. Љубећи ме и одмичући се, да би ми видела лик, рекла ми је шапатам неколико тако нежних и дирљивих речи, да нисам у стању да их поновим.

„Хтео сам да одем да наберем још цвећа, да би њиме обасуо наш самртни одар. Није ме пустила, журила се, говорила је:

„— Не, не, не треба... цвећа има... ево твога цвећа... и понављала је стално:

„— Заклињем те свим што ти је свето да ме убијеш!

„— Да, а после себе, — одговарао сам, ни тренутка не сумњајући у своју одлучност.

„— О, верујем, верујем, — говорила је, као да је већ потонула у заборав...

„На тренутак пред смрт рекла је врло тихо, али просто:

„— Боже мој, овоме имена нема!

„И још:

„— Где је цвеће које си ми дао? Пољуби ми — последњи пут.

„Сама је наместила револвер уз слепоочницу. Хтео сам да пуцам, али ме је она зауставила:

„— Не, није добро тако, дај да поправим. Ево ова-

ко, дете моје... А после ме прекрсти и положи ми цвеће на груди...

„Кад повукох за ороз, само лако покрену усне. Пуцао сам још једном...

„Лежала је спокојно, у угаснулом погледу јој је било неко горко блаженство. Коса јој је била разасута, чешаљ од корњачине коре лежао је на поду. Устао сам, клатећи се, да би и са собом свршио. Али у соби је, и поред спуштених капака, било светло и ја сам добро видео у тој светлости и у тишини која је царовала око мене, њено већ побледело лице... Тад мноме одједном овлада лудило, јурних прозору, покидах завесе, поломних стакла, капке и рамове, почех да вичем и да пуцам у ваздух... Остало знате...“

У пролеће, пре пет година, путујући по Алжиру, писац ових редова је посетио и Константину. И сад се често сећа оних кишовитих, хладних, али ипак пролећних вечери које је проводио крај камина у читаоници једне старе и домаћинске француске гостионице. На тешким и извијеним полицама стајали су тамо подерани илустровани часописи — и у њима су се могли наћи избледели ликови госпође Маро, из разних година, између осталог и девојачки, лозански...

Повест њена је овде још једном испричана, да би се одговорило потреби да се на свој начин исприча...

**ГОСПОДИН
ИЗ САН-ФРАНЦИСКА**

Тешко теби, Вавилоне, граде чврсти!

Апокалипсис

Господин из Сан-Франциска — имена му ни у Напуљу, ни на Каприју нико није запамтио — полазио је у Стари Свет, на пуне две године, са женом и кћери, једино разоноде ради.

Био је чврсто убеђен да има пуно право на одмор, задовољства, дуг и удобан пут, и на многе друге ствари. За такво убеђење је имао и разлога: прво, богат је био, а друго, тек је и почињао да живи, ма да му је већ било педесет и осам година. Све дотле он и није живео, пребивао је само, — до душе, доста добро, — али, ипак, полагајући сву наду у будућност. Радио је не дижући главе, — Кинези, које је на хиљаде поручивао да код њега раде, добро су знали, шта тај његов рад значи! — И најзад је увидео да је већ много постигнуто, да је постао скоро раван онима које је некад себи за пример узео, па је одлучио да предахне. Код људи чијем је реду припадао, обичај је био да почну живот уживати одласком у Европу, Индију, Египат. Решио се да и сам поступи исто тако. Наравно, за године труда хтео је пре свега себе да награди; али се радовао и за жену и за кћер. Жена му никада није показивала нарочиту склоност да прима утицаје споља, али све Американке средњих година — страсно

воле да путују. А што се кћери тиче, девојке у годинама и болешљиве, путовање јој је било управо неопходно: да се и не говори о користи по здравље, зар се на путовањима не догађају и срећни сусрети? Седи се ту понекад за истим столом или се фреске разгледају заједно са милијардером.

Распоред путовања је Господин из Сан-Франциска врло опширно израдио. У децембру и јануару се надао да ће уживати у сунцу јужне Италије, у споменицима и старинама, у тарантели, серенадама певача луталица, као и у ономе што људи његових година нарочито танано осећају, — у љубави младих Наполитанки, па макар и не била сасвим чиста и бескорисна; карневал је намеравао да проведе у Ници, у Монте-Карлу, где у то време долази најизабраније друштво, — баш оно, од кога зависе сва блага цивилизације: крој смокинга, чврстина престола, објава ратова и удобност хотела, — где се једни страствено одају аутомобилским тркама и једрењу, други рулету, трећи ономе што се обично назива флертом, а четврти — пуцању у голубове, који веома лепо узлећу из вртова пуних тамног зеленила, са морем боје незаборавка, у позадини, и одмах, као беле лоптице, мртви ударају, о земљу; почетак марта је хтео посветити Флоренцији, а последње недеље Великог поста да дође у Рим, да слуша тамо *Miserere*; улазили су у његове планове и Венеција, Париз, борбе са биковима у Севиљи, купање на енглеским острвима, Атина, Цариград, Палестина, Египат, чак и Јапан, — наравно, већ на обратном путу... И све је испочетка одлично текло.

Био је крај новембра и скоро до самог Гибралтара путовало се час кроз ледену маглу, час кроз снежну лавицу; али путовало се ипак потпуно добро, па и без љуљања које изазива морску болест; путника је на

броду било много, а све су то били угледни људи, брод — чувена „Атлантида“ — лично је на најскупљи европски хотел и имао све удобности, — ноћни бар, источњачка купатила, сопствене новине, — и живот је на броду текао по највишем пропису: устајали су рано, на звук трубе, који је оштро одјекивао ходницима још за сумрачних часова; кад се дан тако полако и безбојно рађа над сиво-зеленом воденом пустињом, која се тешко у магли таласа; обучени у фланелске пиџаме, пили би кафу, чоколаду, какао; а затим поседели у мермерним кадама, правили гимнастику, изазивајући апетит и добро расположење, онда завршавали дневну тоалету и одлазили на први доручак; до једанаест сати је уобичајено било да се путници брзо шетају по палуби, удишући хладну свежину океана, или да играју шефл-борд и друге игре, да би се поново изазвао апетит, а у једанаест — пио се буљон и јели сендвичи; после тога су сви задовољно читали новине и мирно чekali други доручак, хранљивији и обилнији од првога; два сата се тад посвећивало одмору; све палубе би у то време биле прекривене столицама за лежање, на којима су се одмарали путници, увијени у пледове, и гледајући у наоблачено небо и у пенаста водена брда у даљини, или слатко дремајући; око пет сати, освежене и расположене, служили су их мирисавим чајем са колачима; у седам су звуци труба јављали да је време вечери од девет разних јела... И Господин из Сан-Франциска, трљајући руке од претека животне снаге, похитао би тад у своју богату, луксузну кабину, да се обуче.

Увече су се спратови „Атлантиде“ блистали у мраку безбројним огњеним очима, а мноштво слугу је радило по кујнама, перионицама за посуђе, и оставама за вино, са нарочитом ужурбаношћу. Океан се иза зи-

дова, страшан, таласао, али о њему нико није ни мислио, у општем убеђењу да њиме потпуно господари заповедник брода, риђи човек, необичне величине и дебљине, увек некако сањив, који је, у капуту са широким златним ширитима, лично на неког огромног идола, врло ретко се појављивао из својих тајанствених одаја; на палуби је стално пиштала сирена, са неком пакленом злобом, али ју је мало ко чуо од оних за вечером — звуке сирене је заглушивала музика првокласног гудачког оркестра, који је изванредно и непрекидно свирао у огромној, двоспратној дворани, обложеној мермером и застртој плишаним теписима, свечано преливеној светлошћу кристалних лустера и позлаћених жирандола, препуној деколтираних дама са дијамантима и мушкараца у смокингу, витких лакеја и љубазних „метр д’ отела“, од којих се један, онај који је примао само наруџбине вина, кретао чак и са ланцем на врату, као какав лорд мер. Смокинг и раскошно рубље силно су подмлађивали Господина из Сан-Франциска. Сув, средњега раста, неправилно грађен, али чврст, блистав и умерено жив, седео је у златно-бисерном сјају те дворане крај боце „Јоханисберга“, жутог као ћилибар, безбројних бокала и чаша од најфинијег стакла и кудравог букета чупавих зумбула. Нешто монголско је било на жућкастом му лицу са поткресаним сребрнастим брковима; златним „пломбама“ пресијавали су му се широки зуби, а као старом слоновачом — снажна, ћелава глава. Богато, и не према годинама, била је одевена и његова супруга, крупна, широка и спокојна жена; а натрпано, али лако и ваздушасто, чедно откровено — кћи, висока, танка, са прекрасном косом, дивно очешљаном; љубичицом је мирисала, а око усана је и на врху лако напудрованих леђа имала нежне ружичасте бубуљице. Вечера је тра-

јала два сата, а после је у балској дворани почињало играње, за које време су господа, — међу њима, и Господин из Сан-Франциска, — са ногом преко ноге, решавали, на основу последњих политичких и берзанских извештаја, судбине народа, пушили хаванске цигаре све док им лица не би поцрвенела као малина, и опијали се ликерима у бару, где су у црвеним жакетима послуживали Црнци, са беоњачама сличним ољуштеним бареним јајима. Океан је са тутњавом преметао иза зидова црна водена брда, олуја је завијала у отежалим катаркама, брод је сав дрхтао, побеђујући и њу и та брда, — као плугом је расецао и на две стране им раздвајао покретне масе, стално узбуркане у вечитој врењу, са високо узвијеним, запенушеним врховима; — у самртној тузи је јецала сирена, чији је звук заглашивала магла; мрзли су се и свест скоро губили од претераног напрезања пажње осматрачи на узвишеној осматрачници; на мрачна и усијана недра пакла, на његов последњи, девети круг, личила је подводна унутрашњост брода, — где су потмуло бректали огромне пећи, гутајући усијаним ждрелима читаве хрпе каменог угља, које су убацивали у њих прљавим знојем обливени и до појаса обнажени људи, поцрвенели од топлоте; а горе, у бару, безбрижно пребацујући ноге на наслоне фотеља, сладили су путници коњак и ликере, пливали у таласима сладуњавог дима и потанко расправљали; у балској дворани је све сијало и из свега је избијала светлост, топлина, радост; парови су се окретали у валцеру, гибали су се у танго-у — и музика се непрестано, али некако сладуњаво и бестидно, тужно молила све за једно, за једно и исто. . . У тој сјајној гомили налазио се и посланик, сув, скроман старчић; био је ту и велики богаташ, обријан, дугоња, неодређених година, сличан каквом бискупу, у старомодном

фраку; па онда и познати шпански писац; и светска лепотица, већ прилично увела, а сумњива морала; могао се видети и отмени заљубљени пар, који су сви радознано посматрали и који и није крио своју срећу; он је само с њом играо, певао је — изванредно — само уз њену пратњу, и обоје су били тако пуни чари; а само је заповедник брода знао да је то двоје „Лојд“ ангажовао да глуме заљубљене, за добре паре, и да они тако већ одавно путују час на једном, час на другом броду.

У Гибралтару је све обрадовало сунце; мирисало је на рано пролеће; на „Атлантиди“ се појавио нови путник, који је побудио опште занимање, — престолонаследник једне азијске државе, који је путовао инкогнито, човек маленога раста, некако као сав укочен, ма да окретан, широког лица, уских очију, са наочарима опточеним златом, али помало непријатан због дугих црних бркова који су му се провидели као у мртваца; уопште узев, мио, јединствен и скроман. У Средоземном Мору се поново осетила зима, море се таласало у крупним и разнобојним, као паунов реп таласима, са снежним врховима: пробудила их је трамонтана, весело и бесно летећи у сусрет броду, ма да је било јасно време и потпуно чисто небо... Затим, другог дана, небо поче да бледи, хоризонт се замагли у даљини: земља је била близу, појавили су се Искија, Капри, а кроз доглед се већ могао видети и Напуљ, набацан као комади шећера у подножју нечег великог и сивог, а над њим и над тим нечим сивим — нејасан и мртво бео од снега, ред далеких брегова. На палубама је било много света, многе леди и многи центлмени већ су били обукли лаке капуте са крзном; тихи „бојеви“-Кинези, који су увек говорили шапатам, и кривоноге шипарице са црним плетеницама до пета и

девојачким густим трепавицама, стално су из кабина доносили горе пледове, штапове, кофере и „несесере“ од крокодилске коже... Кћи Господина из Сан-Франциска је стајала крај принца, који јој је, срећним стицајем околности, синоћ био представљен, и правила се да пажљиво гледа у даљину, у правцу који јој је он показивао, нешто јој објашњавајући и брзим и тихим гласом причајући; растом је међу осталима изгледао као дете, није нимало био леп, и уз то чудан, — наочари, полуцилиндер, капут енглеског кроја, а длаке ретких бркова као коњске, тамна, танка кожа на пљоснатом лицу некако затегнута и чак помало и лакована, — али девојка га је слушала и од узбуђења није разумевала шта јој говори; срце јој је куцало од неразумљивог усхићења пред њим и од поноса што он баш са њоме стоји и разговара: све, све је било у њему некако нарочито, не као код других, — мршаве исушене руке, чиста кожа, под којом је текла прастара царска крв, чак и европско, сасвим скромно, али некако нарочито уредно и чисто одело, крили су у себи неисказану чар, изазивали су осећање заљубљености. А Господин из Сан-Франциска, у цилиндру, са сивим „камашнама“ на лакованим ципелама, стално је посматрао чувену лепотицу, која је покрај њега стајала, високу, дивно грађену плавушу, са очима оцртаним по последњој париској моди, и која је на сребрном ланчићу држала мајушно, криво и голо кученце и са њиме разговарала. И кћи, осећајући се некако нелагодно, старала се да не гледа оца.

Као и сви имућни Американци, и он је био врло дарежљив на путовањима и, као и сви они, веровао у потпуну искреност и добро расположење оних који га са таквом пажњом и бригом хране и поје, служе га од јутра до мрака, погађајући му и најмању жељу, одржа-

вају његову чистоћу и чувају мир, носе му ствари, дозивају за њега носаче, отпремају му пртљаг у хотеле. Тако је то било свугде, за све време путовања, па је тако морало бити и у Напуљу. Напуљ је растао и приближавао се; свирачи, са дувачким инструментима који су се пресијавали на сунцу, већ су стајали на палуби и наједном су све заглушили свечаним звуцима марша; горостасни командант, у празничној униформи, појавио се на своме мосту и, као милосрдни незнабожачки идол, подижући руку, пријатељски је неколико пута поздравио путнике — а Господину из Сан-Франциска, као и сваком другом посебице, учини се да то само због њега грми марш који горда Америка толико воли и да то само њега поздравља охоли заповедник брода при срећноме приспећу. А кад је „Атлантида“ ушла најзад у пристаниште и догурала до кеја своју многоспратну масу, прекривену људима, и кад су затутњали, у спуштању, силази, — колико ли је само портира и њихових помоћника у качкетима са златним ширитима, колико ли разних носача, дечака, који су звиждали, и огромних одрпанаца са гомилама разнобојних слика у рукама, похитало њему у сусрет, нудећи му своје услуге! Он се са неким љубазним презирањем осмехивао тим одрпанцима, идући колима оног истог хотела, где је могао и принц да одседне, и мирно кроз зубе говорио, час енглески, час италијански:

— Go away! Via!

Живот у Напуљу је од првог дана почео да тече по установљеном реду: рано ујутру — доручак у полумрачној трпезарији, којом је пирио влажан ветар кроз отворене прозоре, који су гледали у неки каменити врт, наоблачено небо није много обећавало у погледу времена; гомила „вођа“ је стајала код врата вестибила;

затим, први осмеси топлог ружичастог сунца, поглед са високог балкона на Везув, до подножја обавијен сјајним јутарњим испарењима, на сребрнасто бисерно таласање залива и танано оцртавање Каприја на ви-дику; мајушни магарићи, упрегнути у малена колица на два точка, протрчавали су доле, кејом, а видели су се и одреди ситних војника, који су некуда корачали, уз веселу и надражљиву музику. Затим — излаз до кола и полако кретање уским и влажним улицама, сличним ходницима, препуним света, између високих кућа, са много прозора. Па преглед мртвачки чистих и равно, пријатно, али једнолико, као снегом осветљених му-зеја, или хладних цркава, које миришу на восак, и у којима је увек све једно те исто: величанствени улаз, затворен тешком завесом од коже, а унутра — огром-на празнина, тишина, мирна светлост од свећа на под-свећњацима, који се црвене у дубини, на престолу, украшеном чипкама; усамљена старица усред тамних дрвених клупа, клизаве надгробне плоче под ногама и нечије „Скидање с крста“, увек, наравно, чувено. У један сат по подне — ручак на брду Сан-Мартино, где пред подне долази много света прве врсте и где једном кћи Господина из Сан-Франциска умало не изгуби свест од радости, јер јој се учинило да у сали седи и принц, ма да је већ из новина знала, да је привремено отишао у Рим. У пет сати — чај у хотелу, у раскошном салону, где је увек било тако топло од ћилимова и под-ложених камина. А затим је долазило на ред спремање за вечеру — и опет моћан звук гонга по свима спра-товима, и поворке дама, чија свила шушти по сте-пеницама, а деколтеи се беле у огледалима, и опет ши-роко и гостопримно отворена дворана, и црвени ка-пути музиканата на естради, и црна гомила лакеја око „метр д’ отела“, који необично вешто улива у тањире

неку густу ружичасту течност... Вечере су, као и свуда, биле као нека круна дана, за њих се свет облачио као за свадбу, а тако су изобиловале јелима, вином, минералном водом, слаткишима и воћем, да су око једанаест сати увече собарице по свим собама разносиле гумене кеснице напуњене топлим водом за загревање стомака.

Али те године децембар није био сасвим погодан за Напуљ; портири су се збуњивали кад би им се говорило о времену, и само су слегали раменима, као да су криви, мрмљајући збуњено да се таква година не памти, и ако су више пута већ то исто говорили; правдали су се „да се свугде нешто ужасно догађа“: на Ривијери владају незапамћене кише и буре, у Атини снег, Етна је исто тако сва завејана и ноћу светли, а из Палерма се туристи спасавају од хладноће и беже. Јутарње сунце је те зиме сваког дана варало посетиоце Напуља; у подне би се небо наоблачило и почињала је да сипи ситна киша, која је постајала све гушћа и хладнија; палме на улазу у хотел сијале су се тад као да су од олова, варош је изгледала нарочито прљава и тесна, музеји одвише једнолични; догореле цигарете дебелих кочијаша у гуменим огртачима, који су се ширили на ветру као крила, несносно су смрделе, а одлучно пуцкање њихових бичева над танковратим коњима је било лажно и притворно; обућа „сињора“ који чисте трамвајску пругу изгледала је ужасна, и жене које газе по блату на киши, са црним, откривеним главама, — страшно кривоноге; а о влази и задаху на трулу рибу којим је одисало успенушено море покрај кеја, да се и не говори! Господин и Госпођа из Сан-Франциска почели су ујутру да се свађају; кћи би им час бивала бледа и жалила се на главобољу, а час би опет оживела, усхићавала се сваком ствари и тад била мила

и прекрасна: прекрасна су била и она нежна и сложена осећања која је у њој побудио сусрет са ружним човеком, у коме тече тако необична крв, јер, на крају крајева, можда и није тако важно шта у ствари пробуђује девојачку душу, — новац, слава или порекло... Сви су говорили да је у Соренту све друкчије, а на Каприју топлије, да има више сунца, да цветају лимунови, да су људи честитији, а вино природније. И тако се породица из Сан-Франциска одлучила да са целим својим пртљагом оде на Капри, с тим, да се, пошто га разгледа, прошета по камењу на месту где је био Тиберијев дворац, посети бајну унутрашњост Плаве Пешине и чује абруцске гајдаше, који цео месец пред Божић лутају острвом и певају у славу Девике Марије, пресели у Соренто.

На дан одласка, — кога се породица из Сан-Франциска увек после сећала! — сунца није било чак ни ујутру. Тешка магла сакрила је Везув до самог подножја и сивом масом се ниско спустила над оловно море, које се из очију губило на растојању од пола миље. Капри се уопште није видео — као да и не постоји на свету. А мали брод, који је према њему бродило, тако се љуљао са стране на страну, да је породица из Сан-Франциска као покошена лежала по диванима у једном салону тога бродоћа, увијених ногу у пледове и затворених очију. Мисис је патила највише, — тако јој се бар чинило; имала је неколико пута наступе морске болести, изгледало јој је да умире, а собарица, која је око ње трчала са лавором, и која се већ много година из дана у дан љуља на тим таласима и за време врућина и за време хладноће, па ипак је неуморна и увек са свима љубазна, — само се смејала. Мис је била страшно бледа и држала је у зубима парче лимуна; сад је није више радовала чак ни нада у изненадан сусрет

са принцем у Соренту, где је он намеравао да буде око Божића. Мистер, који је лежао на леђима, у широком капуту и великом качкету, није отварао уста за време целог пута; лице му је било потамнело, бркови сасвим побелели, глава га је страшно болела: последњих дана, због ружног времена, премного је пио, увече, и претерано уживао у „живим сликама“ у јазбинама префињеног разврата. А киша је сипала и вода се сливала по прозорима, а одатле се пробијала и цурила по диванима; ветар је завијао и потресао катарке и понекад, заједно са приспелим таласом, бацао бродић сасвим на страну и тад се са тутњавом нешто испод њих превртало. Приликом пристајања у Кастеламаре и у Соренту, мало им је лакнуло, али и ту су се страшно љуљали, а обала се, заједно са својим понорима, вртовима, пинијама, ружичастим и белим хотелима и замагљеним, раскошно зеленим брдима, клатила пред прозорима горе и доле, узлетајући и спуштајући се као на љуљашци; о бокове су ударали чамци, морнари и путници из треће класе викали су, негде се, као да га гуше, давило од плача дете, влажан ветар је дувао у врата, и без престанка и продорно је викао неки младић из барке, са заставом хотела „Ројал“, покушавајући да намами путнике, а не изговарајући добро глас „р“: „Kgoya-al! Hôtel Kgoya-al!“ Господин из Сан-Франциска, осећајући се онако како му је и приличило, — сасвим старим, — већ је са тугом и злбом мислио о свим тим Royal, Splendid, Excelsior и о овим на новац похлепним људима, који заударају на бели лук и који се називају Италијанима; за време неког пристајања, отворивши очи и подигавши се мало са дивана, спази на обали гомилу тако јадних, скроз уплеснивелих камених кућица, нагомиланих једна на другу крај саме воде, усред чамаца, неких крпа, разбацаних лимених кутија и мрких мрежа, да

је, кад се сети да је у ствари то она права Италија, у којој је дошао да ужива, запао у очајање... Најзад, у сумраку, поче да се приближава црна маса острва, која као да је у подножју била скроз пробушена црвеним огњевима, ветар се мало стишао и постао топлији и мириснији, по смиреним таласима, који су се преливали као црно уље, почеле су да пузе златне змије светлости у пристаништу... Онда је затутњао и пао у воду ленгер, зачула се вика људи из чамаца — и одједном им свима би лакше, лепши им је изгледао салон, осетише глад и жеђ, вољу за пушењем и кретањем... За десетак минута породица из Сан-Франциска сишла је у велику барку, а после петнаест минута ступила на камену обалу, и затим се сместила у светли вагончић, који ју је повукао горе, уз брдо, између виноградских притака, полуразваљених камених ограда и мокрог, чворноватог поморанциног дрвећа, покривеног неким сламним настрешницама, које је, пресијавајући се неранцастим плодовима и дебелим глатким лишћем, клизило доле, низ брдо, покрај отворених прозора вагончића... Дивно мирише после кише земља у Италији и свако њено острво има свој нарочити мирис!

Острво Капри било је влажно и мрачно те вечери. Али сад за трен ока оживе, осветли се, као и увек кад брод стиже. На врху брда, где се налазила станица успињаче, стајала је већ гомила људи, која је имала за дужност да достојно дочека Господина из Сан-Франциска. Било је и других путника, али ти никакву пажњу нису заслуживали, — неколико Руса, који су се населили на Каприју, неуредних и расејаних својим књишким мислима, у наочарима, брадати; са подигнутим јакама старих капута; и дружиница дугоногих, дуговратих немачких младића, округлих глава, у тиролским костимима и са платненим торбама на леђима, који ни-

чије услуге нису тражили, свугде се осећали као код куће и нимало широкоруки нису били при издатцима. Господин из Сан-Франциска, који се спокојно држао издвојен и од једних и од других, одмах је био запажен. Њему и његовим дамама журно помогоше да изиђу, нађоше се и неки који појурише пред њима показујући им пут, окружише их поново дечаци, и оне крупне капријске жене које на главама носе кофере и ковчеге отменијих путника. Дрвене ципеле, сличне малим клупицама, заклапараше им по ускоме тргу, који је личио на декор из опере и над којим је влажни ветар љуљао електрични фењер; као птице поче да звижди гомила дечака, који су се преко глава превртали по земљи, — и, као на позорници, пошао је између њих Господин из Сан-Франциска у правцу неке средњевековне аркаде под у једно сливеним кућама, иза којих је водила према осветљеном улазу хотела мала и строма уличица, са палмама над равним крововима лево и плавим звездама на црном небу горе... И опет је изгледало да је само у част доласка Господина из Сан-Франциска оживео камени мокар градић на стеновитом острвцу у Средоземном Мору, и да су то они учинили тако срећним и љубазним власника хотела, и да је само на њих чекао кинески гонг, који је стао одјекивати по свим спратовима и јављати да је ручак готов чим су они ступили у вестибил.

Учтиво и фино се поклатио власник, отмен и елангантан млади човек, који им је изишао у сусрет; он у првом тренутку запањи Господина из Сан-Франциска: погледавши га, Господин из Сан-Франциска се одједном сети да је те ноћи, између осталих ликова који су се мешали и пратили га у сну, видео овог центлмена, оваквог истог, у оваквом истом жакету и са исто овако напомаћеном и пажљиво зачешљаном косом. То га врло

зачуди и умало се не заустави. Али пошто у његовој души већ одавно ни за лек није било неких, тако званих, мистичних осећања, одмах преста и његово чуђење: у шали је само испричао жени и кћери о тој чудноватој подударности сна и стварности док су пролазили ходником хотела. И само га је кћи забринуто погледала у томе тренутку: срце јој се одједном испуни тугом, тако снажним осећањем усамљености на овом туђем, мрачном острву, да замало не заплака. Али ипак, ништа оцу није казала о својим осећањима — као и увек у осталом.

Само што је из хотела отишла била висока личност која је Капри посетила — Рејс XVII. И гостима из Сан-Франциска доделише исте оне „апартмане“ које је и овај заузимао. Одредили су им најлепшу и вешту собарицу, Белгијанку, танка и чврста стаса, утегнуту у струку, са крутом повезачом у виду мале круне са зупцима; најзгоднијег и најбољег лакеја, црног као угаљ Сицилијанца, пламених очију; и најокретнијег слугу, малог и дебелог Луиђија, великог шаљивчину, који је многе службе у животу изменио. После неколико тренутака, на врата собе Господина из Сан-Франциска лако закуца Француз, „метр д' отел“, који се појавио да упита да ли ће господа путници вечерати, и у случају да хоће, у колико сати; у осталом, у то није могао сумњати, хтео је и да јави да су данас на јеловнику морски рак, ростбиф, шпартгле, фазани и тако даље. Под се још љуљао под Господином из Сан-Франциска, — толико је њега самога био заљуљао тај одвратни италијански бродић! — али је ипак својеручно, ма да мало невешто, јер није био на то навикнут, затворио прозор који се при уласку „метр д' отела“ отворио, и кроз који је доспео у собу мирис далеке кухиње и мокрог цвећа у врту, и полако и одређено одговорио, да ће

вечерати, да се сто за њих постави што даље од врата, у дубини сале, да ће пити овдашње вино и шампањац, — умерене јачине и само лако охлађен, — сваку његову реч је „метр д' отел“ потврђивао призвучима, који су ипак сви имали само један смисао: да нема и не може бити сумње у право жеља Господина из Сан-Франциска и да ће све бити тачно извршено. Најзад лако приклони главу и с пуно пажње упита:

— Све, сер?

Добивши у одговор тихо „yes“, додаде, да ће се данас код њих у вестибилу играти тарантела — изводе је Кармела и Ђузепе, познати целој Италији и „читавом свету туриста“.

— Видео сам је на сликама, рече Господин из Сан-Франциска гласом који ништа није изражавао. — А тај Ђузепе — то је њен муж?

— Брат од тетке, сер, — одговори „метр д' отел“.

Пошто је оћутао један тренутак, нешто мислио, али ништа није рекао, Господин из Сан-Франциска га отпусти покретом главе.

А затим поче да се спрема као за свадбу: упалио је све сијалице, испунио сва огледала одсевом светлости и сјаја, сликама намештаја и отворених ковчега, поче да се брије, умива и сваког часа да звони, а за то време су по целом ходнику одјекивала и његова прекидала друга нестрпљива звоњења, из собе његове жене и кћери. Луиђи, у црвеној кецељи, са лакоћом коју имају многи дебели људи, кривећи лице као у грчевима ужаса, који су до суза засмејавали собарице, растрчане по ходницима, са кофама у рукама, полете на та звоњења и, куцнувши на врата, са притворним страхом и скоро идиотски израженим поштовањем, упита:

— *Ha sonato, signore?*

Иза врата се чуо тихи и шкрипав, увредљив учтив глас:

— Yes, come in . . .

Шта је осећао, шта је мислио Господин из Сан-Франциска те за њега тако важне вечери? Ништа нарочито није осећао, јер у ствари сва беда и јесте, што је на овом свету све на изглед исувише просто! Кад би и осетио у души да се нешто мора догодити, ипак би помислио да се то тако брзо неће догодити, у сваком случају сад не. Осим тога, као свак који је издржао љуљање на узбурканом мору, био је јако гладан и са уживањем је сањарио о првој кашици супе и првом гутљају вина, и све припреме у облачењу чинио чак у неком узбуђењу, које му и није остављало времена за размишљање.

Пошто се обријао, умио, вешто наместио неколико зуба, стојећи пред огледалом, поквасио је и пригладио четкама у сребрним оквирима остатке густе сребрнасте косе око тамно жутог лица, навукао на чврсто старачко тело са великим стомаком од обилне хране, жућкасти свилени трико, а на мршаве ноге са равним табанима црне свилене чарапе и балске ципеле; скупио је онда ноге и довео у ред, високо затегнуте свиленим хозентрегерима, црне панталоне и снежно белу, са чврстим грудима, кошуљу, ставио је у сјајне маншете копче и стао да се мучи ловећи дугме под тврдим оковратником. Под се још увек љуљао под њим, врхови прстију су га болели, дугме му је понекад гребало кожу, али је он истрајавао и најзад је, сјајних од напрезања очију, потамнео од тесног оковратника, који му је стезао врат, завршио облачење — и изнемогао сео пред огледалом, огледајући се у њему и у другим огледалима околу.

— О, ужасно је то! — промрмља, погнувши снажну

ћелаву главу и не покушавајући да разуме, не мислећи шта је то у ствари ужасно; затим, из навике и пажљиво разгледавши кратке прсте, са чврстим наслагама соли на зглобовима на бази гихта, и крупне и испупчене нокте боје бадема, он понови убеђено: — Ужасно је то...

Али се тад звонко, као у незнабожачким храмовима, зачу у целој кући и други гонг. Журно уставши, Господин из Сан-Франциска још више стеже оковратник машном, а стомак отвореним прслуком, обуче смокинг, исправи маншете, још једном се погледа у огледалу... Та Кармела, црнка пламених очију, слична Мулаткињи, у шареном костиму, у коме преовлађује неранцаста боја, свакако необично игра, помислио је он. И, бодро изашавши из собе и пришавши суседној жениној, гласно је упита: да ли ће брзо бити готова?

— Кроз пет минута, тата! — звонко и весело већ одговори иза врата девојачки глас.

— Одлично, — рече Господин из Сан-Франциска.

Не журећи се ходницима и степеницама, застрвеним црвеним теписима, пошао је доле, тражећи читаоницу. Слуге које је сретао склањале су се уза зид, а он је ишао и не примећујући их. Једна стара госпођа, која је задоцнила била за вечеру, већ погрбљена, са млечно белом косом, али деколтирана, у светло-сивој свиленој хаљини, журила је колико је могла, али незграпно, као кокошка, и он ју је лако прстигао. Близу стаклених врата трпезарије, где су сви већ били на окупу и почињали да вечерају, заустави се пред сточићем, претрпаним кутијама цигара и египатских цигарета, узев велику „манилу“ и баци на сточић три лире; пролазећи преко зимске веранде, погледа кроз отворени прозор: из мрака га обли нежан ваздух, учини му се да види врхове старе палме, која је по звездама разбацивала гране, које му се учинише огромне, и зачу, у даљини,

уједначен шум мора . . . У читаоници, удобној, тихој и обасјаној само светлошћу над столовима, стајао је, шуштећи новинама, неки седи Немац, неуредан, сличан Ибзену, са округлим наочарима уоквиреним сребром, лудачких, изненађених очију. Хладно га погледавши, Господин из Сан-Франциска се спусти у дубоку кожно фотељу у углу, крај лампе са зеленим абажуром, стави „цвикер“ на нос и, повукавши главу из оковратника који га је гушио, заклони се сав новинама. Брзо је прегледао заглавље неколико чланака, прочитао неколико редова о Балканском рату, који никако није престајао, а затим, обичним покретом преврну новине, — и тад одједном букнуше редови пред њиме, у стакластоме сјају, врат му се напреже, очи искочише, „цвикер“ спаде са носа . . . Трже се унапред, хтеде да удахне — и дивљачки захракта; доња вилица му се опусти, осветливши му сва уста златом „пломби“, глава му се завалила на раме и заљуља се, прса од кошуље се наругушише — и цело тело, извијајући се, вукући ћилим потпетицама, и поче да пузи подом, очајно се борећи са неким.

Да у читаоници није било онога Немца, у хотелу би умели брзо и вешто да прикрију овај ужасан догађај, за трен ока би, споредним пролазима, однели одагле, ухвативши га за ноге и главу, Господина из Сан-Франциска, и то што даље — и ниједан од гостију не би сазнао шта се са њиме десило. Али Немац је изјурио из читаонице вичући, узнемирио сву кућу, целу трпезарију. Многи су поскакали са места, рушећи столице, многи су, пребледевши, потрчали према читаоници, чуло се на свима језицима: „Шта је, шта се десило?“ — али нико није одговарао како треба, нико ништа није разумео, јер се људи и сад још највише диве смрти и никако неће у њу да верују. Власник хотела

трчао је од госта до госта, покушавајући да задржи оне који су јурили и да их умири журним уверавањима, да се ништа нарочито није догодило, ситница, мала обична несвестица некаквог господина из Сан-Франциска . . . Али нико га није слушао, многи су видели где лакеји и слуге скидају томе господину машну, прслук, изгужвани смокинг и чак балске ципеле са црних свилених ногу са равним табанима. А он се још трзао. Упорно се борио са смрћу, ни за шта на свету није хтео да јој се преда, кад га је тако брзо и неочекивано напала. Мотао је главом, хроптао као заклан, колутао очима као пијан . . . Кад су га брзо унели и положили на кревет у соби број четрдесет и три, — најмањој, најгорој, највлажнијој и најхладнијој, на крају доњег ходника, — дотрча и његова кћи, са пуштеном косом, у раскопчаном „пењоару“, са обнаженим грудима, које је „мидер“ издизао, а за њом и крупна, тешка и већ сасвим за вечеру обучена жена, чија су се уста од ужаса била заокругила . . . Али тад он већ преста да мота главом.

За четврт сата се у хотелу све некако уредило. Али вече је било непоправимо покварено. Неки су се вратили у трпезарију и завршили вечеру; али су ћутали и имали као увређена лица, док је власник хотела прилазио час једном, час другом госту, слежући раменима у умереном раздражењу, осећајући се као кривац без икакве кривице, уверавајући све да он савршено добро разуме „колико је то непријатно“ и дајући реч да ће предузети све што од њега зависи да се непријатности одстране; морали су да одложе тарантелу, сувишне светлости су погашене, већина гостију оде у пивницу и у хотелу поста тако тихо, да се јасно чуло куцање часовника у вестибилу, где је само један папагај нешто причао, намештајући се пред сан у кавезу, и успављу-

јући се са ножицом незгодно окаченом о горњу преграду... Господин из Сан-Франциска је лежао на јев-тином гвозденом кревету, покривен grubим вуненим покривачима, које је са таванице слабо осветљавала једна мала лампа. Кесу са ледом стављали су му на мокро и хладно чело. Сиво, већ сасвим мртвачко лице постепено се хладило, промукли звуци који су излазили из отворених уста, осветљених одблеском злата, бивали су све слабији. Те звуке више и није испуштао Господин из Сан-Франциска, — њега више није било, — већ неко други. Жена, кћи, доктор, послуга, стајали су и тупо га гледали. Одједном се догоди што су сви чекали и чега су се бојали, — хроптање се прекиде. И полако, полако, на очиглед свију, поче се ширити бледило по лицу умрлога; црте су му постајале финије и као да су се озаривале — лепотом која му је већ давно пристајала...

Ушао је власник хотела.

— *Già é morto* — рече му полако доктор.

Овај слеже раменима, а лице му ништа није изражавало. Мисис, којој су по лицу тихо текле сузе, приђе му и плашљиво рече, да би сад требало пренети покојника у његову собу.

— О, не, мадам, — журно, учтиво, али већ без сваке љубазности и не енглески, него француски, одговори власник, кога нимало више нису занимале оне ситнице које су ови путници из Сан-Франциска могли сад да оставе у његовој каси. — То никако није могуће, мадам, — рече поново и додаде, објашњавајући, да он веома цени ове „апартмане“ и да би, кад би њену испунио жељу, о томе сазнао сав Капри и туристи би почели да их избегавају.

Мис, која је нетремице и некако чудно гледала у њега, седе на столицу и горко заплака, притиснувши

марамicom уста. Али се сузе мисис одмах и осушише, а лице поцрвене. Повисила је глас, почела да захтева говорећи на своме језику и никако не верујући да је без трага ишчезло свако поштовање према њима. Вла-
сник ју је са учтивим достојанством зауставио: ако се госпођи не допада ред у хотелу, он је не сме задржавати; и одлучно додаде да тело мора бити одвезено у зору, да је полиција већ обавештена и да ће њен представник сад доћи да посвршава неопходне формалности... Да ли се на Каприју може добити неки мртвачки ковчег, ма и прост, упита мадам. На жалост не, ни у ком случају, а нико не би ни стигао да га направи. Мораће се то уредити некако друкчије... На пример, енглеску содну воду добија он у великим и дугачким сандуцима... преграде из таквог сандука могу се извадити...

Преко ноћ је цео хотел спавао. Отворили су прозор у броју четрдесет и трећем, — а прозор је гледао у угао врта, где је, крај високе камене ограде, са забоденим стакленим комађем по врху, расло полуосушено бананово дрво, — угасили су електрику, закључали врата и отишли. Мртавац оста у мраку, плаве звезде су га са неба гледале, а цврчак је некако тужно безбрижно запевао у зиду... У слабо осветљеном ходнику седеле су на прозору две собарице и нешто крпиле. Ушао је Луиђи са гомилом одела преко руке, у меким ципелама.

— Pronto? — забринито упита звонким шапатом, показујући очима на страшна врата у дну ходника. И поче да маше слободном руком према тим вратима: — Partenza! — полако узвикну он, као да је испраћао воз, реч коју обично вичу у Италији, на станицама, при одласку возова, — а собарице, гушећи се од нечујног смеха, спустише главе једна другој на раме.

Затим он у меким скоковима дојури до самих врата, полако куцну и, погнувши главу, полугласно и најучтивije упита:

— *Ha sonato, signore?*

И, стегнувши грло, избадивши доњу вилицу, шкрипаво, полако и тужно одговори сам себи, тобоже иза врата:

— *Yes, come in . . .*

А у зору, кад је свануло иза прозора четрдесет и трећег броја и кад је влажан ветар почео да шушти у поцепаним листовима банановог дрвета, кад се подигло и разбацало над острвом Капри плаво јутарње небо и позлатило се од сунца, које се рађало за далеким, плавкастим бреговима Италије, чисти и јасно оцртани врх Монте-Солара, кад су пошли на посао радници, који су на острву поправљали стазе за туристе, — донели су пред врата четрдесет и трећег броја дугачак сандук од содне воде. Мало после тај сандук поста врло тежак и јако је притискао колена млађег портира, који га је брзо возио на колима са једним коњем, по белом друму који се напред и позади извијао по бреговитом земљишту Каприја, усред камених ограда и винограда, све ниже и ниже, до самога мора. Кочијаш, човечуљак црвених очију, у старом капутићу са кратким рукавима и у искривљеним ципелама, био је полупијан, — коцкао се целу ноћ у крчми — непрестано је шибао чврстог коњића, украшеног, на сицилијански начин, разним звончићима на уздама, разнобојним вуненим кићанкама и, на врху високог бакарног оглава, дугачким птичјим пером, које је стрчало из подсечене гриве и клатило се при ходу. Кочијаш је ћутао, незадовољан био својом нарави и својим пороцима, — и што је ноћас изгубио сву ону ситнину која му је испуњавала џепове. Али јутро је било свеже; на таквом

ваздуху, у близини мора, под јутарњим небом, пијанство брзо пролази, и брзо се враћа безбрижност човеку, а тешила је кочијаша и ова неочекивана зарада коју му је пружио неки Господин из Сан-Франциска, који сад клима мртвом главом у сандуку иза његових леђа... Бродић, који је као буба лежао далеко доле, на нежном и јарком плаветнилу, којим је тако густо и обилно обливен Напуљски Залив, давао је већ последње сигнале — и они су одјекивали по целом острву, чија се свака кривина, стена, камен, тако јасно ода свуд видели, као да ваздуха уопште и нема. Близу пристаништа, млађег портира стиже старији, који је у аутомобилу пратио мис и мисис, бледе, са очима упалим од плача и непроспаване ноћи. После десетак минута бродић је поново забродио према Соренту, Кастеламаре, заувек односећи са Каприја породицу из Сан-Франциска... А на острву су опет завладали тишина и мир...

На том острву, пре две хиљаде година, живео је човек који се сасвим заплео био у своје сурове и прљаве поступке, који је због нечега узео у своје руке власт над милионима људи и који је, сам изгубљен у бесмислености те власти и у страху да ће га неко с леђа убити, учинио безброј прекомерних грозота, — и човечанство га је занавек запамтило; а они који исто тако неразумљиво и, у суштини, исто тако сурово као и он владају сада светом, из свих крајева долазе да гледају остатке оне камене куће где је он живео, на једноме од најстрмијих брегова острва. Тог прекрасног јутра сви који су тога ради дошли на Капри, спавали су још по хотелима, ма да су тим хотелима већ прилазили мали магарићи мишије боје, са црвеним седлима, на која ће се морати данас, пошто се пробуде и наједу, попети млади и стари Американци и Американке, Немци и Немице, и за којима ће опет јурити по каменитим

стазама и стално уз брдо, све до самог врха Монте-Тиберио, сиромашне капријске старице са штаповима у жуљевитим рукама. Умирени сазнањем да су мртвога старца из Сан-Франциска, који се исто тако спремао да пође са њима, али, уместо тога, само их је поплашио, подсетивши их на смрт, већ отпремили у Напуљ, путници су спавали чврстим сном и на острву је било још тихо, а трговине у граду су још биле затворене. Трговало се само на пијаци, на маломе простору — продавала се риба и поврће и били су ту само прости људи, међу којима је, као и увек, без икаквог посла стајао Лоренцо, високи старац, баркер, безбрижна луталица и леп, познат широм целе Италије, тако да је често многим сликарима служио као модел: он је донео био и већ буд' зашто продао два омара, које је преко ноћи уловио, и који су се сад већ извијали у прегачи куvara истог оног хотела где је ноћила породица из Сан-Франциска; и сад је Лоренцо могао спокојно да стоји и до вечери, у царском ставу гледајући око себе, показујући своје живописне дроњке, лулу од керамике и црвени вунени бере, накривљен на једно ухо. А низ поноре Монте-Солара, по старом финикијском путу, усеченом у стење, по каменитим му степеницама, спуштали су се од Анакаприја двоје абруцских брђана. Један је под кожним плаштом носио гајде, — велику козију кожу са двама пиштаљкама, а други је имао неку врсту дрвене фруле. Ишли су они — а цео крај, радостан, пре-красан, сунчан, простирао се под њима: камените грбе острва, које им је скоро читаво лежало под ногама, оно бајно плаветнило у које је острво увијено било, сјајна јутарња испарења над морем према истоку, под бљештавим сунцем, које је већ било врело и подизало се све више и више, и магловито-азурни, у јутарњој светлости још неодређени масиви Италије, њених бли-

жих и даљих брда, чију лепоту не може да искаже реч човечија . . . На пола пута застали су: над путем, у малој пећини стене Монте-Солара, сва озарена сунцем, сва у његовој топлини и сјају, стајала је у снежно белим гипсаним одежама и у царском венцу, златасто зарђалом од непогода, Мајка Божија, кротка и милостива, са очима подигнутим небу, ка вечном и блаженом пребивалишту три пута благословенога Сина Њевога. Открили су главе, притиснули уста на своје музичке инструменте — и отпочеле су им безазлене, смирене и радосне похвале сунцу, јутру и Њој, беспорочној заштитници свих који пате на овом злом и прекрасном свету, и Рођеном од чрева Њезиног у пећини Витлејемској, у јадном пастирском склоништу, у далекој земљи Јудиној . . .

А тело мртвога старца из Сан-Франциска враћало се кући, у гроб, на обале Новог Света. Доживевши многа понижења, много човечије непажње, скоро недељу дана се потуцавши од једног пристанишног магацина до другог, оно је најзад поново стигло на онај исти чувени пароброд којим су га тако недавно и са толиким поштовањем возили у Стари Свет. Али сад су га сакрили од живих — дубоко су спустили заливени мртвачки ковчег у црну утробу брода. И опет је, опет пошао пароброд на своје далеко морско путовање. Ноћу је прошао крај острва Капри, и ономе ко је са острва посматрао тужне су изгледале његове светлости, које су полако нестајале на тамноме мору. Али тамо, на лађи, у светлим дворанама обасјаним лустерима и мермером, био је те ноћи, као и обично, велики бал.

Био је бал и друге, и треће ноћи — опет усред бесне олује, која се проносила океаном, који је грмео као посмртна миса и таласао водена погребна брда од

сребрне пене... Безбројне огњене очи брода једва је од снега видео Ђаво, који је са Гибралтарских стена, са камених вратница двају светова, вребао брод који полази у ноћ и непогоду. Ђаво је био огроман, као стена, али је већи од њега био брод, многоспратан, са много димњака, саздан гордошћу Новог Човека са старим срцем. Олуја му је потресала катарке и огромне димњаке, побелеле од снега, али је он био снажан, чврст, величанствен — и страشان. На горњој палуби су се усамљено уздизале усред снежних ветрова оне удобне, слабо осветљене одаје, где је пребивао његов циновски заповедник, сличан незнабожачком идолу, и мислио тешку и брижну мисао о безбедности целога брода. Он је чуо ужасно завијање и страшне крике сирене, коју је бура заглашивала, али се умиривао близином онога, у суштини и њему самоме неразумљивог, што је било иза његовога зида: оне велике, као пломбиране кабине, која се стално испуњавала тајанственим звуцима, дрхтајем и прскањем плавих варница што су се палиле и гасиле око бледога телеграфисте са металним обручем на глави. Сасвим доле, у подводној утроби „Атлантиде“, слабо су сијале челиком, пуштале пару и пропуштале врелу воду и уље огромне, неколико тона тешке котловске масе и разне друге машине оне кујне која се ложи пакленим темпом и у којој се кува покретање брода, — све се то покретало тако страшно у својој снази, која се преносила до крме брода, по бесконачно дугом подземљу, кроз тунел осветљен електриком, где се полако, прорачунато и давећи душу човека својом непогрешивошћу, окретао на свом уљем преливеном лежишту циновски витао, који се као живо чудовиште испружио по томе тунелу. А срце „Атлантиде“, топле и раскошне њене кабине, трпезарије и балске дворане, биле су преливене светлошћу

и препуне радости, испуњене жамором раскошно одевене гомиле, мирисале на свеже цвеће, певале звуцима гудачкога оркестра. И опет се мучно извијао и понекад сударао усред те гомиле, сред блеска светлости, свиле, дијаманата и обнажених женских рамена, витки и љупки пар, који је плаћен био да глуми заљубљене: плашљиво-скромна, лепа девојка, са опуштеним трепавицама, са чедно очешљаном косом и високи младић, са црном, као залепљеном косом, блед од пудера, у најфинијој лакованој обући, у уском дугачком фраку, — леп човек, сличан огромној пијавици. А нико није знао ни да је већ одавно томе пару досадило да се претвара и мучи своју блажену муку уз бестидно тужну музику, нити је ико знао да дубоко, дубоко под њима лежи заливени мртвачки ковчег, у црној утроби, у суседству са мрачним и поклено врелим недрима брода, који се тешко пробија кроз мрак, океан, олују...

ГРАМАТИКА ЛЈУБАВИ

Једнога дана, почетком јуна, Ивљев беше пошао на пут, чак на крај свога среза.

Кола са нахереним, прашњавим кровом дао му је шурак на чијем је имању летовао. Тројку ситних, издржљивих коња с густим, растреситим гривама најмио је у селу од једног имућног сељака. Коње је терао син тога сељака, момак од својих осамнаест година, притуп, спретан у газдовању. Мислио је стално о нечему, чиме није био задовољан, изгледао је некако као увређен, није разумевао шале. Пошто се уверио да с њиме нема ништа од разговора, Ивљев се предао оном мирном и бесциљном посматрању, које се тако добро слаже с ритмом копита и звецкањем прапораца.

Путовање је у почетку било врло пријатно: дан топао, облачан, пут добро набијен, по пољима мноштво цвећа и шева; преко житâ, преко сниских сивкастих ражаних њива, које су се простирале док може око да сагледа, дувао је сладак поветарац, носио по откосима цветни прах, правећи местимице од њега гушће праменове, док се даљина губила у измаглици. Момак на боку седео је право, имао је на себи нову капу и лоше скројен листерски капут; а што су коњи били поверени сасвим њему и што је био тако дотеран, чинило га је особито озбиљним. Коњи су кашљали и без журбе касали, упрежна пречка се час трла о точак, час затезала, а под

њоме је непрекидно светлуцао бели челик излизане поткове.

— Хоћемо ли навраћати до грофа? — упитао је момак не осврћући се, кад се пред њима указало село, које је џбуњем и баштама затварало видик.

— Зашто? — упитао је Ивљев.

Младић поћута мало, одбаци бичем крупног обада који се беше залепио за коња, па натуштено одговори:

— Па ето, да се напијемо чаја...

— Није теби до чаја, — рече Ивљев. — Стално се бојиш за своје коње.

— Не шкоди коњима возња већ храна, — одговори момак поучним тоном.

Ивљев се обазре наоколо: време беше постало досадно, са свих страна навалиле избледеле облачине, а почело већ и да ромиња — такви скромни дани обично се завршавају прописним кишама... Старац који је орао на домаку села рече им да је код куће само млада грофица, али су они ипак свратили. Момак је набацио преко рамена вунени капут и, задовољан што му се коњи одмарају, мирно је киснуо седећи на боку кола, која беше зауставио на сред прљавог дворишта, поред каменог корита ураслог у земљу изгажену марвинским копи-тама. Прегледао је чизме, дршком од бича поправљао попруге на коњу-средњаку; а Ивљев је у исто време седео у гостинској соби, која је све тамнија бивала уколико су се више гомилали кишни облаци, разговарао је са грофицом и чекао на чај; већ се осећао мирис запаљене лучи, испред отворених прозора промицао је густ, зеленкаст дим од самовара, у који је — у трему — босонога девојка трпала свежњиће иверја, а ово је, поливено петролејем, горело јарким пламеним језичцима. Грофица је била у широкој, ружичастој домаћој хаљини, отвореној на напудерисаним прсима; пушила је, увлачећи дим ду-

боко у себе, често је поправљала косу, разголићујући једре, заобљене руке; пушећи тако, она је стално скретала разговор на љубав и, између осталог, приповедала о свом блиском суседу, спахији Хвошчинском, који је, како је Ивљеву још из детињства било познато, целог живота лудовао од љубави за својом собарицом Лушком, која је умрла у раној младости.

— О, та легендарна Лушка! — убаци Ивљев у шали, лако збуњен овим својим признањем, — због тога особењака, који је цео живот посветио лудачком маштању о њој, и који је од ње начинио идола, ја сам у младости био скоро заљубљен у ту девојку, сањарио сам о њој, уображавао, веровао о њој Бог зна шта, ма да она, како сви кажу, није била баш нимало лепа.

— Зар? — проговори грофица и не слушајући. — Он је, знате, умро прошле зиме. Његов стари пријатељ, неки Писарев, који је једини смео по каткад да га обиђе, тврди да покојник у свему другоме није био нимало луд и ја му то потпуно верујем, — просто човек није био као што је данашњи свет...

Најзад је босонога девојка с необичном опрезношћу донела на старом, сребрном послужавнику чашу јаког, сивог чаја од јагода и корпицу с колачима, прекриљену мухама.

Кад су кренули даље, киша беше већ почела прописно да пада. Путник је морао да подигне кров, да се покрије скорелом цирадом и да седи згурен у колима. Коњи су гацали по разлоканом друму, киша се млазевима сливала по њиховим тамним, блиставим сапима, под точковима шуштала је трава на стази кроз њиве, којом момак беше скренуо у нади да ће тако скратити пут, под кровом се осећао топао мирис ражи помешан са задахом старих кочија... — „Тако, дакле, Хвошчински је умро, — премишљао је Ивљев. — Треба свакако да навратим,

да бар завириш у то опустело светилиште тајанствене Лушке... Какав ли је човек био тај Хвошчински? Лудак или просто нека ошамућена душа, која се сва усредсредила на једном?" Према причама старих спахија, вршњака Хвошчинскога, овај је у своје време важио у срезу као ретко паметан човек. Док се одједном на њега обрушила та љубав, та Лушка, а затим њена изненадна смрт, — и све је било сатрвено: он се затворио у кућу, у истој соби где је Лушка живела и умрла, и проседео је преко двадесет година на њеноме кревету, — па не само што никад није излазио, већ се није показивао чак ни својој чељади на салашу, проседео је кроз душек на Лушкином кревету и све, што год би се у свету догађало, приписивао је Лушкином утицају: спрема ли се олуја — то Лушка шаље олују, објави ли се рат — значи Лушка је тако одлучила, деси ли се неродица — то сељаци нису учинили нешто Лушки по вољи...

— Је ли ти, возиш ли на Хвошчинсково? — викну Ивљев момку, промоливши главу напоље, на кишу.

— На Хвошчинсково, — чуо се кроз кишу нејасан одговор момка, са чије је мокре капе већ цурила киша. — На Писарев Чот...

Ивљеву тај пут није био познат. Предели су постајали све сиромашнији, све запуштенији. Стаза кроз њиве свршила се, коњи су пошли кораком и спустили искривљена кола излоканим коловозом низбрдо у неке још непокошене ливаде, чије су се зелене падине некако тужно издвајале на позадини ниских облака. Пут је затим почео час да се губи, час да се опет помаља, да прелази час на једну, час на другу страну по дну увалина, по јарковима зараслим у јовино цбуње и врбаке... Ту беше нечија мала горосеча, неколико пањева стојало је на падини у високој трави, кроз коју су се црвенеле шумске јагоде... Кола су обишла неки стари насип, сав обрастао

копривом, и један давно исушени рибњак — дубоку ува-
лу, зараслу у коров преко човечијег раста... Две црне
шључице полетеше из корова у кишно небо... А на на-
сипу, усред коприва, цветао је ситним бледо-ружичастим
цветићима велики, стари џбун, оно мило дрвце што га
зову „Божије дрво”, — и Ивљев се одједном присети тог
места, сети се да је у младости често пролазио овуда на
коњу...

— Овде се, кажу, утопила, — проговори неочеки-
вано момак.

— То ти о Хвошчинсковој љубавници, је ли? — упи-
та Ивљев. — Није то истина, није она ни помислила да
се топи.

— Јест, јест, утопила се, — рече момак. — А он је,
све ми се чини, померио памећу више због немаштине
него због ње...

Па после кратког ћутања грубо додаде:

— А ми, ето, ипак морамо да свратимо... у то, у
Хвошчинсково... Погледајте само како су коњи сустали!

— Хајде, учини ми љубав, — рече Ивљев.

На узвишици, којој је водио пут натопљен кишни-
цом оловне боје, на месту посечене шуме, усред мокрог
трулог иверја и лишћа, усред пањева и младе јасенове
шуме која је горко и свеже мирисала, стојала је уса-
мљена колиба. Ни живе душе наоколо, — само су жуто-
вољке, седећи под кишом на високом рацветаном шибљу,
цвркутале да се чуло широм проређеног шумарка, који
се пружао иза колибе, али кад је тројка, пљескајући по
блату, наишла поред колибе, однекуд изби читав чопор
огромних паса, црних, мрких и сивих, који почеше да
облећу око коња бесно лајући, скачући до самих коњских
њушки, преврћући се у лету и залећући се до под сам
кров кола. У исто време и исто тако неочекивано про-
ломи се небо над колима од заглушујућег треска грома,

који дотле читавог дана није ниједном загрмео, момак лоче дивљачки да удара бичем по псима, а коњи полетеше у трку мимо јасикових стабала, која су хитро промицала пред очима.

Иза шумарка већ се видело Хвошчинсково. Пси су застали, одједном су заћутали и потрчали натраг колиби, као да су се присетили да имају тамо некаква посла. Шума се растворила и пред путницима су опет пукле њиве. Спуштало се вече, облаци су се час кидали, час опет гомилали са три стране: с лева скоро црни, са плавим проредима, с десна сиви, тешки — уз непрекидну грмљавину, а са запада, иза Хвошчинсковог салаша, иза падина над речном долином, — мутни, сивкасто-плати, са замагљеним сноповима кише, кроз које су се провиделе громаде још даљих, ружичастих облака. Али, над колима киша је попуштала и Ивљев се придигао, сав упрскан блатом, са задовољством спустио отежали кров и почео дубоко да удише влажан мирис њива.

Посматрао је салаш коме су се све више примицали, видео је најзад о чему је тако много слушао, али му се, као и увек раније, чинило да Лушка није живела и умрла пре двадесет година, већ много пре, у неко скоро прастаро доба. По ливади се у шевару губио траг плитке речице, а над њоме је летео бели гњурац. Даље, на откосима, лежали су редови сена, потамнели од кише; међу њима, у већим размацама, разбацано су расле старе, сребрне тополе. На потпуно голом месту стојала је доста велика кућа, некад бела, са кровом који је блистао од кише. Око ње није било ни баште, ни других зграда, — само два стуба од цигаља на месту где је некад стајала капија, и лопушина по јендецима. Пошто су коњи прегазили речицу и успели се на брежуљак, указа се једна жена у мушком летњем капуту, с отромбољеним џеповима, која је терала ћурке по корову. Лице куће било

је необично досадно: било је ту врло мало прозора и то малих и дубоко увучених у дебеле зидове. Зато су мрачни тремови били огромни. Са једнога од њих зачуђено је посматрао дошљаке младић у сивој блузи као што носе гимназисте, опасан широким кајишем, црномањаст, лепих очију и врло пријатна изгледа, ма да му је лице било бледо и ишарано од сунчаних пега као ћуреће јаје.

Требало је некако објаснити посету. Ивљев се попео на трем, представио се и рекао да жели да прегледа, па можда и да купи библиотеку, коју је, по грофичиним речима, покојник оставио, на што младић јако поцрвене, поправи страга своју блузу и уведе га сместа у кућу. — „То је, дакле, син те знамените Лушке!“ — помислио је Ивљев, прелазећи погледом преко свега што га је окружавало, а осврћући се често око себе и говорећи шта било, само да би још који пут могао да погледа домаћина, који је изгледао исувише младолик за своје године. Овај је одговарао журно, али кратко, запињао, изгледа, и од снебивања и од похлепности за новцем; да се страшно обрадовао прилици да прода књиге и да је уобразио да ће их скупо продати, видело се по првим његовим речима, по оној неспретној ужурбаности с којом је изјавио да књиге какве су ове његове није могуће купити ни по какву цену. Кроз полутаман улаз, застрт поцрвенелом од влаге сламом, младић је увео Ивљева у велико предсобље.

— Дакле, овде је живео ваш отац? — упита Ивљев, улазећи и скидајући шешир.

— Да, да, овде, — пожури младић. — То јест, разуме се, не баш овде... он је, знате, најчешће седео у соби за спавање... али, наравно, бивао је и овде...

— Јесте, знам, болестан је био, — рече Ивљев.

Младић плану.

— Како то болестан? — рече он и у гласу му се зачуше неки виши мушкарачки тонови. — Све су то сплетке, није он био ни најмање душевно болестан... Само је стално читао и никад није излазио, то је све... Али, немојте овде, молим вас, да скидате шешир, овде је врло хладно, ми не живимо у овом крилу куће...

И збиља, у кући је било много хладније него напољу. У непријатном предсобљу, облепљеном новинама, на прагу прозора коме је облачно небо давало тужан изглед, стојао је кавез за препелице. По поду је сама од себе скакутала једна врећица. Младић се сагнуо, дохватио врећицу и ставио је на клупу, а Ивљев тек тад схвати да је у њој препелица; затим су ушли у дворану. Та соба, чији су прозори били окренути ка западу и северу, заузимала је скоро половину читаве куће. Кроз један од прозора, на златној позадини западнога неба, које се разведравало, видела се стогодишња жалосна бреза, сва поцрнела, а кроз остале — висока багремова живица, на пола увела. Читав предњи угао собе заузимао је иконостас без стакла, на коме су биле повешане и прислоњене иконе; међу њима се величином и старошћу истицала једна сребром окована, на којој се, као тело мртваца, жуто восак венчаних свећа са бледо-зеленим тракама.

— Опростите ми, молим вас, — заустио је бојажљиво Ивљев, борећи се с nelaгодношћу, — зар је ваш отац...

— Не, то је само онако, — промрља младић, који га одмах разумедо. — Он је тек после њене смрти купио те свеће... чак је и венчану бурму увек носио...

Покућство је у дворани било једноставно. Али, у просторима између прозора намештене су биле дивне полице, одозго до доле пуне порцеланских стварчица, кристала, чајног посуђа и бокала са златним ободима. Под је био сав прекривен мртвим пчелама, које су крцкале

под ногама. Пчеле су лежале и по гостинској соби, која је била сасвим празна. Прошавши кроз гостинску собу и кроз још једну тамну собу са миндерлуком, младић се зауставио пред ниским вратима и из џепа од панталона извадио велики кључ. Пошто га је једва окренуо у зарђалој брави, отворио је врата и нешто прогунђао, — а Ивљев је сагледао собицу са два прозора; уз један зид стојао је празан гвозден кревет, а уз други — два орманчића за књиге од карелске брезовине.

— Је ли ово та библиотека? — упита Ивљев, прилазећи једноме од њих.

Младић му ужурбано потврди; а онда му поможе да отвори орманчић, с похлепном пажњом пратећи му покрете руку.

Библиотека је била састављена од врло чудних књига! Ивљев је отварао дебеле повезе, превртао рапаву сиву страницу и читао: *Кобни рок...* *Јутарња звезда и ноћни демони...* *Размишљања о тајнама постанка света...* *Чудесно путовање у волшебни крај...* *Најновији сановник...* А руке су му ипак лако подрхтавале. Ево, дакле, чиме се хранила та усамљена душа, што се беше заувек затворила од света у овом собичку и тек недавно отишла из њега... Међутим, та душа можда и збиља није била сасвим безумна? — „Постоји стање, — сети се Ивљев стихова Баратинскога, — постоји стање, ал' какво да му име човек дâ? Ни јава није, нити сан, — већ нешто средње — кад с безумљем ум се додирује наш...” Запад се разведрио, отуда је, иза лепих љубичастих облака, блистало злато и чудно осветљавало ово бедно уточиште љубави, неразумљиве љубави, која је претворила у неко занесено житије цео један човечији живот, коме је, можда, предодређено било да прође најобичнијим током, да није искрсла та загонетна Лушка са својим чарима...

Ивљев извуче клупицу испод кревета, седе пред орманчић и извади цигарете, неприметно разгледајући и памтећи изглед собе.

— Пушите ли? — упита младића, који је стојао над њим.

Младић опет поцрвене.

— Пушим, — промуца и покуша да се насмеши. — Није баш да пушим, већ онако, више забаве ради... Уосталом, ако дозволите, веома сам вам захвалан...

Узео је неспретно цигарету, припалио дрхтавим рукама, пришао прозору и сео на прозорску даску, закљанјајући жуту сватлост запада...

— А што је ово? — упита Ивљев, нагињући се средњој полици, на којој је лежала једна једина, врло мала књижица, налик на молитвеник, а поред ње је стојала једна кутија, чији су углови били оковани у сребро, потамнело од времена.

— То је онако... ђердан покојне мајке, — одговори младић замуцкујући, ма да се старао да говори нехатно.

— Смем ли да погледам?

— Молим... ма да је сасвим прост... вас сигурно неће ланимати...

Отворивши кутију, Ивљев угледа изношен гајтанчић са ниском врло јевтиних плавих куглица, које су личиле на камен. Обузе га такав немир док је посматрао те куглице што их је некад носила око врата жена којој је удес дао да буде толико вољена и чији нејасан лик више није могао не бити диван, да му поче титрати пред очима од силног ударања срца. Пошто се нагледао, Ивљев опрезно стави кутију на место; затим се лати књижице. Била је то мајушна, пре скоро сто година дивно издана *Граматика љубави или вештина љубити и бити узајамно љубљен.*

— Ту књигу, на жалост, не могу да продам, — једва процеди младић. — Веома је скупа... покојник је чак под јастук стављао...

— Али ћете, можда, допустити да је бар разгледам? — рече Ивљев.

— Изволите, — прошапута младић.

И, савлађујући нелагодност, чудно збуњен његовим уоченим погледом, Ивљев је лагано почео да прелистава *Граматику љубави*. Она се сва делила на мала поглавља: „О лепоти, о срцу, о уму, о понашању, о знацима љубави, о нападу и одбрани, о свађи и мирењу, о платонској љубави...” Свако поглавље састојало се од кратких, финих, каткад врло духовитих сентенција, од којих су неке биле деликатно обележене пером, црвеним мастилом. — „Љубав није проста епизода у нашем животу, — читао је Ивљев. — Разум наш противуречи срцу, али га не може убедити. — Никада жене нису јаче него кад се наоружају слабошћу. — Жену обожавамо зато што влада идеалом наших снова. — Таштина бира, права љубав не бира. — Дивну жену треба ставити на друго место; прво припада љупкој жени. Она постаје владарка нашега срца: пре него што смо сами себи дали о њој рачуна, наше срце је већ постало вечни роб љубави...” Затим је долазило „Објашњење језика цвећа”, и ту су опет неке ствари биле обележене: „Дивљи мак — жалост. — Вресак — твоја дивота урезана је у срцу моме. — Незаборавак — слатке успомене. — Тужна геранија — меланхолија. — Пелен — вечна туга...” А на чистој страници, сасвим на крају, истим црвеним мастилом биле су бисерно исписане две китице стихова. Младић је истегао врат загледајући у *Граматику љубави*, па с усиљеним осмехом рече:

— То је он сам саставио...

Пола часа касније, Ивљев се с олакшањем опростио од младића. Од свих књига, по скупу цену купио је само ту једну књижицу. Мутно-златна светлост гасила се у облацима над њивама и бацала жут одблесак на барице, њиве су биле мокре и зелене. Момак се није журио, а Ивљев га није ни гонио. Момак му је причао да је жена, која је малочас јурила ћурке по корову, — ђаконова жена — и да млади Хвошчински одавно већ живи с њоме и има чак и децу. Ивљев га није слушао. Стално је мислио на Лушку и њен ћердан, који је у њему изазвао веома сложена осећања, попут оних која је имао у једној италијанској варошици посматрајући реликвије некакве светитељке. „Она је сад заувек ушла у мој живот!“ — помисли он. Затим извади из џепа *Граматику љубави* и полако стаде да чита, при светлости сунчевог заласка, стихове исписане на њеној последњој страници:

У свету том, где лаж и злоба
Оковале су тугом нас —
Тек љубав моја све до гроба
Доносила је срцу спас.

Те љубави ће светлу слику
Сачуваг' нежна срца сва,
И кроз „љубавну граматику“
Она ће вечно да им сја.

1001

9809

4809

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА
"РАДОЈЕ ДОМАКОВИЋ"

30 СР 821.161.1

БУЏИН И. А.

Село



ДЕСКОВАЦ



000259796

COBISS e